

ಎರ್ರನ- ರಸಪೊಷಣ

ಪ್ರಾಫೆಸರ್ ಎಸ್. ಗಂಗಪ್ಪ

ఎర్రన - రస పోషణ

ప్రొఫెసర్ ఎస్. గంగప్ప ఎం.ఎ., పిహెచ్.డి.,

ఎర్రన - రసపోషణ
(ఎర్రన కృతులలోని రస సమీక్ష)

ప్రొఫెసర్ ఎన్. గంగప్ప, ఎం.ఎ., పి.హెచ్.డి.,
య.జి.సి. జాతీయోద్ఘాటకులు,
అధ్యక్షులు, తెలుగు ప్రాచ్య భాషా విభాగం,
నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయం,
నాగార్జున నగర్ - 522 510, గుంటూరు జిల్లా, ఆంధ్రప్ర.

© ప్రొఫెసర్ ఎన్. గంగప్ప

894, 813109
G.A.N

ప్రథమ ముద్రణ : డిశంబర్ 1990

ప్రతులు : 1000

వెల : రూ. 25/-

ప్రతులకు :

శ్రీమతి ఎన్. పార్వతమ్మ

శశీ ప్రచురణలు

సి-73 సుధర్మ,

శ్రీనివాసనగర్ కాలనీ,

గుంటూరు - 522 006

ఈ గ్రంథ ముద్రణకు రెండువేల రూపాయలు ఆర్థిక సహాయ్య
మందించినవారు, తెలుగు విశ్వవిద్యాలయము, ఆంధ్రప్రదేశ్.

ముద్రణ : విజేత ప్రింటర్స్, 3/1 బ్రాడిపేట, గుంటూరు - 2.

విషయ సూచిక

0.0	భూమిక	V
1.1	ఎర్రన ప్రాశస్త్యం	1
1.2	ఎర్రన వంశం-కాలం	3
1.3	ఎర్రన బిరుదులు	4
1.4	రస ప్రసక్తి	5
	సూచికలు	6
2.0	రస సిద్ధాంతం	8-16
2.1	రస ప్రాధాన్యం	8
2.2	రస సంఖ్య	9
2.3	నవరసాలు	10
2.4	తపాభాసం	11
2.5	భక్తి - మధుర భక్తి	13
2.6	రసోచిత్యం	15
	సూచికలు	16
3.0	ఎర్రన - రసపోషణ సమన్వయం	17-89
3.1	నవరస సమన్వయం	17
3.1.1	శృంగారం	17
3.1.2	హాస్యం	21
3.1.3	కరుణం	23
3.1.4	రౌద్రం	28
3.1.5	వీరం	31
3.1.6	భయానకం	40
3.1.7	బీభత్సం	45
3.1.8	ఆద్భుతం	47
3.1.9	శాంతం	54
3.1.10	రస సరికరం	57
3.2	భక్తి	59
3.2.1	ఎర్రన భక్తి రసం	60
3.2.2	కీర్తనం	62

Accepted
19.2.69

3.2.3	ఆర్చనం	63
3.2.4	శ్రవణం	64
3.2.5	పాదసేవనం	64
3.2.6	వలకనం	65
3.2.7	స్మరణం	65
3.2.8	దాస్యం	66
3.2.9	సత్కం	66
3.2.10	ఆత్మ నివేదనం	67
3.3	భక్తి ఆరు విధాలు	68
3.3.1	వాత్సల్యం	68
3.3.2	మధుర భక్తి	70
	సూచికలు	75
4.0	ఎర్రన పాహిత్యం - అంగిరస ప్రస్తావన	80-89
4.1	నృసింహపురాణం	80
4.2	ఆరణ్య పర్వ శేషం	81
4.3	హరివంశం	82
	సూచికలు	89
5.0	ఎర్రన-సోమన-పోతన : రసపోషణ	90-94
	సూచికలు	94
	ఉపయుక్త గ్రంథాలు	95

భూమిక

0.0

కావ్య ప్రయోజనాలలో రసానందం ప్రధాన లక్షణం: నీతి ప్రతిపాదకతగోచరం. కావ్య నిర్వహణ చణత్వం కవి ప్రతిభా నైపుణ్యానికి నికరపరిమితి. అది గూఢా బెచితి సహమైన రసపోషణం కత్తి మీది సాము వంటిది. కవ్యభివేత రసగ్రహణ పారీక్షాదైన వాడే సహృదయుడు. కావ్య విమర్శకు సహృదయత అవసరం. అప్పుడే సద్విమర్శ వెలువడగలదు. కాబట్టి కవ్యద్విష్టమైన రస సమీక్ష చేయడం సద్విమర్శకునకు గూఢా కత్తి మీద సామే: లేనిదాన్ని అవిష్కరించయత్నిస్తే నేల విడిచి సాము చేసినట్లు అవుతుంది.: తదాన్ముత్యవ్యక్తి కరణ రహితమైన విమర్శ కవికి అన్యాయం చేసేదవుతుంది. అందుకే కావ్య విమర్శ కత్తి మీద సాము వంటిదని చెప్పడం.

0.1

కాగా 'ఎర్రన-రసపోషణ' శీర్షిక చూపుట గొల్పేదిగా అనిసిస్తుంది. అయితే ప్రబంధాల్లోని రస ప్రస్థానాన్ని గూర్చి చెప్పడం సులభమేమోకాని వాగనుశాసనమైన నన్నయ, కవిబ్రహ్మ అయిన తిక్కన, వారితో కలిపి కవిక్రయంగా పేర్కొనబడే ప్రబంధ వరమేశ్వరుడైన ఎర్రన రసపోషణను గూర్చిన చర్చ అంతే సాహసోపేతమైన కార్యం. ఎర్రన కృతులన్ని ఏమిటి: ఒక్క 'హరివంశమే' చాలు సక్రమమైన ఈ కార్యనిర్వహణకు. అయితే దీనితోపాటు నృసింహ పురాణం, అరణ్య వర్ణశేషం రెండు కృతుల్ని గ్రహించి అంగాంగీకరణావలను సమన్వయం చేయడం అత్యంత సాహస మంటే అత్యుక్తి కాదు. కావ్య గుణాల్ని, రీతుల్ని, అలంకారాదుల్ని వివరించడం వేరు. రస సమీక్ష సామాన్యం కాదు: సహృదయ హృదయావర్జకంగా ఉండడం ముఖ్యం: అది అయా కృతులలో ఉన్నదున్నట్లు చెప్పడం మరి ముఖ్యం: అదే అత్యంత క్లిష్టవిషయం. అతివ్యాప్తి, అవ్యాప్తికి అవకాశమిటుండా రస సమీక్ష చేయడం అవసరం.

0.2

'ఎర్రన-రసపోషణ' అనే అంశాన్ని ఐదు ప్రకరణాలుగా విభజించడం జరిగింది. మొదటి ప్రకరణంలో ఎర్రన ప్రాశస్త్యాన్ని గూర్చిన వివరణ ఉంది. ఎర్రన కవి క్రయంలో చేరడానికిగల అర్హత, ఎర్రన కాలాశికాలు, కృతుల పౌర్వాపర్యాలు, ఆతని కృతులలోని రసప్రసక్తి అనే అంశాల్ని క్లుప్తంగా వివరించాను.

రెండో ప్రకరణంలో ఎర్రన కృతులలోని రసాన్ని వివరించేముందు నేపథ్యంగా ఉండడం కోసం లాక్షణికల చానూసాళం రస సమీక్ష క్లుప్తంగా చేయడం జరిగింది.

మూడో ప్రకరణం ముఖ్యమైంది. ఇందులో ఎర్రాపెగడ సాహిత్యంలోని నవ రసాల్ని, నవవిధ భక్తుల్ని, ఆధునికాలైన భక్తుల్ని, మధురభక్తిని వివరించడం జరిగింది.

ఆ వెనుక నాల్గవ ప్రకరణంలో ఆయా కృతులలోని అంగాంగీరసభావ సమన్వయాన్ని గూర్చిన వివరణ ప్రాధాన్యం వహించింది.

ఐదవ ప్రకరణం ఎర్రన, సోమన, పోతనల గూర్చి ఇతఃపూర్వమే పెద్దలు చెప్పిన సుద్దులను—ముఖ్యంగా రసాన్ని గూర్చి—సంక్షిప్తంగా పేర్కొని నా అభిప్రాయం తెలుపడం జరిగింది.

0.3

ఇది నాయీ చిన్ని ప్రయత్నం యొక్క ప్రణాళిక. ఏవోకొన్ని పద్యాలుమాత్రమే లభిస్తూన్న రామాయణం వదలివేయబడింది. తక్కిన నృసింహపురాణం, అరణ్య పర్వ శేషం, హరివంశం—అనే ఎర్రన కృతులలోని రస ప్రస్తానాన్ని పరిశీలించడం జరిగింది. మరో విషయం. ఇందులో ఎర్రన అనునాదరీతి ప్రసక్తికి అవకాశం లేకపోయిందని మనవి.

0.4

“భాగవతమూ తెలిసి పలుకుట చిత్రంబు

జూలి కైనఁ దమ్మి చూలి కైన

విబుధజనుల వలన విన్నంత కన్నంత

తెలియ వచ్చినంత తేటపఱు” (1.17)

—ఇది భాగవత భక్తి తత్వాగ్రేసరుడు, హరిభక్త శ్రేష్ఠుడు అయిన పోతన వినయ పూర్వకోక్తి. ఆ మహాత్మునకు మనకు హస్తీమళకాంతరం. అయిన “విబుధ జనుల వలన విన్నంత, కన్నంత, తెలియవచ్చినంత” నాబుద్ధికి తోచినరీతిని “ఎర్రన-రసపోషణ” ను గూర్చిన సమీక్ష చేయడానికి ప్రయత్నించాను. నాయీ రచన సహృదయ వతంసుల హృదయాలను ఆకట్టుకోగలిగితే ధన్యుణ్ణి, నాయీ కృషి సఫలమనీ భావిస్తాను! అలా కావాలన్నది నా అతిశయితమైన ఆకాంక్ష.

“రస సేద్యాః కపిశ్వరాః॥

0.5

‘ఎరన-రసపోషణ’ వ్రాతప్రతిని పరిశీలించి ప్రశంసించిన పూజ్యులు శ్రీ
స్వూర్తిశ్రీ గారికి నా కృతజ్ఞతలు!

శుద్ధ ప్రతిని సిద్ధం చేసిన మా అల్లుడు చి. డా॥ గుమ్మా సాంబశివరావు (లెక్క
రర్, ఆంధ్ర లయోలా కాలేజి, విజయవాడ)కు, నా మేనల్లుడు చి॥ పి. క్రిష్ణప్ప (అగ్రి
కల్చర్ డిపార్ట్ మెంటు)కు, నా ఆశీస్సులు; చి॥ పి. శాంసన్ (లెక్కరర్, ఏ.సి. కాలేజి)
కి శుభాకాంక్షలు.

ముచ్చటగా ముద్రించి ఇచ్చిన శ్రీవిజేత ప్రింటర్స్ (3/1 బాడీపేట) అధినేత
శ్రీ కె.వి. సుబ్రహ్మణ్యంకు, సిబ్బందికి అభినందనలు.

ఎన్. గంగప్ప

“మించిన వేడ్క వీనులకు మిక్కుటమై మధువుష్టి గ్రమ్మ రా
యంచుట కూయగ్రౌంచమును నావలగూయగదంగు భంగిఁబ్రౌ
ధాంచిత శబ్దపౌరులు మహాకవు లాద్యులు కావ్యశయ్యుఁగీ
లించిన కీర్తి సంగసుఖలీలకు నేనును గాంక్షఁ జేసితిన్”

(నృసింహపురాణము - 1.13)

ఎర్రన - రస పోషణ

1.0 “అడుగు రెల్ల ప్రొద్దు లలితాభినయంబుల దేవకామినుల్
పాడుదురింపు వీనులకుఁబండువ పేయగవేద్య. గిన్నరుల్
గూడి నమగ్రతత్త్వ రసగోష్ఠి ముఖింతురు యోగి బృందముల్
క్రీడ యొనర్తు రిష్టరసకీర్తి భంగిఁ బ్రసన్నులయ్యెడన్” (1-61)

ఇది ఎర్రన, వృసింహపురాణంలోని పద్యం. ఇందులో ఎర్రన అష్టరసాల్ని పేర్కొన్నాడని ఆచార్య తివాకర్ల వేంకటాచార్యునిగారు. రసాలు తొమ్మిది అయినప్పటికీ ఎర్రన ఐదిమిదింటినే పేర్కొనడంవల్ల బహుళః ఏర్రన తనకృతి వృసింహపురాణంలో శాంతం శ్రద్ధాన రసంగా ఉద్దేశించి ఉండడం వల్లాన్ని పేర్కొని ఉండలేదని అభిప్రాయపడ్డారు.² ఇది సముచితమనే భావించవచ్చు.

1.1 ఎర్రన ప్రాశస్త్యం :

ఎర్రన తెలుగు సాహిత్యంలో ప్రముఖ కవి. ఆర్ష సాహిత్యాన్ని తెలుగు వారికి అందించిన కవిశ్రయంలో మూడవవాడు. నన్నయ తిక్కనలు భారతానువాద విధానంలో చక్కటి బాటలు వేసి తీర్చిదిద్దగా ఆమర్గాలనే అనుసరించి వారితో సమాన ప్రతిపత్తితో కృతులు రచించి ఎర్రన తన ప్రత్యేకతను పైతం నిలబెడి కొన్న మహాకవి. నన్నయ తెలుగున పద్యవిద్యకు అద్భుతమైన కాగా, తిక్కన తెలుగు చుకుబడి నుడుకారాలను పతి రక్షించి తెలుగు దేశీయతను రసాభ్యుచిత బంధంతో అత్యాన్ని ప్రసాదించి తెలుగు సాహిత్యానికి సమున్నత సేవ చేసిన విషయం సర్వవందిత లోకానికి సువిదితమే. అటు నన్నయ మార్గాన్ని, ఇటు తిక్కన తీర్పును రెండు రీతులను సమ్మేళన చేసి తెలుగు కవిత్వ పటుత్వ రచనాధురంధరుడైన ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు ఎర్రన. ఈ విషయాన్నే ఎర్రన తన హరి వంశంలో నన్నయ తిక్కనలను గూర్చి ఇలా స్తుతించడం జరిగింది.

“ఉన్నత గోత్ర సంభవము నూర్జిత సత్త్వము భద్రజాతి సం
పన్నము నుద్యతాన్య పరిభావిమదోత్కటమున్నరేంద్ర హృ
జోన్నయవోచితంబునయి యొప్పెడు నన్నయభట్ట కుంజరం
బెన్ని నిరంకుశోక్తి గతి నెందును గ్రాలుట ప్రస్తుతించెడన్”³

“తన కావించిన సృష్టి తక్కువల చేతంగాదు నా నే ముఖం
 ఊన దాబల్కిన పల్కులాగమములై పొల్పొందు నా వాణిభ .
 ర్తను(?) నీతం దొకరుండ నా జను మహత్వాప్తిన్ గవిబ్రహ్మ నా
 వినుతింతున్ గవి తిక్కయజ్ఞనఖిలోర్వీ దేవతాభ్యర్చితున్”⁴

ఈ స్తుతి ఎర్రనకు వారిపైగల భక్తి ప్రవక్తులకు నిదర్శనం.

అదికవి నన్నయతో ఆరంభమైన తెలుగు కవిత్వా కన్య తిక్కనతో తెలుగు జిగి
 బిగి బింక పొంకాలతో, తెలుగు దనం సింగారంతో అలంకృత అయి రసానందానికి
 తావలమైంది. నన్నయ్య పూర్వం తెలుగుభాష ప్రజల వాడుకలోను, కవిత్వ ఆకువుగాను
 ఉండిపోయింది. జానపదుల నోళ్ళలో పాటల రూపంలో ఉండి పోయిందేగాని క్రమ
 పద్ధతి గాని, కావ్యస్థితిగాని పొందలేదు. పండితుని ఆమోదంగాని, రాజుల ఆదరణగాని
 లభించలేదు. కాని క్రమంగా ఇవి లభించి శాసనస్థమై, రాజరాజ వరేంద్రుని ఆదరణతో
 నన్నయ మూలంగా కావ్యస్థితిని పొందింది. ఈ విషయాన్నే ఎర్రన—

“భాసుర భారతార్దముల భంగులు నిక్క మెఱుంగ నేరమిన్
 గౌనట బీగుచే చదివి గాథలు ద్రవ్యు తెనుంగు వారికిన్
 వ్యాసముని ప్రణీత పరమార్థము తెల్లగ జేసనట్టి య
 జ్ఞానన కల్పులం దలతు నాద్యుల నన్నయ తిక్కనార్యులన్”⁵

—అని సంస్కరించి నాటి స్థితిని సైతం స్పష్టం చేయడం జరిగింది. “నన్నయభట్ట
 ఓహా కపింద్రు సరస సారస్వతాంశప్రళస్తి దమ్ము జెందుటయు”, “తత్కవిత్వారీతియు
 గొంత దోవ తద్రచనయకా వారణ్య పర్వ శేషము పూరించి”⁶ నట్లు ఎర్రన స్వయంగా
 పుష్పకొన్నాడు. హరివంశ సృసింహ పురాణాలకు కర్త అయి కీర్తి గడించాడు. కవి
 కయంలో ఒకడయ్యాడు.

“భారత కావ్యహారమొక భాగము నన్నయ భట్టానర్య ము
 క్తారమణీయ వాక్యముల దక్కిన భాగము సోమయాజి సాం
 పార నొనర్య రెంటి గలయన్ శివదాసుడు మధ్య నాయక
 శ్రీ రచించె శారద ధరింప గవిత్రయ కీర్తి మించగాన్”⁷

సరస సాహిత్య నిర్మాత అయి తెలుగు వాఙ్మయ చరిత్రలో ఎర్రన యుగకర్తగా
 దుండయ్యాడు.

1.2. ఎర్రన వంశం - కాలం

ఎర్రన తల్లిదండ్రులు పోతమాంబికా సూర్యనార్యులు. పేరమాంబ ఎరపోత సూరి అనేవారు ఇతని పితామహులు. ఈ ఎరపోతసూరి వేగినాట కరావ్రత్తి- పృత్తి మంతుడని, పూర్ణ పురుషాయుష జీవిత ధన్యుడని ఆ మహానుభావుని పేరే తనకు పెట్ట బడిందని ఎర్రన నృసింహ పురాణంలో వివరించాడు.⁸ ఇతని వంశీయులు ఆవస్తంబి సూత్రులు; శ్రీవత్సగోత్రులు. “అరణ్య పర్వ శేషము పూరించునప్పుడు ఎర్రన పాకనాటి యందలి గుడ్లూరు గ్రామమున నివసించు చుండెనని తెలియుచున్నది. సూరకవి కాల ముననో తర్వాతనో ఆ కుటుంబమువారు కరావ్రత్తి నుండి గుడ్లూరుకి తమ నివాసమును మార్చియుండురు. ఎర్రావ్రెగడ వేమారెడ్డి సోదరుడైన మల్లారెడ్డితో, బరివయ మేర్పడిన పిమ్మట నతనితో చెదల్వాడకు కరిగి వేమారెడ్డి యాస్థానమున కవియై రామాయణ హరి వంశములను రచించు కాలమున రాజధానియైన అద్దంకిలో కొంతకాలముండి వార్ధక్యమున మరల చెదల్వాడకు వచ్చి యుండునని యాహింపవచ్చును.”⁹ ఎర్రన నృసింహ పురాణాంతరికలో “యామము లెన్నిదింబ....”¹⁰ అనేపద్యంలో తనగురువు శంకరస్వామిని పేర్కొన్నాడు. ఇతడు శంభుదాసుడగుటకు తన గురువే కారణము కావచ్చును.

ఎర్రన ప్రోలయ వేమారెడ్డి ఆస్థానకవి, రామాయణ హరివంశాలను ప్రోలయ వేమునికే అంకితమిచ్చినట్లు స్పష్టమే. ప్రోలయ వేమారెడ్డి అద్దంకి రాజధానిగా 1325-1355 వరకు రాజుండేవాడు. ఇతని కనిష్ఠ సోదరుడు మల్లారెడ్డి. ఇతడు కరుమలూరికి ఆధిపతి. మల్లారె ఎర్రనను మొదట ఆదరించి పదలవాడలో రామాలయం నిర్మించాడు. ఆ సందర్భంలో ఎమారెడ్డి పదలవాడకు వేంచేసి తమ్ముడు కట్టించిన రామాలయానికి ఒక అగ్రహారం దానమిచ్చాడు. ఈ అగ్రహారానికి మల్లారెడ్డిపేర మల్లవరం అనిపేరు వచ్చింది. బహుశః ఈ సందర్భంలోనే ఎర్రనను అన్న ఆస్థానంలో నియమింప చేసి ఉండవచ్చు. ప్రోలయ వేముని మరణానంతరం కూడ ఎర్రన జీవించిపట్లు కొల్లారనే గ్రామాన్ని అనవేముడు ఎర్రనకు ధారపోసినట్లు కొల్లూరు శాశనంవల్ల తెలుస్తుందని నోరి నరసింహశాస్త్రిగారి అభిప్రాయం.¹¹ ఇందువల్ల ఎర్రన అనపోతారెడ్డి కాలంలోనే కాక (1353-1364) అతని తమ్ముడైన అనవేముని రాజ్యకాలంలో (1364-1386) కొన్ని సంవత్సరాలు జీవించిట్లు చెప్పవచ్చు. అంటే ఎర్రన కాలం 1280-1364 అని నిర్ణయించడంలో విప్రతిపత్తి లేదు. ..

ఎర్రన కృతులు నాలుగు. అందులో రాష్ట్రాయణము అలభ్యం. హరివంశము, భారతారణ్య పర్వశేషము, నృసింహ పురాణము లభ్యమౌతున్న కృతులు. వీటిలో రామాయణం మొదటిది. హరివంశ భారతారణ్య పర్వశేష, నృసింహ పురాణాలు క్రమంగా రచించి ఉంటాడని ఎర్రన రచన రీతిని, “నాతమ్ముండు ఘనుండు మల్లరధిని నాథుండు....¹²” “ఉన్నత సంస్కృతాంధ్ర చతురోక్తి పదంబుల కావ్యకర్త వె...¹³” అనే పద్యాలవల్ల స్పష్టమౌతుంది. “మొదటిజంట అనగా రామాయణ హరి వంశములు రెండును ఖ్రీలయ వేమారెడ్డికి అంకితములు. రెండవ జంట భారత నృసింహ పురాణములలో మొదటిది స్వార్థ నిరపేక్షమైన నిష్కామకర్మ. రెండవది పారమార్థిక చింత నతో చేసిన ఈశ్వరార్చనము (అవశోబల నృసింహస్వామి కంకితము). మానవ స్వభావమును బట్టి యూలోచించినచో రాజాశ్రయమును ధనార్జనమును ఆశించి రచించినజంట మొదటిదనియు ఐహిక భోగ చింతలేని పారమార్థిక దృష్టితో రచించినది రెండవ జంట యనియు విశదమగును.” “రామాయణము¹⁴ లభింపలేదు గనుక తక్కిన గ్రంథములను పరిశీలక బుద్ధితో చదివినచో హరివంశపు శైలికంటె భారత శైలియు, దానికంటె నృసింహ పురాణ శైలియు మేల్తరములుగా నుండుననుట సత్యదూరముకాదు. అంతే గాక వ్యాజ్ఞన వ్యాపారములు, కవికి పరిపక్వమైన తళిలో వ్రాసిన కావ్యము నృసింహ పురాణమని అందలి యే పద్యమైనను దృష్టాంతమగును. కావున రామాయణ హరి వంశములు రచించిన పిమ్మటనే శంభుధానుడు భారత నృసింహ పురాణములను రచించి పరితార్థధయ్యెనని నాకలంపు”¹⁴ ఇతి సమంజసమని సర్వవండిత లోకానికి సువిదితమే.

1.3 ఎర్రన బిరుదులు :

నన్నయకు అధికవి, వాగను శాననుడు, తిక్కనకు తవిబ్రహ్మ, ఉభయకవి మిత్రుడు అనే బిరుదులు ఉన్నట్లే ఎర్రన క తుల సాక్ష్యధారంగా శంభుధానుడు, ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు అను బిరుదులు ఉన్నట్లు. హరివంశ నృసింహ పురాణాలలోని అశ్వాసాంతాలలో “శ్రీ శంకర స్వామి యమీశ్వర చరణ సరోరుహాభ్యానంద సౌందర్య భర్య శ్రీ సూర్యకవి మిత్ర సం వ శంభుధాన లక్షణాభిధేయ ఎర్రన నామ ధేయ”

“యాప్రము లెన్నిదింటనియతాకృతి ప్రత్యహమున్ శివార్చన

రామత యొప్ప నిత్య శివరాత్రి ప్రతంబుగఁబూని భవ్యయో

గమృత తృప్తి మైఁద్రుజగదర్పిత లీలఁదనర్చు శంకర

స్వామి మునీంద్రు భక్త జనవత్సలు మధుర నాశ్రయించెదన్”¹⁵ అని చెప్పు
కొనుట వల్లనూ, ఇంతేగాక

“గిరిశ పదభక్తై రసత

త్పరభావము కలిమి శంభుదాసుండనగాఁ

బరగియు గోవింద గుణా

దర సంభృత పౌమనస్యధన్యుడవెందున్”¹⁶

—అని తన తాత చేత ప్రశంసించబడటం వల్లనూ, శంభుదాసుడనే బిరుదు ప్రసిద్ధమని తెలుస్తుంది.

“ఉన్నత సంస్కృతాది చతురోక్తి పథంబులంగవ్యక్తవై
యెన్నికమేఁ బ్రబంధ పరమేశ్వరుడనంగ నరణ్య పర్వ శే
షోన్నయ ంధభాష సుజ్ఞోత్సవ మొప్పుగ నిర్వహించి తా
నన్నయభ తిక్క కవిసాధుల కెక్కిన భక్తి పెంపునన్”¹⁷

—అనే పద్యం వల్ల ఎర్రనకు ప్రబంధ పరమేశ్వరుడన్న బిరుదు ఉన్న విషయం స్పష్టమే. అయితే భారతారణ్య పర్వశేషం ప్రస్తుతం ధూర్వార్థంలో ఉన్న ప్రబంధమన దానికవకాశంలేదు. నన్నయది కథాకథన శైలి. తిక్కనది నాటకీయ శైలి. ఎర్రనది వర్ణనాత్మక శైలి. ఎర్రన రచించిన హరివంశము పురాణము. నృసింహ పురాణము కూడ క్షేత్ర మాహాత్యమును తెలిపే పురాణమే. ఆరణ్య పర్వ శేషం భారతేతిహాసం లోని భాగం. ఐనప్పటికీ ప్రబంధానికి గల్గి లక్షణాలలో ప్రధానమైంది వర్ణన. అలాంటి వర్ణనాత్మక శైలి సంతోభితుడైన ఎర్రనను ప్రబంధ పరమేశ్వరుడనడంలో అతిశయోక్తి లేదు. హరివంశములోని వర్ణనలు గాని చివరికి ఆరణ్య పర్వ శేషంలోని కొన్ని ప్రముఖ ఘట్టాల్లోని వర్ణనలుగాని పరిశీలించినప్పుడు ఆ వర్ణనలు కంటికి కట్టినట్లుం దృశ్య సాక్ష్యాధారంచేసి ఎర్రన వర్ణనా వైదగ్ధ్యాన్ని సుస్పష్టం చేయక మానవు. కాబ యి ఎర్రనకుగల బిరుదులు నేటి బీరకాయల్లాగ కాక సార్థకాలని మనకవగతమౌతుంది.

1.4 రస ప్రసక్తి

పై ని పేర్కొన్న వాటికి ఉపబలకంగా మరికొన్నింటిని ఉదాహరించవచ్చు. కావ్య ప్రయోజనం ఆనందం. అంటే రసానందం. కావ్య రసాన్ని గూర్చి నృసింహపురాణా తారికలో

“వీనుఁ తేనెయై కురియ వింతగు కావ్యరసంజ గ్రోలి....”¹⁸

“మనసు వికసిల్ల కనువిచ్చి మహితలీల నద్భుతానందరస మూర్తి నై ....”¹⁹

—అని ఎర్రన చెప్పకోవడం వల్ల తాను రచించినవి పురాణాలే అయినప్పటికీ అవి కావ్యాలనీ అంటే ప్రబంధాలనీ తన్మూలంగా దాని ప్రయోజనం రసానందమని ఉద్దేశించినట్లు మనం గ్రహించవచ్చు.

“అడుదురెల్ల ప్రొద్దు లలితాభినయంబుల దేవ కామినుల్

పాడుదురింపు వీనులకుఁ బండువ సేయగవేడ్కఁగిన్నరుల్

గూడి సమగ్రతత్వ రసగోష్ఠి సుఖితృతు యోగి బృందముల్

క్రీడ యొనర్తు రిష్ట²⁰రస కీర్తితభంగి బ్రసన్నులయ్యెడన్”²¹

“క్రమ పాకంబునఁ గెంపుతోడి నలుపెక్క విక్కుటంబైన గం

భము దిక్కుల్ సురభీకరింప రవమంతర్గామి యయ్యున్నెటిం

గమియం గాటుచునున్న చాడ్చున విలోకప్రీతి గావింప హృ

ద్యములై యున్నవి చూచితే ఫలములీ తాళద్రుమ శ్రేణులన్”²²

ఎర్రన కృతులలోని రస ప్రస్థానాన్ని గూర్చి పరిశీలించేముందు లాక్షణికులుచేసిన రస చర్చను సమాలోచించడం సముచితమే.

సూచికలు

1. రష్ట (పాఠాంతరము)
2. నృసింహ పురాణము పీఠిక-పుట 40-42
3. హరివంశము పూ.భా 1-8
4. „ „ 1-9
5. నృసింహ పురాణయ 1-9
6. ఆరణ్య పర్వశేషము
7. ఎల్లనార్యుడు చింతలపూడి, రాధామాతవము, పీఠిక
8. నృసింహ పురాణము 1-55
9. „ „ పీఠిక-పు-2

10.   ,,   ,,   1-11
11.   తెలుగు విజ్ఞాన నర్వస్వము   సం. 4 పు-734
12.   హరివంశము   పూ.భా. 1-39
13.   ,,   ,,   1-17
14.   వింగళి లక్ష్మీకాంతము, ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర పు 276-280
15.   నృసింహ పురాణము   1-11
16.   ,,   ,,   1-18
17.   ,,   ,,   1-17
18.   ,,   ,,   1-7
19.   ,,   ,,   1-22
20.   రష్ట (పాతాతరము)
21.   నృసింహ పురాణము   1-61
22.   హరివంశము   పూ.భా.   7-77

2. రస సిద్ధాంతం

2.0

ఎర్రాప్రెగ్గడ సాహిత్యంలోని రసప్రస్థానాన్ని వివరించేముందు రస సిద్ధాంతాన్ని సమీక్షించడం అవసరం. తన్నూలానా ఇది తరువాతి ప్రకరణానికి నేపథ్యంగా ఉంది. ఎర్రన కృతులలో రస సమన్వయానికి ఉపకరించి విస్ఫుట్టికరంచగలదు.

ప్రస్థానమంటే ప్రయాణమనీ, సంప్రదాయమనీ, సిద్ధాంతమనీ, మతమనీ అర్థం. రస ప్రస్థానమంటే రససిద్ధాంతమని గ్రహించడం సముచితం. ఎర్రన కృతులలోని రస సిద్ధాంత పరిశీలనమని విధితమవుతుంది. కావ్య పరమ ప్రయోజనం రసానందం: సీత్య పదేశం గౌణం. అయితే ఎర్రన కృతులను పురాణ సంబంధిత వృత్త సమన్వితాలు.

ప్రబంధ పరమేశ్వర బిరుదాంకితుడై తన కృతులను ప్రబంధాలని ఎర్రన పేర్కొన్న విషయం పురోస్కృతం. అంటే ఇక్కడ కావ్య ప్రబంధాలు సమానాన్తకాలుగా గ్రహించడంలో దోషంలేదు. వేదాలు ప్రభు సమ్మతాలనీ, పురాణాలు మిత్ర సమ్మతాలనీ, కావ్యాలు కాంతా సమ్మతాలనీ ప్రసిద్ధమే. కాంతాసమ్మతాలైన కావ్యాలధ్వని వ్యంగ్య రస ప్రధానాలు. ఎర్రన కృతులు పురాణేతి వృత్తాలే అయినప్పటికీ వాటిలో కావ్యలక్షణాలు తొణికిసలాడుతూ ఉండడం వల్లా వాటిలో ఎర్రన నిర్వహించిన రస సిద్ధాంతాన్ని సమీక్షించడం ఎంతైన సముచితం. అంతకంటే ముందు రస సిద్ధాంతాన్ని గూర్చి లాక్షణికులు నిర్వచించిన తీరుతెన్నులను పరిశీలించడం అవసరం.

2.1 రస ప్రాధాన్యం

సహృదయ పాఠకునిచే కావ్యం పఠించ బడినప్పుడు కలిగే ఆనందమే రసానందము. అందుకే “రస్యతే యితి రసః” అని చెప్పబడింది. “రసోపై నః రసం హ్యే వాయం లద్భ్యానందీ భవతి”¹ అంటే పరమాత్మయే రసమని అర్థం. అందుకనే కావ్య నందాన్ని బ్రహ్మానంద సహోదరంగా లాక్షణికులు పేర్కొన్నారు. ఈవిషయాన్నే ఛిరత మహర్షి కావ్యపరంగా “సహిరసాదృతే కశ్చిదరః ప్రవృత్తే”² రసం లేకుండా కావ్య ర్థమే లేదని తెలుపడం గమనించదగ్గది. ‘వాక్యం రసాత్మకం కావ్యం’ అని విశ్వనాథుని నిర్వచనం.

సర్వ పండిత సమాదరణీయంగా మరింత క్లుప్తంచేసి జగన్నాథ పండిత రాయలు ‘రమణీయా’ ప్రతిపాదక శబ్దః కావ్యం’ అని చెప్పడం కావ్యరస వైశిష్ట్యాన్ని నిరూపించేదిగా ఉంది.

“విశ్వక్సేయః కావ్యం తదదోషో పరికృతౌ చవాగర్థే
సావాగ్మయా రస వృత్తిః సాదోఽహరసో యథాతథం కవిభిః”

—ఈ శ్లోకం వల్ల కావ్య ప్రపంచ స్వప్నై న తివులు రసద్రష్టలు కావాలని కావ్యాలు
రస పరిపూర్ణతలై యుండాలని స్పష్టమౌతుంది. S.K. దే పపండితుడు సైతం—

“The theory of Rasa, like the theory of dhvani with which is intimately connected forms one of the most important aesthetic foundations of Sanskrit Poetries. From its first appearance in the dramatic theory of Bharata down to its establishment as a soul of Poetry in the work of Viswanatha there has been a steady working out of the idea into a fundamental aesthetic concept” అని వక్కాణించడంవల్ల పై విషయాన్ని స్థిరపరచినట్లు గమనింపవచ్చు.

2.2 రస సంఖ్య

భరత మహర్షి నాట్య శాస్త్రంలో రసాలు ఎనిమిది అని పేర్కొన్నాడు.

“శృంగార హాస్య కరుణ రౌద్ర వీర భయానకాః

బీభత్సాద్భుత సంజ్ఞాచేత్యష్టౌ నాట్యే రసాః స్మృతాః”

—కాని పాశాంతరములో తొమ్మిది రసాలుండటం గమనించదగ్గ విషయం.

“శృంగార హాస్య కరుణ రౌద్ర వీరభయానకాః

బీభత్సాద్భుత శాంతాశ్చనవ నాట్యే రసాః స్మృతాః”

—ఏటి స్థాయి భావాల్ని సైతం భరతుడు పేర్కొన్నాడు.

“రత్నిరానశ్చ శోకశ్చక్రోధోత్సాహాభయం తథా

జగుప్సావిస్మయ శమాః స్థాయి భావా నవ క్రమాత్”

ఇదిలా వుండగా రుద్రుడుదనే లాక్షణికుడు షేహ స్థాయికమైన ప్రయోరసాన్ని చేర్చి పది రసాలుగా పేర్కొన్నాడు. సాహిత్య దర్పణ కర్త విశ్వనాథుడు వాత్సల్యం రసమని దానికి ప్రేమ యుక్తరతి స్థాయిఅని తెల్పగా, జగన్నాథ పండితరాయలు వాత్సల్యం భావ మాత్రమని రసం కాదని నిర్ణయించాడు. ఉజ్జ్వల నిలమణి కర్త రూప గోస్వామి భక్తిరసాయన కర్త మధుసూదన నరహరిభక్తిభక్తిని రసంగా పేర్కొన్నాడు. థనంజయ జగన్నాథ పండితరాయలు, కొందరు తదితరులు భక్తి భావమని రసం కాదని

నిర్వంధ్యంగా చెప్పారు. భట్టలోల్లటూడు రసాలు అనంతములని పేర్కొన్నాడు. భోజ దేవుడు శృంగారమొకచే రసమనీ

“అమ్మశిష్యురళ రసాన్ సుధియో వయంతు
శృంగార ఏవ రసనాకీ రస మామ నామః”⁶

—అనే శ్లోకంలో సిద్ధాంతీకరించాడు. కాని భవభూతి ఉత్తర రామచరిత్రలో

“ఏకోరసః కరుణ ఏవ నిమిత్త భేదాత్
భిన్నః పృథక్పృథ గివాశ్రయతే వివర్తాన్
అవర్తం బుద్ధుర తరంగమయాన్ వికారాన్
అంభోయథానలిం మేనహి తత్సమస్తమ్”

—కరుణ రసం ఒక్కచే రసమనీ పేర్కొన్నాడు.

2.3 సవరసాలు

శృంగారం :

విభావాను భావ వ్యభిచారి భావాల సంయోగం వల్ల రస నిష్పత్తి అవుతుందనీ

“విభావాను భావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః”⁷

—భరతుని రస నిష్పత్తి సూత్రం. ఇట్లే విభావాను భావ సాత్త్విక వ్యభిచారి భావాల చేత ఆస్వాద్యమానమైన స్థాయి భావమే రసమనీ దశ రూపక కర్త ధనంవయుని నిర్వచనం.

“విభావై రను భావైశ్చ సాత్త్విక్తై ర్వ్యభిచారిభిః

అనీయమానః స్వాదుత్త్వం స్థాయి భావో రసఃస్మృతః”⁸

—స్థాయి అంటే స్థిరంగా ఉండేది. స్థాయిభావమంటే రసస్ఫూరి వరకు సహృదయ హృదయాలలో నిలిచి ఉండేది. విభావం అల్పభిన్న విభావమూ, ఉన్న విభావమూ అని రెండు విధాలు. నాయికా నాయకులు అల్పభిన్న విభావం. రసాన్ని ఉపింప జేసేది ఉద్దీపన విభావం. ఇది సహజమూ, తటస్థమూననీ రెండువిధాలు. యౌవనం, భూషణాలు, చేష్టలు మొదలై నవి సహజోద్దీపన విభావాలు. మతియానిలం, చంద్రుడు తటస్థోద్దీపన

విభావాలు. విభావం కారణ రూపంతోను, అనుభావాలు కార్య రూపంగాను ఉంటాయి. మనోభావాలైన హావభావాదులూ, అయత్నజాలైన కోభా, కాంతి, దీప్తి మొదలైనవీ, స్వభావజాలైన లీలా, విలాసం మున్నగునవీ సాత్విక భావాలనబడతాయి. ఇతర శృంగార చేష్టలు అనుభావాలనబడతాయి. నాయకా నాయకుల హృదయాలలో పుట్టే సంభోగ సంబంధి అభిలాష లేక కామానికి రతి అనిపేరు. శ్రీ పురుషుల పరస్పరాలంబనం గల ప్రేమాఖ్య చిత్త వృత్తి విశేషం రతి అని రసగంగాధరంలో చెప్పబడింది. ఈ రతి అంకుర వల్లవ కలికా ప్రసూనఫల భోగావస్థలలో ప్రేమ, మానం, ప్రణయం, స్నేహం, రాగం, అనురాగం అనే పేర్లతో పేర్కొనబడుతుంది. ఈ ఆరు అవస్థలలోను మొదటి ఐదవస్థలూ పూర్వరాగంలోను, ఆరవ దైవ భోగం సంభోగంలోను కలుగుతుందని లాక్షణికుల వివరణ. ఈ శృంగార రసం—సంభోగ శృంగారం. విప్రలంభ శృంగారం అని రెండు విధాలు. సంభోగ శృంగారం కేవలం సురతరూపంలోనేగాక దర్శనం, ఆలింగనం, చుంబనం మొదలైన అనేక విధాలుగా ఉన్నా వీటన్నిటినీ కలిపి సంభోగ శృంగారమే అంటారు విప్రలంభమంటే వియోగం. ఇది అభిలాష (అయోగిక పూర్వరాగ) విప్రలంభం, మాన, (ఈర్ష్య) విప్రలంభం, విరహ విప్రలంభం ప్రవాస లంభం—అని నాలుగు విధాలు. మాన విప్రలంభం—ప్రణయ మానమూ ఈర్ష్యమానమూ అని రెండు విధాలు. ఇట్టి శృంగార రసం ఇన్ని విధాలుగా నిర్వచించబడి విస్తరించి ఉంది. ఇది రసరాజం గదా! శృంగార రసంతోపాటు తదితర రసాలను గూర్చి తెలుసు కొందాం. సన్నిధానం సూర్య నారాయణ శాస్త్రిగారి కావ్యాలంకార సంగ్రహ వివరణ లోని అంశాలే యిందులో గ్రహించడం జరిగింది.⁹

హాస్య రసం :

“వికృతాకార, వాగ్దేష, చేష్టాదేః

కుహకాధ్యవేత్ హాస్యోహాన స్థాయి భావః”

—వికృతాకారం, వాక్కు, వేషం, చేష్టలు మూలంగా నర్తకుని వల్ల కలిగేది హాస్య రసం. హాస్యానికి స్థాయి భావం హాసం.

కరుణ రసం

ఇష్టనాశా దనిష్టావృ కరుణాభ్యోరసో

భవేత్కోకా² శ్ర స్థాయి భావః”

ఇష్ట చింధువులు మొదలైనవారి సోకనం వల్లగాని అనిష్టప్రాప్తి వల్లగాని కరుణ రసం ఉత్పన్నమవుతుంది. దీని స్థాయి భావం శోకం.

రౌద్ర రసం :

“రౌద్రః క్రోధస్థాయి భావః”

రౌద్ర రసానికి క్రోధం స్థాయి భావం. ఈ క్రోధం వల్లనే రౌద్ర రసం ఉత్పన్నమౌతుంది.

వీర రసం :

“ఉ మ్ ప్రకృతేర్వీర ఉత్సాహ స్థాయి భావకః”

—వీర ర స ఉత్తమ నాయకాశ్రయం. దీనికి స్థాయిభావం ఉత్సాహం. వీరం ధర్మ వీరమనీ, యుద్ధ వీరమనీ, దాన వీరమనీ, దయా వీరమనీ నాలురకాలు.

భయానక రసం :

“భయానకో భయస్థాయి భావః” భయానక రసానికి భయం స్థాయి భావం.

బీభత్స రసం :

“జాగుప్సా స్థాయి భావశ్చ బీభత్సః కథ్యతే రసః” బీభత్స రసానికి జాగుప్సా స్థాయి భావం.

అద్భుత రసం :

“అద్భుతో విస్మయ స్థాయి భావః” అద్భుత రసానికి విస్మయం స్థాయి భావం

శాంత రసం :

“శాంతశ్శమ స్థాయి భావ ఉత్తమ ప్రకృతిర్మితః” శాంత రసానికి శమం స్థాయి భావం. అది ఉత్తమ నాయకాశ్రయం.

2.4 రసా భావం :

“అనుచిత విభావాలింబ సత్వం రసాభావత్వం”

—“అనుచితమైన విభావనం అలింబనము కలిపి రసాభావం” అని జగన్నాథ పండిత రాయలు రసగంగాధరంలో వివరించాడు. ఈ రసాభావమనేది అన్ని రసాల్లోను ఉంటుంది.

“ఏకత్వైవాను రాగశ్చేత్తిర్య జ్ఞేచ్ఛగతోఽపివా
యోషితో బహు సక్తిశ్చేద్ర సాభాసప్రిథామతః”

నాయికా నాయకులలో ఒకరి యందు మాత్రమే అనురాగం గానీ, వరు వక్ష్య
మేచ్ఛ గతమైన అనురాగంగానీ, బహునాయకానురాగం గానీ శృంగారం రసాభాసం
బొతుంది. అవహానింపదగని గురువులు మొదలైన పెద్దలు అలంబనమై నిష్పన్నమయ్యే
హాసం హాస్యాభాసం. ధీరోద్ధతుడు తన చేత చంపవడిన శత్రువుని గూర్చి రోదిస్తే
కరుణా భాసం. గురువులకు ఏకప్రభావమునిసుర ఆచార్యులపై కోపం చూపించడం
రోద్రా భాసం. బ్రహ్మహత్యాదులైన మహా పాతకాలు చేయడానికి చూపే ఉత్సాహం
ఆధమ పాత్రలలో చూపే వీరం వీరాభాసం. భయానకం ఉత్తమ పాత్ర గతమయితే
భయానకాభాసం. సుందర వస్తువులను గురించి జుగుప్స వూనటం బీభత్సాభాసం. అలో
కోత్తర వస్తువుల్ని చూచి విస్మయం చెందడం అద్భుతాభాసం. హీన నిష్ఠమైన కాంతం
కాంతాభాసం.

2.5 భక్తి — మధుర భక్తి :

‘భక్తి’ అన్నది ‘భక్ష్’ ధాతువు నుంచి వుట్టింది. అంటే భజించడం, భగవద్భ
జనమున్నమాట. సహజంగా చిత్తం పరమేశ్వరుని పాదార విందాల కడకు పోవడాన్నే
‘భక్తి’ అంటారు శంకరాచార్యులు.

“అంకోలం నిజ బీజ సంకతి రయస్కాంతో వలం సూచికా

సాద్వీనైజ విభుం లతా క్షితిరుహం సింధుస్సరి ద్వల్లభమ్

ప్రాప్నోతీహ యథాతథావశువతేః పాదార వింద ద్వయం

చేతోవృత్తి రుపే త్యతిష్ఠతి నదా సా భక్తి రిత్సువ్యతే”¹⁰

నారద భక్తి సూత్రాలలో ‘సాతస్మిన్ పర(మ) ప్రేమ రూపా (సూ. 2) (ఆ భక్తి
పరమేశ్వరుని యెడల పరమ ప్రేమ రూపంగా ఉంది) అని కలదు. అంటే ‘ఈశ్వరుని
యెడల గల యుక్తమమగు ప్రేమ యేదియో అదియే భక్తి యనబడును.’¹¹(సూ. 2)

అంటే భగవంతుని యెడలగల పరమప్రీతి (గాఢాను రాగం) భక్తి అని చెప్ప
బడింది. పరమ పూజ్యమైన ప్రీతి యే భక్తి భగవంతుని యెడలగల ఆ పరమ పూజ్య
భావమే భక్తి. ఇది తొమ్మిది విధాలు:

“ఏనుఁ తేనెయై కురియ వింతగు కావ్యరసంబు గ్రోలి....”¹⁸

“మనసు వికసిల్లి కనువిచ్చి మహితలీల నద్భుతానందరస మూర్తి నై ....”¹⁹

—అని ఎర్రన చెప్పుకోవడం వల్ల తాను రచించినవి పురాణాలే అయినప్పటికీ అవి కావ్యాలనీ అంటే ప్రబంధాలనీ తస్మాదంగా దాని ప్రయోజనం రసానందమని ఉద్దేశించినట్లు మనం గ్రహించవచ్చు.

“అడుదురెల్ల ప్రొద్దు లలితాభినయంబుల దేవ కామినుల్
పాడుదురింపు వీనులకుఁ బండువ సేయగవేడ్కఁగిన్నరుల్
గూడి నమగ్రతత్త్వ రసగోష్ఠి సుఖితుతు యోగి బృందముల్
క్రీడ యొనర్తు రిష్ట²⁰రస కీర్తి తభంగి బ్రసన్నులయ్యెడన్”²¹
“క్రమ పాకంబునఁ గెంపుతోడి నలుపెక్క విక్కుటంబై న గం
భము దిక్కుల్ సురభీకరింప రవమంతర్గామి యయ్యున్నెటిం
గమియం గాఱుచునున్న చాడ్పున విలోకప్రీతి గావింప హృ
ద్యములై యున్నవి చూచితే పలములీ తాళద్రుమ శ్రేణులన్”²²

ఎర్రన కృతులలోని రస ప్రస్థానాన్ని గూర్చి పరిశీలించేముందు లాక్షణికులుచేసిన రస చర్చను సమాలోచించడం సముచితమే.

సూ చి క లు

1. రష్ట (పాఠాంతరము)
2. నృసింహ పురాణము పీఠిక-పుట 40-42
3. హరివంశము పూ.భా 1-8
4. ,, ,, 1-9
5. నృసింహ పురాణము 1-9
6. అరణ్య పర్వశేషము
7. ఎల్లనార్యుడు చింతలపూడి, రాధామాధవము, పీఠిక
8. నృసింహ పురాణము 1-55
9. ,, ,, పీఠిక-పు-2

మధురభక్తి :

భగవంతుని పురుషునిగా ఇతర జగత్తంతా శ్రీ సమానంగా భావించి పూజింభే సంప్రదాయమే మధురభక్తి సంప్రదాయం. ఈ మధుర భక్తిని గూర్చి ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారి మాటలు పేర్కొనడం ఉచితం. “ప్రేమ మిళిత భక్తియే మధురాతి మధురరముగా పరిణమించును. ఆ భక్తుడు తాను ప్రేయసిగా, భగవంతుడు తన కౌగిలిలో చేరినట్లు మానసిక సంయోగ సుఖము ననుభవించును. అక్షణములో అతనికి సాయుజ్య సుఖము కలుగును. జీవన్ముక్తుడగును. అట్టి భక్తుడు చేసెడి చేష్టలు, పలికెడు మాటలు లోకమునకు విపరీత కృత్యములుగా తోచినను భగవంతునికి మాత్రము మురిసెంపు చెయ్యలే యగును ... సారాంశమేమనగా ఒక్కొక్క భక్తుని మనస్తత్వమును బట్టి భక్తితో ప్రేమ కలిసి యుండునని, అది ప్రణయముగా మారి శృంగారముగా పర్యవసించుననియు, రత్నాలింగితమైన ఈ భక్తి నే వైష్ణవ సంప్రదాయములో ‘మధుర భక్తి అనియు నందురు.’”¹⁶

2.6. రసాచిత్వం :

భాచిత్వ మందైనను అత్యావశ్యక మనడంతో, విప్రతి పత్తి ఉండరాదు. సర్వోత్తమ కళా జగత్తయిన సాహిత్యంలో భాచిత్వానికెంతో ప్రాధాన్యమవసరం. కనుక భాచిత్రి సహితమైన కావ్యమే శ్రేష్ఠమైనది.

దేనికేది తగి ఉంటుందో అది ఉచితం. ఉచితభావమే భాచిత్వమని డేమేంద్రుడు వివరించాడు. ఈ భాచిత్వం పదవాక్య గుణాలంకార రస క్రియాదులందు ఉంటుంది. అనాచిత్వం కంటే వేరు రసభంగ కారణం లేదని అనంద వర్ధనుడు వివరించాడు.

“అనాచిత్వాదృతే నాన్యత్ రసభంగస్య కారణమ్|

ప్రసిద్ధాచిత్వ బంధస్తు రస స్యోప నిషత్పరా||”

ఇట్లు భాచిత్వానికి సంస్కృత లాక్షణికులదేఖ అధిక ప్రాధాన్యమిబిడింది. కనుక కావ్యాలు భాచిత్వం పాటిస్తేనే సహృదయ హృదాయా పర్జకాలై ప్రసన్నీ, కాశ్వతత్వమూ పొందుతాయి. భాచిత్రి సహమైన కృతులలో రసం సముచిత రీతిని పరిపోషింపబడి ఉంటుంది.

సు చి క లు

1. తైత్తిరీ యోగనిషత్తు 2-7-1
2. నాట్యశాస్త్రము పు 92
3. ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి పు 1-1
4. Sanskrit Poetics as a study of Aesthetic. 48.
5. నాట్య శాస్త్రము, అధ్యాయం-6
6. సరస్వతీ కంఠాభరణము
7. పై 5 లోనిదే పు-93
8. దశ రూపకము
9. కావ్యాలంకార సంగ్రహము పు 428-441
10. శివానందలహరి శ్లో 61
11. రామ సుబ్బయ్య, మర్రిబోయిన - బ్రహ్మ జిజ్ఞాస పు-219
12. జాగవతము, నవ్తమ స్కంధము
13. సాహిత్య వాల్మీకీయము [ముళ్ళపూడి తిమ్మరాజుగారి అభినందన సంపుటి పు 453-457]
14. పై, 9లోనిదే పుట - 308
15. పై, 4 లోనిదే పుట 60-61
16. పింగళి లక్ష్మీకాంతము, సాహిత్య శిల్ప సమీక్ష పుటలు 164-165
17. ధ్వన్యాలోకము III-15

3. ఎర్రన- రస పోషణ సమన్వయం

3.0

ఎర్రన రామాయణ హరి వంశాల తరువాత అరణ్య వర్వ శేష, నృసింహ పురాణాలను రచించినట్లు ఎర్రన కృతుల పౌర్యా పర్యంలో తెలుసు కొన్నాము. రెండో ప్రకరణంలో రస చర్చను గూర్చిన లాక్షణికుల అభిప్రాయాల్ని సంగ్రహంగా గ్రహించాము. ఎర్రన కృతులలో నవరసాలు, భక్తి, మధుర భక్తి మొదలైనవి ఎలా పరిపోషింప బడ్డాయో పరిశీలించడం ప్రస్తుత ప్రకరణోద్దేశం. వాస్తవానికి ఈ ప్రకరణం నాయీ రచనకు హృదయ స్థాన మనడం సముచితం. క్రమంగా వాటిని పరిశీలిద్దాము.

ఎర్రన రామాయణం రచించినా ప్రస్తుతం అలభ్యం గనుక అందులో ఎర్రన పరిపోషించిన, రస వివరణకు ఆవశ్యకం లేదు. కానీ కొన్ని పద్యాలు మాత్రం లభ్యమౌతున్న మాట వాస్తవమే అయినా ఆ పద్యాల్లోని కొన్నింటి పునర్లంఛనం రస వివరణ చేయడం అంతగా పొసగదేమోనన్న భావం నాకుంది. రామాయణేతి వృత్తం పూర్ణంగా గ్రహించి దానిలోని అంగాంగి రస భావాలను సంపూర్ణంగా విశ్లేషించడం వల్ల ఎర్రనకు న్యాయం చేకూర్చినట్లు వుతుందని గూడా భావిస్తున్నాను. అందుకే ఈ ప్రకరణంలో హరి వంశం, అరణ్య వర్వ శేషం, నృసింహ పురాణాల్లోని రస పరివృత్తిని సమన్వయ పూర్వకంగా సమీక్షించడానికి ప్రయత్నిస్తాను.

3.1 నవరస సమన్వయం

ఎర్రన కృతులలోని అంగాంగి రస భావ నియామకాత్పూర్వం రెండవ ప్రకరణంలో సమీక్షించిన విధంగా నవరసాలకు ఉదాహరణలు చూపించడం సముచితంగా ఉంటుందని భావిస్తున్నాను. వాటిని క్రమంగా పరిశీలిద్దాం.

3.1.1 శృంగారం :

శృంగారం రస రాజమనీ, ఈ రస రాట్టనకు అధిపతి శ్రీ కృష్ణుడనీ సర్వ విపశ్చిద్యరులకు సువిదితమే. ఈ శృంగారానికి స్థాయి భావం రతి. ఇది రెండు విధాలు. సంభోగ శృంగారం, విప్రలంభ శృంగారం.

వి=3)

అభిలాష విప్రలంభ శృంగారం :

రుక్మిణీ కృష్ణుని సౌందర్యాన్ని జన శ్రుతి వల్ల విన్నదై పూర్వ రాగాన్ని ప్రక
టించిన తీరు అతి మనోహరంగా వర్ణించాడు ఎర్రన.

“తలపులు నీక్కి బీజువడి తాల్మలు పెల్లగిరింగ జూడ్కులా
కుల వడి చూపు వండుపుటు గోరగ గోర్కుల క్రందు చేష్టితం
ఋల దడ బెట్టి భావముల పూపు బయల్పడ వారి నిద్దరన్
బలన్ మరుండు తుల్య రస పాకము తీపులు గ్రోల్చె విన్నలిన్.”¹

“అనిమిషనిద్ద యక్ష భుజ గాదులు వేచినఁ బువ్వు బోడి నె
వ్వనికిని నెట్లు గై కొనగ వచ్చు మదగ్ర విభూతి యల్పమే
యని తమకించి పేర్చెఁ బ్రభుడంగనయుం బురుషోత్తమాత్తయై
యెనయు తలంపు జూడ కొక యంతయు దక్కక యొందె వేడుకన్”²

“పలుక నెంతయు గ్రుయ్యఁ బాటిన నును జెక్కు లందంద దడిపెడు నశ్రువారి
యింకిన చను దోయి యేకావళి సూత్ర భూషితం బై నవీ పొలుపు దక్కి
పాటిన యెడలుటఁ బాపట రూపేది కడు మాసినది కచ భరంబు
వేడి యూర్పులతోన వెడలు నో యుసులును ననగ టాగా దెడు నంగవల్లి
తలిరు పెజ్జల చందన నలిల వృష్టి
యబ్జిత కృత వీజనం బాదిగాగ
సఖులు గావించు శిశిరోపచార విధులు
గొనక నిగిడెడు రావంబు వనజ ముఖికి”³

విరహ విప్రలంభం

“కులమున్ శీలము మానమున్ మొదలుగా గొన్నాడు మున్నున్నయ
గ్గలికం బ్రాణము లుం గొనంగఁగడగెం గాకేమి యీ కృష్ణుడే
వల నీకం డిటు పోవగా నిజ ధనుర్వ్యాపారముల్ నూప కా
వల రాజింతట నైవ జాలునె మమున్ వామ ప్రళాపోగ్రతన్.”⁴

“వెలుపులు పై కొని వెలుగు పాటుల బొంది చెమటలు పెల్లయి చేష్టలుడిగి
వైవర్ణ్యములు పెంది వడకులు దొడరి యశ్రులు జాతీ గద్దడికలు గడ్డంగి
రోమాంచములు పేర్చి వై మనస్యము లూని ప్రేమంబు నెరికొని తా-కులరి
తాపంబు లెసగి చింతలు విజృంభించి వంతలు పూరుకొని విముగ్ధతలు బలసి
తనుక రాక గోవిందుని దగిలి చిక్కు వధివ చూపులు దిగువనుపాయమేది
కొఱలి మిన్నక నిలచిరి గోపకాంత లందఱును జ్జిత రూపుల యట్టి కరణ”⁵

— ఇందులో గోపికలకు కృష్ణుని పై గల విరహ వ్యధా భరిత మనస్సులను ఎర్రన
సహజ సుందరంగా వర్ణించాడు.

సంభోగ శృంగారం

“అందఱకు నన్ని రూపులఁ
గంధర్వ క్రీడ యేక కాలనియతి నా
నందమయ సామరస్యం
బొంద నలుపు నోలి నొకత నొక్కత సూడన్”
అదియు నదియు నేటిదియో
మది నెఱుగనిక నని సొగపు మరవని వలపున్
బొదలగ గేవల దర్శి
నృదలై క్రీడింతురా నమస్తాంగనలున్”
“కరణ జ్ఞానకువ ద్వయీ తటములన్ గాఢాగ్ర ధంతతా
ధర భింబంబుల మూతనాంగుళి దళ ధ్వజైలకాభోగ బ
ర్చర సీమంతములన్ ముకుందతతి ధుర్యశ్రీలు గోపాఁ సుం
దరులం దొప్పెడదీయ దుర్గమ వయో దర్పాను రూపోద్ధతిన్”
“ఒకత సంభోగ చిహ్నంబు లోర్తు సూచి
వేడ్కవడ వప్పడంతికి వేఱ భంగిఁ
జేయునదియు నొక్కతకు వాంచి తముఁ బెనువఁ
బెనుచుఁ గుతుక పరంపర ప్రయులకెల్ల”⁶

“భక్తిమై భరముల దండడి దొరఁ గిన కుసుమంబులును జూరఁ కుంతలములు
 రావన కింజల్కర రచనలు కర్తవ్య తమలైన కర్ణావతంసములును,
 హస్త విప్రసర్పిణులైన మృణాల కంకణములు కుచ బంధ గళితలైన
 యలఘు మోక్తిక వల్లరులు నితంబి భ్రష్టమైన యుజ్జ్వల మేఖలావళులును,
 మృదుల వల్లవ శయ్యలుఁ బద సరోజ
 యావ కాంకంబులును లేని యట్టి యెడలు
 లేవ యెల్లడలందు బృందావనమునఁ
 గృష్ట సంనక్త వల్లివి క్రిడనముల”

“తోరంపు బూరులఁ దొడరి యుద్ధత నితంబములపై నాదట బ్రాకి నాభు
 లప్పళించి సమున్నతాచిత స్తన భరంబులు గొగిలించి దోహృతములకు
 దొడకి భుజంబులతోఁ బెన గాడుచు లీల మోములు కబళించి చెక్కు
 లంటి కుంతలము లల్లల్లఁ దెమల్చి నేత్రముల క్రేవలు విముగ్ధమాలు నేసి,
 ప్రేతలకు నోలి నింపులు విస్తరింపఁ
 దన్న పోలెడి కాళింది తరగలంధు
 గ్రాలె ననుదినమును జలకేళి దగిలి
 సజల ఘన మూర్తి గోపాల చక్రవర్తి.”

— ఇందులో గోపీ కృష్ణుల సంభోగ శృంగారాన్ని ఆనోచిత్య రహితంగా ఎర్రన వర్ణించడం ప్రశంసనీయం.

విభావానుభావ వ్యభిచారి భావాలు, ఆలంబన ఉద్దీపన విభావాలు గూడిమాడి తన్మూలంగా శృంగార రసం ఉత్పన్నమౌతుంది. ఇంతటి బేచితీ సహితమైన శృంగార రస పరిపోషణం ఎర్రనకే సాధ్యమైందంటే అతిశయోక్తి కాదు; అత్యుక్తి అంత కంటే కాదు. స్వభావోక్తి అంటేనే సముచితం.

శృంగారాభాసం

ఏకత్రైవాను రాగం రసా భావం. శృంగార రసా భాసానికి అరణ్య పర్వ శేషంలో నైంభపుడు అరణ్యంలో ద్రౌపది గాంచి మోహించడం చక్కటి ఉదాహరణ.

“నీల పయోద మండలము నిశ్చల లీల వెలుంగఁ జేయుచుం....”

“మగువఁ దగిలిన చూడ్కుల మగుడ దిగువ

నేర్పు సాలక యాతఁడు కందర్ప దర్ప

గో చరాత్ముడై .....

“లీల యెలర్పఁ గా నదిల లేఁ జిగురాకును బోలె నొప్పుకెం

గేలు కదంబ శాఖ తుది గీల్కొనఁ జేసి వసంత విభ్రమో

స్థీలత బాలవల్లి క్రియ మేలగు చూడ్కుల మించి పావక

జ్వాలయ వోలెఁ జిత్తము నిజం బెరియింపఁ దొడంగఁ జూచితే.”⁸

— ఇది పురుషునకు పరస్త్రి, అదీ మగనాలిపై గలిగిన మోహం.

ఇలాగే ఇంద్ర ప్రేరితలై రంభాద్యస్వరసలు హిరణ్యకశిపు తపోభంగం చేయ యత్నించడానికి గావించిన శృంగార చేష్టలు 2.77-869 పద్యాలలో వర్ణితం. ఇందు హిరణ్యకశిపుడు చలించడు. అందువల్లే రంభాదుల శృంగార చేష్టలు విఫల మయ్యాయి.

3.1.2 హాస్యం :

వికృతాకార వాగ్దేవు చేష్టల వల్ల ఉత్పన్న ఘయ్యేదీ, హాస. స్థాయికమైనదీ హాస్యమని పూర్వోక్తం. దీనికి చక్కటి ఉదాహరణ భీముడు సైంధవుని అవమానించడం. అరణ్యపర్వ కేషంలో అరణ్యంలో ఏకాంతంగా ఉన్న ద్రౌపదిని కామించి సైంధవుడు కొని పోగా ధర్మజుడు తప్ప తక్కిన భీమార్జున నకుల సహదేవులు వెంట దిండి అతనితో యుద్ధం చేసి పరాజితుని గావించి, పారిపోతుండగా భీముడు సైంధవుని పట్టుకొని అవమానిస్తాడు.

“వాడియైన కత్తి వాతి యమ్మునఁగొని

వగతు శిరము చెక్కలెగయ గొటిగి

నరుల కెల్లఁ జూడ నవ్వగునట్లుగాఁ

గలయ నైదు కూకటుల నొనర్చె.”¹⁰

— ఇందలి సైంధవుని వికృతా కారం వల్ల హాస్యరసం నమృత్పన్నమై అనంతాతి కాలు అవుతుంది.

బాలకృష్ణుని లీలా విశేషములతో ఎంతో హాస్యం హరి వంశంలో మనం చూడ గలం.

బిల్లిరామ కృష్ణులు మధురాపుర ప్రవేశ సమయంలో నుగంధ ద్రవ్యాదుల్ని కొని పోతున్న కుబ్జ ఆకారం వల్ల పైకం హాస్యం ఉత్పన్నమవుతుంది.

“ఎఱ్ఱావైగడ శిశుపాలుని వర్జనా వందర్ప మందోక మొన్నితమైన హాస్యమును ప్రవేశ పెట్టినాడు. రుక్మిణిని బెండ్లి యాడుదునని వివాహ మంగళోచితాలంకారములతో, గై పేసి శిశుపాలుఁ డుత్సాహమున నుండ రుక్మిణీ హరణమైన వార్త వచ్చినది.

అప్పుడు—

“అనునెడ శిశుపాలుం డొక

మన పరిమము కేల దాల్చి గ్రక్కున జవనాధుని యెదుర్చ నిల్చి”

“పెండ్లి యాడుదునని కడుఁ బేర్చి తోడ

నిట్లు గై పేసి తడినింత యెడరు నొంది

యొన్న నాక కాకీ యొచ్చ మొలుత కేమి

గరణము నిల్వఁ దెవ్వరుఁ గదలవలదు” (హరి వంశము : ఉ.ఖ-౩.౪౪)

అని రచించాడు.

ఈ పద్యము నరకు శిశుపాలుని శౌర్యము, అవమానమును నహింసలేని అభిమానము, ఒక చిరస్నేహ ఉత్సాహము అన్నియును గలసి పేర్చ రసాంగములై నవి. కాని యీ పేర్చ రస విస్మరణ మంతయు శిశుపాలుని చేష్టల వలనను మాటల వలనను అవసయింప బడినది. చివర పద్యమందు పీఠమాటానమై హాస్యమే స్థిరపడినది. పావమ్మ శిశుపాలుఁడు వివాహమునకై మంగళాకారములగై సేస్తోని సమవయస్కులగు రాజ కుమారులతో సరస సల్లాపములాడు చుండినవాఁడు. జుట్టి సందర్భమునందు గృష్ణుఁడు రుక్మిణి నపహరించినట్లు వార్త వచ్చినది. అప్పు సమయమునకుఁ దగినటు లందఱు యుద్ధ సన్నద్ధులగు చుండగా బెండ్లి కుమారుఁడు ఘోషమోక్ష దాల్చిని బిట్టకొని బయలు దేరుటను నదియే హాస్యమునకు తావు నిచ్చుచున్నది. అంతటితో శాశ్వత శిశుపాలుఁడు తన స్థితిని గూర్చి తెల్లము గావించుచు “పెండ్లి యాడుదునని కడుఁ బేర్చి తోడ నిట్లు గై పేసి” అని వర్ణించాడు. ఇప్పుట శిశుపాలుని యాకార విశేషము మఱియు సంతకన్న నధికముగా నతని వాక్యములు హాస్యమున కంగములై నవి.

“ఘర్వశోభ్య వతిష్టుఁడైన శ్రీ కృష్ణుఁడు కన్య సపహరించి రథము పై నిడుకొని వెడలఁగా సేన సన్నాహము లేని పెండ్లి కుమారుఁడు తోటి రాజుల సాహ

య్యమును గూడ వలదని యొక్క పరిషత్తు మాత్రమే చేతగొని బీరములు బలుకుచుండుట యెంతయో హాస్యాస్పదమై యెంతటి గంభీర స్వభావులైన మందస్థికుల గావించుచున్నది.”¹¹

“హాస్య రస సూచకములైన వర్ణనలు పూర్వ కవులలో అరుదుగా కనిపించును. హాస్యకవిని ఉద్ధత చేష్టలను వర్ణించుచు ఎఱ్ఱన కవి హాస్య రస ప్రధానముగా అభించినాడు.

‘తపములఁ గ్రుసిన తపసులఁ బట్టి తెప్పరించి యచ్చరలతోఁ బెండ్లిసేయు
మోదంబుతో నశ్యముఖుల లాయంబులఁ గట్టి వొక్క నీ యలఁగవణ మెత్తు
భుజిగోళ్ళరుల శిరంబున నున్నమణులూడ్చి కొమకార వప్రువగుండు లెక్తుఁ
జెలఁగి గంధర్వుల చేతి పీఠెలు పిశాచులకెచ్చి పొడించి చూచి నవ్వు’¹²

(పు.పు-2-127)

ఇలాగా ఎర్రన తన కవితలో హాస్య రస పోషణ గావించి తన హాస్యస్ఫూర్తి మూర్తిని మనముండు ప్రత్యక్షీకరించి ఆనంతానందానికి ఆ స్పదమైన తీరును విస్పష్టం చేశాడు.

3.1.4 కరుణం :

‘ఏకో రసః కరుణ ఏవ’ అని భవభూతిచే ప్రస్తుతింపబడి ప్రతిపాదించబడిన కరుణ రసం సర్వ సహృదయ హృదయాలకు సమాదరణీయమైన రసం. దీనికి స్థాయి కోకం.

రజి చేత పరాజితుడైన ఇంద్రుని దుస్థితి కరుణ రస నిర్భరంగా వర్ణించాడు ఎర్రన.

“సరి బాని వానవుఁడు దన

గురు గానఁగ నరిగి యతని గురుతర చరణాం

బురుహముల తెరగి యవరి

స్ఫురితములగు గద్గదోక్తముల నిట్లనియెన్”

“రజిచే గద్దియ గోలు పోయి విభుతా భ్రష్టుండనై క్రమ్యుఁడన్

రజి పుత్రావళి యాక్రమంబున ననర్థంబుల్ పోరిం బై కొనన్

నిజమై మెందును నిల్వ నేరక విపన్నిర్యూఢతం దూలేదన్

సుజన శ్రేష్ఠ యొకింత నాదెన కృపం జూడం దగున్ జూడవే”¹³

ఇందులో పద భ్రష్టుడై దుఃఖితుడైన ఇంద్రుని శోకం స్థాయి. తన్మూలంగా కరుణ రసముత్పన్నమై అంతటి వాడు ఇంతయ్యెనా అని జాలి కలుగుతుంది.

ఇలాగే హిరణ్యకశిపుడు ఘోర తపమాచరించి వరాలు పొంది ఇంద్ర లోకం కైవసం చేసుకొన్నప్పుడు దేవతలు దైన్యంతో విష్ణువును మొర బెట్టుకొనడంలో కరుణ రసం చీప్పిలుతుంది.

“త నొంది దేవతలు బామరి దుగ్ధ పయోధి మధ్యవి
స్స భుజంగ శయ్యనను భావ నఘూహిత సుప్తి నొప్పుశి
విధాయి విష్ణు జగధీశ్వరు నార్త శరణ్య సత్కృపా
దృష్టి నమగ్రుః జేరిరి ప్రదీప్త వరాక్రమ చక్ర శోభితున్”

“చేరి దైన్యంబుతోఁ దమ చెడ్డ చేటు
లన్నియును విన్నవించి లోకాధినాథ
యజ్ఞుడు మొదలగు సర్వ భూతావళికిని
విక్ర మెవ్వరు శరణంబు నీవు దక్క”

“దితి సూనుఁడునిమి మఱియును
దితిజ కులము పీచ మడఁచుతేకువ మద్దిలూ
నిత యేని మమ్ము నేలుట
సతతమగు నమ్మెయికిఁ గరుణ నరు కొలువఁగదే”¹⁴

భూదేవి శోకంలో కరుణారసం :

“అ యెడను భూమి దేవి యాత్మీయమైన
మూర్తి ధరియించి యెంతయు నార్తి దోవ
నవటికేతెంచె నిఖిల సురాళి చూడ్కి
గములు నంతంతఁదన మీదఁ గడలు కొనఁగ”

“అక్కాంత డప్పిగని కడు
వెక్కనపడి పలుకు సభ్యవితకుల పలుకుల్
దిక్కు లంకష నినదం
బక్కజమై యెనగె వెన్నుఁడా కంపన్”¹⁵

దీని కంటె అక్క అయిన దే దేవి సుతులను సంహరించి కంసుడు శోకించ
డంలోను కరుణ రసముంది.

“ఇక్కడఁ గంసుండును దేవకీదేవికిఁ గృతాంజలియై యిట్లనియె”¹⁶

“ఏనిటు ప్రాణ రక్షకయి యెంతయుఁ బాపము సేసి గర్భనం
తాన విఘాతి నై నిను నుదంచిత శోక వయోధి ముంచితం
బూనిన మత్స్యతంబఖిలమున్ వృథయయ్యె విధాత చెయ్యవలె
వ్యానికి మాన్పంగా నకట వచ్చునె మానుష తుచ్ఛ యత్నతన్”

“కాన నింతయుఁదలపోసి మానుమింక

నఖిల దుఃఖ చింతామయంబైన కలఁత

యేను గాలు గేలును బట్టి యిదె వినీతి

వేడికొనియెడఁ బరమ పవిత్ర చరిత”

“అనిన నద్దేవి యశ్రు పూర్ణనయయై తండ్రిఁ బుట్టి

శోకంబు నాకనుభవింపను మధర్మంబులకు

నిట్టి పోకలంఘోపను మున్నకడకట్టిన తెలుంగు

నీవేమి సేయుదవి యుచితంబు గాఁబలికె”¹⁷

ఇంతేగాక కృష్ణునితో ఆక్రూరుడు దేవకీదేవి కరుణ రస పూరిత స్థితిని దెల్పు
డం గమనించ దగ్గది.

“ఉడుగుక కన్ను నీరుఁగడు నొప్పటి చాయలు చెడ్డ కన్నులున్
వెడఁ గురువడ్డ మోము బటుజేదనఁ గుందిన యంతరంగమున్
బడుగయి యున్న మేనునయి తామివి తత్వ విహీన దేనువుం
దడపఱువంగవచ్చు దనదె న్యమ తావ్యతన్ గనుంగొనన్”¹⁸

ఇంతై వా ప్రేషల్లెలో దినదిన ప్రవర్తమానుడవుతున్న శ్రీకృష్ణుని పలువిధాలుగా
హింసించి వదిలించి యిట్లించి చివరికి తంసుడు శ్రీ కృష్ణునిచేత సంహరించబడినప్పు
డతని సకులు శోకాబ్ధిలో మునిగిన తీరును కరుణరస భరితంగా హృదయ విదారకంగా
ఎర్రన అభివర్ణింపడం ఆత్మకంక ప్రశంసనీయమైన ఆంశం.

‘దితిసుతాంతకు చేఁజిక్కి దిక్కులేని

పీనుగై రంగ వాటంబు పెద్ద బయలఁ

బడిన యక్కంసు కడకుఁదద్భార్యలెల్ల

నరుగుదెంచిరి వెననంతిపురము వెడలి”¹⁹

అప్పుడు—

‘కరతాడనములఁ జన్గవలపైలత్తు క చట్టలు చఱచిన చాడ్చుదోవఁ
దెగిరాలు హారమౌక్తి కములు నశ్రు బిందువు లేర్పఱువరాకఁ దొందడింప
నెందెడు వాతెఱనెన్నగు తాంబూలరక్తి మ శోకవహ్నిగక్కిండు తెఱఁగుగఁ
చూలెడు పయ్యెడ దుఃఖంబునిధిలోని కడలు చందంబునగడలు కొనఁగ

పిడి పెన్నుల వ్రేలెడి వేణులోలి
బెలసి కాలాహినిభము లై సొలపుఁజూప
బొదువు మూర్ఖుల దెందంబు దిగులు కొలువ
నలక కొలిదికి మిగిలె నయ్యంగనలకు”
‘అందఱు పతి పైబడి పెను
గందగ నఖిలాంగ కములు గనుఁ గొని గోగి
శృం దొడరగ నిట్లని యా
క్రందన మొనరించి రధిక కరుణధ్వనులన్’²⁰

ఇది భారతం ప్రీవర్ణంలో అసూర్యంవశ్యలై న కౌరవ ప్రీతి అంతఃపురంవెడలి
పొలికలనిదో పీనుగు పెంబరై పడితిన్న తమ తమ భర్తల, తండ్రుల, పుత్రుల, బాంధ
వుల గూర్చి విలపించిన తీరును గుర్తుకు తెచ్చి ఆశోకం వలన అత్యంత కరుణ రసో
త్పత్తిని చేయగలిగింది. ఎంత దుర్మార్గుడైనా తమకు పతి దేవుడు. అలాంటి వైధవ్యం
మహా దారుణమని స్పష్టమవుతుంది. కంసుడు అంత దుష్టుడైనా కల్లినైతం ఆతని మర
ణానికి విలపిస్తుంది. అది మాతృ హృదయం; తల్లి కడుపుకోతను గూర్చి ఎవరు చెప్ప
గలరు; ఆ తల్లి—

‘కనిపైబడి కోడండ్రురు
దన చుట్టను బొదివి యెడ్వ దద్దయు శోకం
ఱున నంకతలంబునఁబు
త్రుని తలఁ గదియింది యెలుగు దొట్రువడంగన్’²¹

విలపించి పుత్రుని మరణాన్ని గూర్చి భర్త ఉగ్రసేనునితో—

“నీ పుత్రుని జూచితే ధడ
ణీ సాలక; వజ్ర పాతవిహతాద్రి క్రియన్

రూపణీ వీర శయన సం

ప్రాపితుడైనాడు కృష్ణ బాహుస్ఫూర్తిన్''²²

అని చెప్పి శోకిస్తుంది. ఇందులో చక్కటి కరుణ రసం పరిపోషింపబడింది. రస పోషణ ఇంత మనోహరంగా చేయగల స్రష్ట ఎర్రన. అతడు స్రష్టకనుకనే ఇంత మనోహరంగా కరుణ రసాన్ని బాచిత్యంతో పోషించాడు.

దేవసేనను కేశియను దానవుడు అపహరించుకొని గగన మార్గాన వెళ్ళుతుండగా దేవసేన కరుణ రస భరితంగా శోకిస్తుంది.

'ఒక్క దనుజాధముండు మొత్తోయనంగ

నన్నుఁ జెఱగొని పోయెడు నన్నలార

యెవ్వరిట విడిపింపరే యింత వట్టు

పుణ్యమునఁ బోవరయ్య కారుణ్యబుద్ధి'²³

పాండవులరణ్యవాసంలో పడ్డ ఇడుమలకు తానేకారణమని ధృతరాష్ట్రుడు దుఃఖిం చడంలో కరుణ రస ముత్పన్న మవుతుంది—

నా చేసిన కీడునగడు

నీమండగు నా తనూజు నేరమి నిమ్మై

నో చెల్లె పార్థులకుఁబు

జ్యాచారుల కెందులేని యావద వచ్చెన్''²⁴

కరుణ రస పరి పోషణకు, తద్వారా ఎర్రన బాచితీ నిర్భరమైన రచనా రీతికి ఎన్నేని ఉదాహరణలు ఇవ్వవచ్చును. ఇవి కేవలం కొన్ని మచ్చుకునకలు మాత్రమే. ఇలాగే ఎర్రన కృతులలో కరుణ రస భరితమైన రచన, కరుణ రస సృష్ట కనిపిస్తూనే ఉంటుంది.

కరుణ రసముప్పతిల్లే మరో చక్కటి నన్నివేశం సృరించక తప్పదు. కాశియుని చేత బుట్టబడిన బాలకృష్ణుని గూర్చి తల్లి యశోద శోకం తల్లల హృదయాలనే గాదు, అందరూ తల్లలై తల్పిడిలునట్లు చేయగలదు.

'నా మీదం గృపయెప్పుఁజాలగలవన్నా యేను శోకాగ్నియం

దీ మాడ్కింబడగా నువేక్ష దగునే యిదిక్కు చిర్నవృత్తో

నీ మోమింపుగఁ జూపవే తెలువవే నేత్రాబ్జముల్పల్కవే
 యామోదంబుగఁబుత్ర తల్లులన్తు నిట్లత్కృతి గావించురే'
 'కడిది విషకంబ కాటవి
 గడికండలు చేసి నీలు గావించితి నీ
 పొడపాము నీకు నేటిన్,
 కొడుకా నీ కులము వంత గూఠుడువవే' 25

ఇక్క-గానొక్క-కుమారుడు: వాడు మహామహిమన్వితుడు. అయినా తల్లి
 హృదయం ఎలా తపిస్తుందో! ఎర్రన కరుణ రస పరిపోషణకు పై ఉదాహరణలన్నీ
 ఉపకరిస్తాయి.

3.1.4 రౌద్రం :

రౌద్ర రసానికి శ్రోతం స్థాయి. రౌద్ర రసాన్ని సైతం సముచిత రీతిని ఎర్రన
 పోషించడం గమనించగలం. హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదుని నాగపాశ బద్ధుని చేసి సము
 ద్రంలో తోయవలసిందని ఆజ్ఞాపించిన సందర్భం.

"అనిసంగల్పాంత వాక్యాహత విబుధనగోగ్రాకృతిన్ హేమసింహా
 సన భాగోత్తాన వేగోజ్జ్వలుడు దళన విస్పష్ట దంష్ట్రోధరోష్ఠం
 డును రోషోత్కంఠ తీవ్రుండును ఘనరథసాతోప దీప్తుండునై య
 ద్దనుజం డా పుణ్య వక్షఃస్థలముగడువడిండా చె నిశ్చింతలాంఘ్రిన్"

ఇక్కడ రౌద్ర రసోచితమైన శబ్దాల్ని ప్రయోగిస్తూ మహాస్రగ్ధర వృత్తాన్ని స్వీక
 రించడంలో ఎర్రన ప్రత్యేకత వ్యక్తమవుతున్నది. హిరణ్యకశిపుడు ఉగ్రాకృతితో,
 వేగోజ్జ్వలుడై. దళన విస్పష్ట దంష్ట్రోధరోష్ఠుడై, రోషోత్కంఠ తీవ్రుడై, ఘనరథసా
 తోపదీప్తుడై ఉన్నాడని వర్ణించడంలో రౌద్రరస పోషణ ఇక్కడ అత్యంత సమర్థ
 వంతంగా జరిగిందని చెప్పవచ్చు.

"ఇవ్వీధంబునందాచి", 26

"కోలుమనంగి చే చఱచి కొమరు మొగంబున గన్ను గోనలన్
 రాలగ నిప్పు లీ త్రిభువనంబుల నొక్కటమింగఁ జూచెనో
 కాలువో యీతఁడింతటకిఁ గాతము నిండెనో కాక యంచుభూ
 తాలి దలంక నిల్చి యునుభాతపు డిట్లని పల్కె బండ్లతోన్"

“ఓయి విప్రజిత ! యోయి రాహువ! యోయి
బలుఁడ! రండు పీనిఁ బట్టి పెట్టి
చటుల నాగ పాశసంచయంబులఁ గట్టి
యబ్బినడుమఁ ద్రొక్కుఁడదటఁగ”

“మనఁదెన గీడు లేదు పలుమాటులను జప్పిడి నోరి శత్రుకీ
త్త ౩ మిటుసేయగా దగదురా యని యమ్మెయిఁ జాటి చెప్పినన్
వినఁడు దురాత్ములైన యవివేకులకున్ బ్రతికార మెమ్మెయిన్
మునుగలదే వెనఁ జిదియ మోదుట చంపుట దక్క నెక్కడన్” 27

ఇందు క్రోధం స్థాయిగా రౌద్ర రసం హిరణ్య కళిపుని చూడంగా సువ్యక్తం
ఇలాగే నృసింహావతారంలో రౌద్ర రసం పరిపొషితం.

“కోటలు గీటుచు న్నయన కోణములం దహన స్ఫులింగముల్
గాఱగఁ గరముల్ బిగియగా మన కేసరముల్ విదుర్బుచున్
ఘోషనయుబ్బునన్ పొదలి ఘోషికి మూరెను పేర్చి కింక దై
వాఱగఁ బట్టె బిట్టు దితివట్టి నృసింహఁడనహ్య తీవ్రతన్”

“పటుమృగాధిపుఁ జూడఁబాటి మదం బేసి వడకు బంధుర మదావళము భంగి
నుద్దామ విహగేంద్రు సురువడి కగవడి తుదఱుచు నొటలు మహాహిపోల్కి
మెదలలి క్రోల్పులి బిట్టు పొదవినఁబోలేక బెగదొందు సారంగ విభుని మాడ్కిఁ
గళగి సాగర చరగ్రాహంబు నొడువున జడిసి చిక్కిన తీర యుషము లీ”

రౌద్రవేగ రోషరభస నిరంతర
స్ఫూర్తి యగు నృసింహమూర్తి తప్పు
డగమై సురారి యవగత తేజాడై
యడగి యుండె మెదల మిడుక లేక” 28

ఇది నృసింహ పూజాంలోని రౌద్రస్ఫూర్తి. ఇలాగే మరికొన్ని ఉదాహరణలు.
శలుడు వామదేవుని సంహరింపుమని తన పార్శ్వ జనముల కాజ్ఞాపించిన సందర్భం.
“అంతయుం జూచి వారు దేవుండు ఘనరోష భీషణ వ్రహ్మన దుర్నిరీక్షణ రూక్షము
ఖండగుటయు”

“కడు గ్రోవ్వి తేకువసెడియె నీ పాటుండు
 పీక మైనిప్పుడు పీనితోమ్ము
 వ్రయ్యంగఁ జేసెదఁ జయ్యన విషదగ్గ
 సాయకమును శరాసనము దెమ్మునావుడు...”

“కోపాటోపావేశ మానమానన నిగ్రహంధగుడుఁ దన దురాగ్రహంబు
 విడువక తన సహివ వర్తులం జూచి”²⁹

“వినుడీ సర్వజనంబులుం గడఁగి యీ విప్రున్ దురాలాపు దు
 ర్జనునిం దున్మెద నన్నదీయ సుమహచ్ఛా పోగ్ర నిర్ముక్త బా
 జ విపాత చ్చి దురాంగ రక్త జలశోణ క్షోణిసంసిక్తుఁగాఁ
 గనుడీ యిదురితాత్ము నంచు నతి శీఘ్ర ప్రాప్తకోదండుడై”³⁰

ఇలా ఎంతో ఉచితంగా రౌద్రరస పోషణలో ఎర్రన ప్రతిభ స్పష్టమౌతుంది.
 హరి వంశములో నృసింహావతార ఘట్టంలోనిది.

“స్కంధ విధూ న నష్టలిత సటా సమీరమున భేదర విమానములుదూల
 దంష్ట్రా సముద్ధత దహనవృటానిపాతంబు దిగ్వదనంబు తెరియఁ
 గ్రోద తరంగిత ఘోర నిశ్వాసవేగమునఁ బాదోధి పూరములు గలఁగ
 దర్ప సంభృత మహోదగ్రహంకారఘోషమున బ్రహ్మాండోదరములు వగులఁ

గలుష నేత్రకనీకాకపిలరోచు
 లరుణ శశభృ నృరీచుత నాక్రమింప
 సమరు నరసింహమూర్తి యేపారదాల్చి
 విభుఁడు దై తేయు నెదుర నావిర్భవించె”

“అట్టి దారుణ రూపంబు నాలోకించి యాలోక కంటకుండు కంటకితాంగుఁ
 డగుచు భయ విస్మయ రసంబుల మునింగి”³¹

ఇలాగే ఇంద్రాది దేవతలతో కాలనేమి అనే రాక్షసుడు యుద్ధం చేయ సమకట్టి
 నప్పటి రౌద్ర రస స్ఫూర్తి గమనించ దగ్గది.

“రౌద్రరస స్వభావోద్రేక మంతయు సాకారమై తనరారె వనఁగ
 మీర గుణోలాస విభవంబు సర్వంబు నేవయవ ప్రౌఢిఁ గ్రోవ్వలరెననఁగ

గర్వ సర్వస్వ రేఖాతత్వమఖిలంబు విగ్రహ వ్యాప్తి గావించెననగ
దర్పనం భార దుర్దమ విశేషం బెల్లి దమ వికాసంబు గైకొనియె ననగ

బ్రజయ కాలదహనుప్రతిబింబమనగ గృ
తాంత రోషవికృతి కాత్మయనగ
నెగడ వాడు కాలనేమి నానొక దైత్యుఁ
డవరి భావ్యబల నిరస్త రివుడు."

"శత భుజుడు శత శిరస్కుడు
శత శిఖరో దగ్ర కైల నదృకుడు దీప్తా
యత పింగళ్య శ్రుకచా
న్విత నీల శరీరుడుగ్ర వివక్షణుడెందున్" 32

రౌద్ర రసం మనోహరంగా చిత్రితం. ఇలాగే బాలకృష్ణుని పూతన చంపనెంచి నప్పటి సందర్భంలో పూతన క్రోధం మూలాన రౌద్రరస సృష్టిచేసిన ఎర్రన ప్రతిభ ప్రశంసనీయం.

"పండ్లులు గొఱుకుముఁ బదరి హుమ్మని మిడి గ్రుడ్డుల నిప్పులు గుమ్మరిలఁగ
నదరెడు కటములు నాకుంచితములగు బొమలును నుదిటిపైఁ బొడముచెమట
మెఱుగు కోఱలుఁబేర్చి యెఱుమంటలందంద జల్లెడు బహళ నిశ్వాసములును
నాగ్రహంబునఁ దొరినాకంపితములగు కరములునై భయంకరముగాగ" 33

విషస్త న మిచ్చినదట పూతన. అకలిగొన్నవాడు బోలె బాలుడైన కృష్ణుడు పూతన స్తన్యంతోపాటు రక్తాన్నిత్రాచి మహాఘోరంగా సంహరించాడు. పైపద్యంలోని క్రోధం వల్ల రౌద్ర రసం సమున్నతమై సహృదయాలను రంజింప జేస్తుంది. ఇది ఎర్రన ప్రతిభకు నికషోపలం.

3.1.5. వీరం :

వీర రసాన్ని అత్యున్నతంగా ఎర్రన వర్ణించి ఉండడం గమనించవచ్చు. హరి వంశమంతా వీర రసోదంచితంగా సాగింది. ఎర్రన సాహిత్యమంతటా ఇదిసాక్షాత్కరిస్తుంది. పై గా ఇది పలురకాలుగా ఉంటుంది. ఉత్సాహం వీరరసానికిస్థాయి. కొన్ని ఉదాహరణలు :

యుద్ధ వీరం :

శ్రీ కృష్ణుడు చాణూరునితో మల్లయుద్ధసమయంలో యుద్ధమీరిపోవడంగా పల్కిన పల్కులు :

“నిను నిఖిలార్థ కారీయుగ నెమ్మది నమ్మిన వాడు కంసుడె
య్య నువునగున్ని పోక బలమంతయుఁజూచుదుగాక రిత్తర
జ్ఞుఁ బనిదీటునే వెడగ చండితనంబున నీవు గన్న యీ
యనుపమ కీర్తి కింతట నమాప్తి యొనర్పఁగఁ జూప వచ్చితిన్”³⁴

“కడుఁబెద్దకొవ్విన కాళియుతలబెల్లఁ జిదియంగఁ ద్రొక్కిన పడకలములు
దుష్టాత్ముడైన యరిపుని మెడవట్టి పారిపోవ విడిచిన భుజముగంబుఁ
వినతాళియగు కేళిఁబ్రేవులు వెడలంగఁగడిమి మై దిగిచినఖరనఖరము
ల విపీతిఁ జెనకన కువలయా పీడంబు మోరఁ బగిల్చిన ముష్టి ఓలుపు,

నెలుగ వెఱిగిన నిటులేల యేపు మిగిలి
యెదురు నడతెంతువే నీవు నీక్షణంబు
విడిచి ప్రోవు వెఱెదఁ జూచి వెఱయు వెఱఁగు
పాటు గధిరి నీయేలిక బ్రహ్మస పడఁగ”
“వగయ పోటించి వీతి వలవగఁ దఱంచి
యేను గధసితి మెచ్చింతు విట్టులున్న
యిందఱును జూడుఁ డూతక యిట్లు నట్లు
నవక లావును విక్రమ వ్యాప్తి వెరవు”

“కరుణ దేశంబునం బ్రభవించి చాణూరులదన బ్రసిద్ధుండైన వీనిచేత
సెక్కుండ్రు మల్లులు సిక్కిరి; వీనిం బడవైచి యసాధారణంబగు యశంబుఁ బొందెద
ననియె”³⁵ అని తన ఉత్సాహ శక్తిని పరాక్రమాన్ని శౌర్యాన్ని ప్రకటించి చాణూరుని
యుద్ధంలో సంహరించడంలో వీర రస ముప్పత్తిల్లి సహృదయవర్జిత మవుతుంది.
కృష్ణుడు కంసుని నడించిన తీరు మరొక మనోహరంగా వర్ణితం.

“కరి పతియున్న శైలకటకంబునకుం బిటు వేగ చండమై
హరిపతి దాటునట్లు హరి యారిపుడున్న యుద్ధగ సౌధమం

దిర వలభీతటంబునకుఁ దీవ్రతంసువ్వరవీధి దాటిని
ర్భర పవన ప్రకంప విచరన్నవనీలవలాహకాకృతిన్"

"రంగ మధ్యంబు నందుండి రాజుదెసకు
నులుకు కృష్ణ వేగ స్ఫూర్తి గొక్కరుండు
గానలేకున్నిఁ గనుమాయ కరణీయయ్యెః
గంసు ముందర నిలుచుండ గనిరి మరల" 36

"మణులు రాలగఁ జారు మకుటంబు బడదన్ని వడి వెండ్రుకలు వట్టి వ్రాలడిగిచి
నడుతలయందంద పిడికిట మెదడును గలగంగ బొడిచి మ్రోకాల నురము
దాకింప నొక్కచేతయుఁ జేయలేక విశ్చేష్టుడై రోజు నిరీవుఁ బెలువ
హారముల్ ద్రెవ్వఁగరావతంసము లూడ నత్తటి నుత్తరీయంబు వీడ

నోరముక్కున జెవులను హెర రుధిర
మొలుక గ్రుడ్డులు వెలువలి కుటుక మేడ
డిగఁ ద్రోచి తోడన డిగ్గి న్రగ్గఁగేల
గ్రుమ్మె మనులు పోవంగ సక్రోధలీల"

"గొడగొని పారంగంబుం

బొదివిన సింగంబు వగిది భూరి జలమువెం

పొదవంగఁ జేరి చెందా

డి దురాలోక క్రియా పటిష్ఠత మెఱపెన్" 37

ఈ విధంగా కృష్ణుడు కంసుని సంహరించడంలో శ్రీకృష్ణవివీరం ప్రస్తుతమై
సర్వలోక దర్శనీయమై మార్గ దర్శకమై దుష్టశిక్షణ జరిగి తమ్మాలంగా ఎర్రన వీరరస
పోషణం సుస్పష్టమవుతుంది. ఇలాగా ఇంకా ఎన్నెన్నో హరివంశం నుంచి ఉదాహరణ
లివ్వవచ్చు.

దాన వీరం :

కంస మరణానంతరం, కంసుని తండ్రి ఉగ్రసేనుడు కంసుని ఉత్తర క్రియ
లకై అనుమతినిమ్మని కృష్ణుని వేడుకొంటాడు. ఆనందరథంలో కృష్ణుడు కంస రాజ్యా
న్ని-కాదు-కంసుడాక్రమించిన ఉగ్రసేనుని రాజ్యాన్ని, కంసుని సంహరించి కృష్ణుడే
విజేత)

అధిపతి అయి ఉగ్రసేనునకు దానం చేస్తాడు. ఇందులో దాన పీఠం అత్యంత మనోజ్ఞమై ఒప్పుతుంది. రాజ్యం పీఠ భోజ్యమే అయినా ఉగ్రసేనునకు దానమివ్వడంలో ఈ దాన పీఠం స్పష్టం. వైగా తన కర్తవ్యం రాజ్యాక్రమణం కాదు. అధిపత్యం అంత కంటేకాదు. దుష్ట శిక్షణ; శిష్టరక్షణ; అందుకే రాజ్య దానం: దాన పీఠం.

“రాజ్యంబు పనిలేదు రాజధనంబుపై నానయుఁజొరదు నాయాత్మ, గంసుఁ
దునుముటయును నర్థ దోహలంబునగాదు, వంశ పాంసనుడును వసుథ కెల్ల
గంటకుండును గాన గ్రక్కున నాతని నిట్లు సేసితి లోకహితము గోరి,
యెవ్వారలకు లేని యెనకంపుఁగిరి శాశ్వతమయ్యె నింతయు చాలు నాకు

నింక నెప్పటి యట్టుల యేను బోయి

యాల కదుపులలోన గోపాల కోటి

గూడి యాడుచునట వన్యకుంజరంబు

రీతిఁ గోరినట్టుల విహరించు వాడ”³⁸

“నీ పొమ్మై పెనుపొందు రాజ్యము దగన్సీకిక నీచాక్కుడై
నీ సూనుండెడ నాక్రమించి కొనియెన్నిర్యాజుల భంగిం దుదిన
దోసంబేమియు లేక యంతయును నిన్నుం జేర్చె గైకొమ్మనా
యాన ప్రక్రియ నిప్పు పొందు మభిషేకానంద కల్యాణమున్”

“ఏను గెలిచిన సరి నీకు నిచ్చుచున్న

వాడ నామీద బ్రయమును వత్సలతయుఁ

గలిగెనేని ద్రోవక చేయవలయునాడు

ప్రార్థనంబు పర్యావృత ప్రభుడవీవు”

“...అతని ననఘుండాక్షణమ సర్వయదు మధ్యమునన్”

“భద్రావనంబున నునిచి సముచితంబుగ నభిషేకించె”³⁹

ఇందు దానపీఠం సర్వలక్షణ లక్షణోపేతమై ఒప్పుతుంది.

దయా పీఠం :

పాండవులు అరణ్యవాస క్షేళ భారమగ్నులై జీవిస్తూ ఉండగా మోషయాత్రపేట
చెప్పి, పాండవుల నవమానించబోయి తానే గంధర్వులచే నవమానితుడవుతాడు దుర్యోధనుడు.

దనుడు. ఆ సమయంలో ధర్మజ్ఞానజ్ఞతో తమ్ములు విడిపించి రక్షిస్తారు. ధర్మరాజు వద్దకు కొనిరాగా ఆతనిని వదలిపెట్టి పొమ్మంటాడు ధర్మరాజు—

“ఎన్నడునిట్టి సాహసములింక నొనర్చకుమయ్య; దుర్జనుం
డన్నున సాహస క్రియలందుఁ గడంగి నశించు గావునం
గ్రన్నన తమ్ములన్ దొరలఁ గైకొని యమ్ముల బొమ్ము వీటికిన్
సన్నుత దీని కొందొక విషాదముఁబొందకుమీ మనంబునన్”
“అని బుద్ధిపెప్పి వీడ్కొలుప నతండును దీనాననుండగుచుం జనియె”⁴⁰

ఇలాగే ద్రౌపది అరణ్యంలో ఏకాంతంగా ఉండగా సైంధవుడు అవహరించు కొనిపోగా భీమాధున శుకుల సహదేవులు పట్టి అవమానించి బంధించి ద్రౌపదీ ధర్మజ్ఞుల ముందు వైంధవుడువగా అవమానిత అయిన ద్రౌపది సహితం క్షమాగుణంతో “పాంచాలియ జయద్రథుంజాచి నవ్వెచు నిప్పాపాత్ముండు భవదీయ దాసుండయ్యెంగా వున వీనిం బో విడువుడని విడిపించె”⁴¹ అట్లే ధర్మరాజు దయాగుణసముపేక్షుడై—

‘ఎట్టి కష్టఁడైన నిట్టి పాపము పేయ
నెత్తికొనునె యోరి నీవుదక్కః
నరుగు మింకనేమి యందుము విన్ను నిం
ద్రియ విలోలు నల్పు భృతివిహీను’⁴²

‘ఇంకనెవ్వారికి నిట్టికొఱగాములు పేయక
బుద్ధిమంతుండవై యుండుమనిన నతండు
లజ్జావనక వదనుండగుచు నచ్చోటు జాపె’⁴³ సైంధవుడు వెళ్ళిపోయాడు.

ఇది దయావీరం. ఇంతేగాదు క్షమావీరం అన్నా తప్పలేదు. ధర్మరాజు క్షమించి వదలి పెట్టడంలో ఆశ్చర్యంలేదు. అవమానిత అయిన ద్రౌపది సహితం దయా, క్షమా గుణంతో సమ్మిశ్రమైన ఉన్నతోన్నత సద్గుణోపేతఅయి వదలి పెట్టుచునడం విశేషం. ఆ పాత్ర ఉత్తమ శీలానికి నికపోవలం.

ధర్మ వీరం :

ధర్మవీరం అరణ్య వర్ష శేషంలోని పాపిత్రుష్ట హాత్యానంలో నిర్వహించబడింది. దీనిని సమగ్రంగా పరిశీలించిన శ్రీ దేవరకొండ వీరయ్యగారి వాక్యాలనే యథాతథంగా గ్రహించడం సముచితమని భావిస్తున్నాము.

“సావిత్రి సాత్త్వికము ధర్మ పీఠ రస ప్రధానము. సావిత్రి విష్ణుముత్యము. తర్మవిష యకము. ఉత్సాహము స్థాయి భావము. ధర్మ విషయ కోత్సాహమునకు ఆలంబనము సత్యవంతాది గురుజనులు. యముడు ప్రత్యేక ఉద్దీపనము. సంభ్రమము, అంజలి యొనర్చుట, ప్రేరణ మధుర సల్లాపము మొదల నవి అను భావములు.

‘పతులెందు జనిన నచటికి
నతులకు జనవలదె; నీ ప్రసాదమునను మ
త్పతి భక్తి కతమునను సం
స్తుతగుణ నాకరుగదాని చోటులు గలవే’ (7-222)

‘సకల మార్గంబులందును ధర్మమార్గంబు ప్రధానంబు. అట్టి ధర్మమునకు ఆచారంబు నజ్ఞులు.... అట్టి సజ్జన ధర్మనం బెప్పుడు వృతకాదు. కావున సజ్జన శేఖరుల వసం జమనీ దైవ సందర్శనంబునం బరమకుభంబునం బొందక యేసురిక జనంబుల తెలియగల మాటక యెట్లు మగుదురా? ...’ (7-223)

‘ఎడవక వాఙ్మనః క్రియల నేరికి నెగ్గొనరింపఁబూన రె
య్యెడలను దీనులం గరుణ యేర్పడఁ బ్రోవనఁ జూతు రిచ్చుచో
కడమ వడంగ నీకెదిరి కాంక్షితములు ది ముట్ట దీర్తు రె
క్కుడు మది గూర్తు రాశ్రీకులకున్ వినుమిన్నియ నార్యధర్మమల్’ (7-228)

“వానియందు సావిత్రి పత్యమగమన విధిని, సజ్జనుల ధర్మరక్షణ రీతిని అప్రస్తుత ప్రశంసా వచనములచే నిరూపించినది.

“ఏమట్లు ధర్మదేవతా, యమ, శమన శబ్దములను నిరుక్తుల ప్రవచించినది.

దేవోక్తమ ధర్మ గతుల తెలిగెల్ల భవ
ద్భా వాదీన మగుటగా
దే వెంసతి నీవు ధర్మదేవత యవఁగాన్’ (7-239)

‘నమ బుద్ధితోడఁ దత్త
త్సముచిత కర్మఫల ఫలక్షి జ్ఞానోపకరణం
సమకూర్చుట నీకయ్యెను
నమ పర్తి యనంగఁ బేరు జగదాకమై’ (7-230)

'యముడండ్రు నిన్ను నార్యులు
యమింతు భూతములనెల్ల వట్లగుట దరున్
శమనుండవై తి కల్మష
శమనంబుఁజేసి నీవు జరిజాప్త సుతా' (7-231)

'పిమ్మట సావిత్రి ధర్మాచరణ రీతిని, స్వీయ ధర్మమును, దార్మికుల మాహాత్మ్యమును, మిత్రధర్మమును, వరమనోరథపూరణమును గూర్చి యుపన్యసించెను.

"ధర్మాత్ములు దమ సలిపెడు
ధర్మక్రియ దప్పరెట్టి దశలందును, మో
హోర్మియుఁ దావముఁబట్టివు,
దార్మిక హృదయముల ప్రథమ ధర్మాద్యజ్ఞాః"

'కావున పతి యనుగమనం
జే విధమున విడువదగునె యెట్లు యినను
మోహవేషముఁబొందక ధ
ర్మావ స్థితి నలుప వలదె యవహిత బుద్ధిన్' (7-237, 238)

"నాకు దప్పి యెక్కడిది మనంబు భర్త
చరణ వంకజానక్త మై కరము భక్తి
నలరుచున్నది సతులకు నన్యమెట్టి
దియును ధర్మమై భర్త సంత్రయము కాక"

"అత్మ ధర్మ నిరతులైన పుణ్యాత్ములు
దుర్లభులు సమస్త తురితములును
కాంతి బొందువారి సంసర్గమున దీర్ఘ
పూత మతులువారు భూతలమాన్"

వారల పేర్మిగాదె....భూతధాత్రి విభలై క ధూతక బేర్మి బొందెడున్'
(7-241, 243, 244)

'పిడు మాటలాడిన యంతనెట్టివారు
అర్హజనులకుఁ జుట్టంబు లగుదు రచిన్'

చిర సమాలాప సంస్థిః జేషి పీతు
నేను జాట్టమౌదని వేఱయేల చెప్పి:

“కావున మిత్ర మనోరథం బవశ్య కర్త వ్యంజుగాః జిత్త గింపుము.” (7-246, 247)

“ఈ పైనాని యందు ధృతి, మతి యను సంచారి భావములు అభివ్యక్తములై ధర్మ పీడమును పోషించుచున్నవి. లోభము, కోకము, భయము మున్నగు వానిచే జనించిన యుపప్లవము (చిత్తక్షోభము) వారింప కారణభూతమగు చిత్తవృత్తి విశేషము ధృతి. శాస్త్రాది విచార జన్యము అర్థ నిర్ధారణ రూప చిత్తవృత్తి విశేషము మతి. అది శబ్దముచే లోక వృత్తము గ్రాహ్యము. శాస్త్రలోకవృత్తాది విచారణ విభావము. నిశ్శంక తదనుష్ఠానము. సంశయోచ్ఛేదము (ఊహ్యోపదేశము, భ్రూషేవము, ఊహాపోహాదులు) అను భావములు.

“సత్యవన్నిష్ఠము ధర్మవిషయకము ఉత్సాహము స్థాయిభావము. మాతా పితృగురు జనులు ఆలంబన విభావము.

“విమ పీపు దడయాటకు మీ
జననియు జనకుండు కడు సంతాప భరం
బును బొందుదు రింతకు గ్ర
ప్పన వారికి సంతసం బొనర్పవె యథిపా”

“తమమును బెల్లుగాఁబరగె దవ్వు నిజాశ్రమ భూమియున్ తమ
శ్రమమును బాయడి నను చందమయైనఁ జనంగ నేల యిం
పమరగ నింత ప్రొ సుగుణాకరఁ యిచ్చట నిల్చి రేపు పోదమే”

(7-258, 258)

అను వాక్యములుద్దీపనములు.

“మానె శిరోవేదన దా
మేవికెఁ దగుతావు వచ్చె మెల్లన యరుగం
గానోర్తుఁ దల్లిబండ్రుఁ
గానక యేనెట్లు నిలుచు కావన తూమిన్” (7-259)

“అను దానియందు పీడరసమునకు సంచారి భావము బెత్తుకృష్ణము పోషితము.

“ఇప్పుడే తల్లాభము నాకు గల్గుగాక” అను నుత్కలభేద బొత్తుకృతము. ఇది ఇష్టవిరహమున తత్సంస్మృతి విభావము. త్వరచింత (చిత్తతాపము), స్వేదము, దీర్ఘ విశ్వాసము మున్నగునవి అనుభావములు.

“పిమ్మట గల ఆరు పద్యములందు పోషింపబడిన చింత, స్మృతి, విషాదము” బొత్తుకృతమున కను భావములు.

“ఇట్లు సావిత్రినత్యవంతులయందలి ధర్మ విషయ కోల్పాహమును ఉపాఖ్యా నితముగా పోషించెను.

“ధర్మ పీఠమునకు వర్యంతావస్థ అద్భుతము. అలౌకిక వస్తు దర్శనాది జన్యము వికాసాఖ్య చిత్తవృత్తి వికేషము విన్మయము. అద్భుత రస సాము భావము. సావిత్రి ధర్మపీఠమునకు అవ్యవహిత ఫలములు సత్యవంతునకు జీవిత ప్రాప్తి. విగత చక్షుడగు ద్యుమత్యేనునకు నేత్రదృష్టి ప్రాప్తి, ద్యుమత్యేనునకు రాజ్యప్రాప్తి, అశ్వపతికి పుత్రశత ప్రాప్తి విలంబిత ఫలములు. పుత్రునస్వేషించుటకు ద్యుమత్యేనుడు అరణ్యాశ్రమముల విలపించుచు బోయి వెడకెను. “తదాశ్రమ వాసులై న మునులందరు నతనిం బొదివికొని తదీయ నయన లాభంబునకు విన్మయంబందుచు” (7-271) అని కవియే సూచించెను.

“సావిత్రి సత్యవంతులు జరిగిన దానిని వర్ణింపగా, ఆ వృద్ధ దంపతులు సావిత్రిని—

“అవత్సముద్రమగ్నుం

బై పోయెడు నన్మదన్వయము పెంపెనగం

దేవయయి కడవఁ బెట్టిన

నీ పుణ్య పరిత్ర కీర్తనీయము తల్లి” (7-274)

అని ప్రశంసించిరి. ఇందు హర్షమను భావము వ్యంగ్యము.

“ఇది లోకోత్తర ధర్మ నిర్వర్తి తము కావున విన్మయ పూర్వకము. విన్మయ పూర్వక హర్షము కించిదుద్ధతము కావుననే కించి దుద్ధత ప్రసాద మిశితముగా పద్య రచన మొనర్చెను.”⁴⁴

తపోవీరం :

హిరణ్య కళిపుని హిరతపస్సుతో తపోవీరముంది. ఇంద్ర ప్రేమితలై అతనిని తపస్సునుంచి మరలింప యత్నించి అప్సరసలు నిఫలవిప్రులారు. హిర తపస్సు నివ

తప్పకచేసి బ్రహ్మవలన వరాలు పొంది గర్వితుడవుతాడు. అయినా ఎన్ని విఘ్నాలు వాటిల్లినా లెక్క చేయక మోర వీర తపమాచరించి బ్రహ్మవరాలకు పాత్రుడు కావడంలో తపో వీరం వశికం. 45

వీరానానకం :

ఇంతకు ముందే హాస్యరసానికి ఉదాహృతమైన శిశుపాలుని స్థితి హాస్యస్ఫోరక మనడం కంటే వీరాభాసమనడమే సముచితం.

“అనునెడ శిశుపాలుండొక

మన పరిస్తుతము కేలదాల్చి గ్రక్కున జన నా
కుని యెదురనిల్చి”

“పెండ్లియాడుదునని కడు బేర్మితోడ

నిట్లుగై నేసి తుదివంత యెడరునొంది

యున్న నాళ్ళకా కి యెవ్వ మొఱుణ కేమి

గారజము నిల్వడ దెవ్వడు గదల వలదు” 46

అని వీరములు పలికినా, శ్రీకృష్ణుడు బలోద్ధతుడై రుక్మిణిని రథంపై నెక్కించుకొని, ఎదిరించిన సర్వరాజన్యుల్ని జయించి తీసుకొనిపోగా శిశుపాలుని వీరర కేవలం అభాసపాలైంది. అందుకే దాని యశోదారెడ్డిగారు హాస్యానికి దీనిని ఉదాహరించినా చివరికి పద్యమందు వీరమాభాసమై హాస్యమే స్థిరపడినది. 47 అని పేర్కొన్నారు.

ఈ విధంగా ఎర్రన తన సాహిత్యంలో వీరరసాన్ని పలు విధాలుగా అలవోకగా సందర్భ కుద్ధితో బాచితీ సహంగా నిర్వహించి తరించాడు.

3.1.6 భయానకం :

తదితర రసాల లాగానే ఎర్రన భయానక రసానికి వైతం తన సాహిత్యంలో స్థానం కల్పించాడు. భయానక రసానికి స్థాయి భావం భయం.

అర్జిష్టుడను రాక్షసుడు వృషభ రూపధరుడై కలిగించిన భయంతో ఉత్పన్నమైన భయానక రసాన్ని కన్నులకు కట్టినట్లు ఎర్రన వర్ణించాడు.

“కాలి కూటమునకుఁ గరచదణాద్య న
 యవములు ప్రభవించి యలరె నీనఁగఁ
 బ్రజయోద్ధత ధ్వాంత పటలంబునకు శరీ
 రిత్వ విష్కూర్తి వర్తిలైననఁగ
 రాహునంత్యక్త ఘోర కళేబరమునకుఁ
 బకు భావ పరిణతి పరగెననఁగఁ
 గలికాల సమ్ముఖ కలుష రాశికీ జతు
 రంఘ్రితావై దగ్ధియలరె ననఁగ

నతి భయంకరంబగు కఠోరాసిశాంగ
 మెనఁగ నీలాద్రి వృషభమై యేగు దెంచు
 కరణి మత్తుంగ తీవ్ర శృంగముల తోడఁ
 జటుల ఖర పాత పాటితజ్వైకుఁడగుచు”⁴²

—దేనుకాసురుడు మహాభయంకరంగా ఆలమందలమొ చదాబదలు చేయడంలో భయమూ,
 తన్నూలంగా అత్యంత హృదయ భీకరమైన భయనకరన మూఢవృత్తిలుచూపి.

ఇలాగే కంసుడు కువలయాపీడమనే ఏనుగును బలరామ కృష్ణుల పైకురికి
 సంహరించుమని ఆదేశిస్తాడు. ఆ ఆదేశానుసారం

“చటులోగ్రశీకరచ్చటలు పెల్లుగఁగాల
 దండ ప్రవండమై తొడమమర
 నశికుల రుంకారములు రేగ మదజలో
 త్కటములై యందంద కటములదరఁ
 గన దగ్ని కణ సముత్కరములఁ బెంచి య
 త్కు గ్రారుణేక్షణద్యుతులు నిగుడఁ
 జలిత చామర శిఖాశార్కారముల తోడఁ
 దగు కర్త తాడన ధ్వనులు పర్వ

మొగము క్రోధమయంబుగ బిగిసి మేను
 వొంగఁ బద పాత భుగ్గుమై తువి చలింప
 దీర్ఘ దంత కాండంబులుదవ్వఁజూచు
 గదిపెనేనుంగు లోక భీకరము గాఁగ”⁴³

కాని కృష్ణుడు చూపరులకు వినోదం చూపించడానికి దానితో యుద్ధం చేసి చివరికి దాని దంతం లాగి దానితో సంహరించాడట. ఇక్కడ ఆ యేనుగు ఎంత భయంకరంగా ఉందో తదుచిత రీతిని శబ్ద ప్రయోగం చేసి తన్మూలంగా మనకు దృశ్యసౌజ్ఞాత్కార మొనరించి, అనంత భయానక రసంలో మనల్ని సైతం ముంచి వేసిన కవిశేఖరుడు ఎర్రన.

జాణార ముష్టికులను మల్లపీరులను జలించి కంసుని గాంచిన బలరామ కృష్ణులు చూపరులకు భయం గొల్పడం వర్ణితం.

“ఇవిధంబున జాణార ముష్టికుల వధియించి
రంగ తలంబంత యుందారయై రామకృష్ణ
లిద్దఱుంగ్రోథ సంరక్త లోచనంబులఁ గంసు
దెనఁగనుంగొను నప్పుడప్పువునకుఁగంస
క్రౌర్యంబునకు నంద గోపాదులగు ఘోషజనం
బు లందఱుందల్లడంబుల నందంద మేనులు వ
డంక నొక్క దెనుదుడిగి ముడిగి యుండిరి, తక్కిన
వారునుఁ బుల్లవడి చూచు చుండిరంత”⁵⁰
ఇందులో భయానకరసం చక్కగా అభివ్యక్తం.

హిరణ్యకశిపు సంహారార్థం విష్ణువు నృసింహావతారం ధరించిన తీరులో భయానక రసం చిత్రితం.

“స్కంధ విదూననస్థలిక నటా నమీ
తమున భేవర విమానములు దూల,
దంష్ట్రా నముద్ధత దహనచ్చటా నిపా
తంబున దిగ్బదనంబు లెరియ,
గ్రోధ తరంగిత మోర నిశ్వాస నే
గమునఁ బాదోధి హారములు గలఁగ,
దర్శ సంభృత మహోదగ్ర హారకార మో
షమున బ్రహ్మాండోదరములు వగులఁ

గలుష నేత్ర కనీకా కపిల రోచు
 లరుణ శశభృన్మరీచుల నాక్రమింప
 సమరు నరసింహమూర్తి యొప్పారఁ దాల్చి
 విఘ్నేడు దైతేయు నెదుర నావిర్భవించె.”

“అట్టి దారుణ రూపంబు నాలోకించి యాతొకకంటకుండు కంటకితాంగుఁ
 డగుచు భయ విస్మయ రసంబుల మునింగియు .....”⁵¹

ఇది హరి వంశం తోనిది. ఇలాగే నృసింహ పురాణ మందును నృసింహావతార
 వర్ణన గమనించదగ్గది. విషయ మొకటే అయినా భయానకరసపోషణలో ఎర్రన
 రచనా పాట వాన్ని వైవిధ్యాన్ని గమనింప వీలవుతుంది. హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదునితో
 స్తంభంలో విష్ణు వున్నాడా అని ప్రశ్నించగా అన్ని ప్రదేశాలలో ఉన్నాడని సమాధానం
 చెప్పగా హిరణ్యకశిపుడు—

“అనవుడు రోష హాస వివృతాననుఁడై దివిజారి యోరిఁ నీ
 వనయము నెందుఁ గల్గెగ నమర్థనఁ జేసిన యాతఁడిందుఁ గ
 ల్గినె యనుచున్ జగద్వలయ హిరకరాహతి వ్రేసెఁగంబిమ
 త్యనుపమతత్పభావన మల్లల నాడఁగలంగ తోకముల్”⁵²

“బడబాస లాహతి జడనిధిలో నున్న

పట శైల తతి వ్రేలి పెటిలెనొక్కొ,
 మనకరోత్పాత నిర్హత సహస్రంబు
 గడఁగి యొక్కట మ్రోసి పడియె నొక్కొ-
 పెక్కు జీవులు లోన బిక్కుట్టు వడఁగ నా
 బ్రహ్మాండ భాండంబు వగిలె నొక్కొ-
 తటి గాక యున్న నుద్ధతి జేర్చి రుద్రుండు
 విలయోగ్ర పటలంబు వ్రేసె నొక్కొ-

యనఁగ నాకాశ సకల దేశావకాశ
 భరితమై విశ్వమును మూర్ఛ పాలు పడఁగ
 మ్రోససి పెధిలు పెధిల్లను మ్రోత వెడలఁ
 బగిలెఁ గంబంబు భువన కంపంబు గడుభోభతి

అప్పుడు నృసింహావతారమైనది. ఇందు భయానక రసం సముచిత రీతిని నిర్వహించబడి సందర్భ కుదిరి కలిగి ఉంది.

హిరణ్యకశిపునిచే ప్రేరితుడై ప్రహ్లాదునిపై మామలు పన్ను యత్నించిన శంబురాచుడు బౌద్ధత్వంతో భయానక రసం ఉప్పతిల్లి జేయడం గమనించవచ్చు.

“కుల కై లంబలు వడతెను

గలఁచెఁ బయోధులు వయోజగర్భులు సురలున్

దలకీరి మునుల మనంబులు

గళవళ మయ్యెన్ దదీయ శక్తిద్వితీన్”⁵⁴

ఇలాగ సరళంగా చెప్పి ఎంతో భయోత్పాతాలు గలుగ జేయడం ఎర్రన ప్రతిభకు నిదర్శనం.

వైంధవుడు ద్రౌపదిని హరించుకొని వెళ్ళుతుండగా ద్రౌపది చెప్పిన మాటలలో భయానకరస విస్తృతిని ఎర్రన గావించినాడు.

“గాంధీవరేఖ యాభండలు చాపంబు

కరణిగాఁ దద్గుణ క్షణము ఘోర

గర్జగా వవిరళ గంభీరపీఠ ర

పాపూర్మమై సంకతా వలిస్త

శక్ర ప్రతాపోష్ట సమయంబు శమితంబు

గా మిత్ర బర్హి కేకారవంబు

లెనగంగఁదోతెంచి యంద్ర నందన మహా

జలధరం బాయత పాయకొరు

వృష్ట ముంచుచుండు వెరగంది నిలువంగ

వలవి గాక వలుచునప్పు”⁵⁵ యు,

నీవే గురి ప్రాపని అర్జునుని బల పరాక్రమ సంపదను వివరించి తన్మూలంగా భయానక రసాన్ని అభివ్యక్తి కరించింది.

ఇలాగ ఎంతో గంభీర మందరంగా సందర్భ కుదిరే, బొచ్చి సహమై ఒప్పు నట్లు, పీచైన మాటల పొంపులతో ఆనంద సన్నివేశాలలో వివిధరీతుల భయానక రసాన్ని తన కృతులలో వ్యంజింప జేసిన ప్రతిభాపాటవాన్ని ప్రకటించాడు ఎర్రన.

3.1.7 బీభత్సం :-

ఎర్రన రచనల్లో బీభత్సరస పోషణ కూడా సందర్భోచితంగా సాగింది. ఆయా వ్యక్తుల్ని, సన్నివేశాల్ని జాగుస్సాధుతంగా వర్ణించి, బీభత్స రసావిష్కరణం గావించిన విషయాన్ని పరికిస్తే ఎర్రన ప్రతిభ వ్యక్తమవుతుంది. బీభత్స రసానికి స్థాయి జగుప్స.

దుర్వాసుని రాకలో ఇది విదితం.

“మతి నత్యంత జగుప్సితం బయిన యున్మత్త స్వరూపంబుతో
గత వస్త్రిండును ముక్త కేళుడు బహుగ్రామ్యైక్తి శీలుండునై
హిత పుణ్యండు మునీశ్వరుండతిధియై యేకెంచె దుర్వాసుడన్
యతి యమ్ముద్గులు పాలికిన్ జటు బుటజెయత్త తం చూలుచున్.”⁵⁶

ఇందులో దుర్వాసుని, ఆకార మెంత జగుప్సాకరంగా ఉందో స్పష్టం చేయ జడింది వాచ్యంగా. తన్మూలంగా బీభత్స రసం పోషింపబడింది.

గంధర్వులను అర్జునుడు జయించిన సందర్భంలో బీభత్స రసం చిత్రితం. అతని పరాక్రమం సైతం స్పష్టం.

“అవి యెల్లం దునుహడి క్రీడి ఘన రోషాభిలుడై కాత భ
ల్లవిశానంబడరించినం దలలు దొల్లం గాయముల్ మింటనుం
డి వడిం గుంభినిఁ గూలగా రుధిర వృష్టిం గాలువల్ వాఱుగా
దివి గంధర్వుల క్రందడంగె జగ ముద్వేగంబునం బొందగన్”⁵⁷

ఇలాగే సైంధవుని పై దండెత్తి పోయినప్పుడు అర్జునుడు పన్నిద్దరు సౌవీర కుమారులను సంహరించిన సందర్భంలో అతి జగుప్సాకరమై బీభత్స రస పోషణ చణత్వాన్ని ఎర్రన ప్రకటించాడు.

“అప్పుడు రణ భూమి యంతయు శవమయం బయ్యె నంబరంబంతయుంగ బంధ మయం బయ్యెఁజారుకేయూర పీఠాంక విభూషితంబులై న బాహు చరణచ్ఛేదంబు లును ..... కీలాది హారంబులును, మాంస పంకంబును గేళ కై వాలంబును నై న యపూర్వ నదీ ప్రవాహంబునందు బహువిధ క్రవ్యాద గణంబు లవగాహంబు సేయుచుఁ బ్రకట కోటాహల వ్యాకులంబగుచుండె .....”⁵⁸

అత్యుత్తమ కవిశేఖరుడుగా ఎర్రన అభివర్ణించి జాగుర్నావహమే అయిన బీభత్స రసాన్ని పైతం నిష్పన్నం చేయడంలో దిట్ట అనిపించుకొన్నాడు.

నృసింహుడు హిరణ్యకశిపుని సంహరించడంలో బీభత్స రస స్ఫూర్తి ఉంది.

“అలఘుత రాట్టహాసము లజాందకటాహమువ్రయ్య భీషణో
జ్వల వికట స్ఫురత్కులిశశాతనఖాంకుర తీవ్రపాత నం
ఐల నసురేంద్రు పేరురము బొల్పొఱఁ జించి కలంచి కోణితం
ఐలు దొరగించెఁద్రుండెఁ బెనుప్రోవుగా బలుప్రేవులుక్కునన్”⁵⁹

కృష్ణుడు గాంచిన ప్రవేనుని కాయం బీభత్సావహమై ఉంది.

“బలవత్సంహవపేట పాటిత తను ప్రభ్రష్ట భూషాంబరా
కుల కేశ ప్రకరుం గరస్థలితఖడ్గున్ముక్త పల్కాణసం
వలిత గ్రీవ వికీర్ణ కేసరమృతాశ్వ ప్రాంత సంఘన్ రజః
కలషశ్మశ్రుముఖం బ్రసేను గనియెన్ గ్రవ్యాదసంవేష్టతున్”⁶⁰

కృష్ణుని ముష్టి ఘాతం వల్ల మరణించిన చాణూరునిస్థితి బీభత్స రసానికి కావలం.

“అట్టి బెటిదంబుఁ జేతల వలన గ్రుడ్లు వెలికుటికి వండ్లు దెఱచి నోర ముక్కున నెత్తురులు వెడలి వాడు కులిశపాత భిగ్గుండైన కైల శృంగంబు భంగింబడి వికృతంబుగా నొఱులుచు విగత జీవుండయ్యె .....”⁶¹

ఒకానొక కారణం వల్ల వ్రేవలైలో గోగోపకులకు కలిగిన దుర్భక్త బీభత్సరస నిర్భరం.

“వడకుచు రోమకోటి నిలువంబడి మేనులు దూలఁ గన్నులఁ
దుడుగుక బాష్పముల్ వడియుచుండఁ దలల్ దిగవై చి నోరఁదే
గుడు దొరుగంగ నెంతయును గ్రుస్సి ఖరంబులు వ్రస్సి పుర్వులు
గడ్డువుగ గాఱఁ దద్దయును గాఱియై బొందె వ్రజంబునంబునుల్”⁶²

— అంతటితో నాగలేదట. గోప ప్రకరంలోను ఇది వ్యాపించిందట.

“జ్వర వేగమునఁ దూలి పొరలిరి కొందఱు
 సందు సందులు సొచ్చి చదిసిపడిరి,
 కొందఱు వెన రోమకూపంబులన్నియు
 నవసి నెత్తురు గాఱ నవయవములు
 చీములు గట్టంగ శీర్షంబులై దంత
 ములు గదలంగ నెమ్ములు నొగులంగఁ
 గంత జిహ్వధర ప్రాణ కర్ణంబులు
 పొక్కులై యేర్పంగ నొక్కఁడై న
 ద్రావఁ దడవ లేక తల చీర లెఱుంగక
 యారులై రి కొందఱు అంత వట్టు
 గోప మందిరములు కావ దురంధమ
 యంబులయ్యె వికృతి యగ్గలింప” 63.

ఇలాగా వివిధ రీతుల జగుప్సావహంగా బీభత్స రసాన్ని చిత్రించాడు ఎర్రన. దీని వల్ల కవికి గల లోకజ్ఞత ముఖ్యంగా వల్ల జీవిత రీతి నెరిగిన తీరు తెలుస్తుంది స్పష్టంగా.

3.1.8. అద్భుతం :

ఎర్రన అద్భుత రసానికి అధిక ప్రాధాన్య మిచ్చినట్లు తెలుస్తుంది. అద్భుత రసానికి స్థాయిభావం విస్మయం. అపూర్వార్థ సందర్భనం వల్ల కలిగే విస్మయమే స్థాయి అయినప్పటికీ హృదయాలలో అద్భుత రసావిర్భావానికి అస్కార మవుతుంది. తన్మూలంగా అనందం అనంతంగా కలుగుతుంది.

హరినంశం అద్భుత రస విర్భరం. శ్రీ కృష్ణుని చరిత్ర అంతా అద్భుతానికి అటవట్టు. దీన్ని అసరాగా తీసుకొని ఎర్రన మరింత మనోహరంగా అద్భుతరసాన్ని వ్యంజింప జేయుడం ఎంతైనా ప్రశంసించదగ్గ అంశం.

శ్రీ కృష్ణుడు జన్మించినది మొదలుకొని కంసప్రేరితులైన దానవుల్ని సంహారం చేయడంలో, గోవర్ధనోగారం గావించడంలో, కంసుని వధించడంలో, జరాసంధుడు వర్షతానికి చిచ్చు పెంచగా అందు విహరిస్తున్న శ్రీ కృష్ణుని రాములు పర్వతంపై నుంచి హకి శ సంహారం చేసి, జరాసంధులను పరాజితులను చేయడంలో, ద్వారకా నిర్మాణంలో అన్నింటా ఈ అద్భుతరసవిర్భరమై హరినంశం ఒప్పుతుంది.

ఎర్రన అద్భుత రస నిర్వహణచణత్వానిక పక్కటి అవకాశం కల్పించు కొన్నాడు. అగ్ని రగిల్చిన పర్వతం నుంచి బలరామ కృష్ణులు లంఘించడంలో అద్భుత తనం ఉత్పన్నమవుతుంది.

“..... ఆ తక్షణం యాశీస్త మణికుండలుండును, నాకంపిత మణి కిరీటుండును. నాదోళిత సీలాంబుడండును, నాలోల వనమాలాపలయుండును నగుచు వాసుదేవాగ్రజాం డన్నుగాగ్రంబున నుండి రాజన్య మధ్యంబునకు లంఘించినం దోడన చూడారత్న రోచులు పెదదం బీతవాసోంచలంబు చలింప, శ్రీవత్స లాంఛన క్యామికలు గడ లొత్త నుదాత్త స్మిత మరీచులుల్లసిల్లి నుత్పల్లి కమల నయనుండగుచు, గమల నాకుండు సుజిత నయ్యిద్దఱ బెట్టి దంపుఁ ద్రొక్కు శం గ్రుంగఁబడి గోమంత మహీధరం బహిలోక గతంబగు సలిలంబు వెలిఁబేర్చి తొప్పఁదోఁగె నిన్విశేషంబు వలన విద్వేష కృతంబగు దహనోపప్లవంబు ప్రకాంతంబయ్యె ....”

“మందరాదులు రెంజొక్క మాటు పడిన
కొంది కగ్గలముగ బిట్ట గలగు జలధి
పోర్కి రామ కృష్ణాపాత భూరివేగ
సంజృంభితమయ్యెఁ బార్థివ పైన్యమెల్ల”⁶⁴

“అంత”

“బాహు ప్రసారణులై యతి
సాహసికులు యదు కిశోర సత్తములు రిపు
వ్యూహ శతంబుల నత్యు
త్సాహంబునఁ గూర్చుటద్భుతం బయ్యె నృపా”

“ఆ సమయంబున నమ్మహానుభావుల విక్రమంబుల కనుగుణరబులుగా నమత ప్రేరణమున”

“చను దెంచెన్ దివినుండి యాయుధము లాశ్చర్య ప్రభాదుర్యముల్
మువి గీర్వాణ పరంపరా విశేష సమ్మేదంబు బున్పాడి హృ
ద్దనుజేంద్రశత జార్జితావస్థా మోక్షద్యౌత జేతాశ కీ
ర్తన కల్యాణవిధి ప్రసిద్ధ విహు సంగ్రామం బులుద్దామముల్”⁶⁵

“అమ్మహా సాధనములకుం దగునట్లుగా వారికిం బూర్వములగు విజ దివాన్ కారములు నుదారములై పొందె నప్పుడు సుదర్శనశార్దూలమోదకీ నందకములు గోవిందుండును సౌనంద సంపర్కకములు నజాణ బాజాసనములుగాఁ బ్రతిబింబై రి యుం బిగ్రహించి రనంతరంబ యనంతాశనంభవుండు సంరథ విజృంభితంబగు బాహు మండలము చండశస్త్రోజ్జ్వలంబై దంష్ట్రా కరాళంబగు ఫణి వక్త్రంబు కరణీన్”⁶⁶ యుద్ధంచేసి జరాసంభాదులను జయించి పారదోలడంలో అద్భుత రసం పరిపీషితం.

విజయంతో మధుర కేతెంచిన బలరామ శ్రీకృష్ణులకు యాదపుణ్యస్థానము నతికి వారి అద్భుత కృత్యాల్ని వికరువు పెట్టి ప్రస్తుతించడం :-

“చెనటి బాణార ముష్టికుల కంజించుట

కంస విధ్వంసన కతివ లీలఁ

దనరుట శత్రుని తండ్రిఁ బ్రతిష్ఠించు

టబ్బితో, దిమితోడి యాహువంబు

గోమంత నగమున శ్రీమేఘయోగ ను

దాత్త దివ్యాయుధావ్యాప్తి మహిమ

భూమిశ్యురులతోడి భూరి సంగ్రామము

కరవీరవిభుని నృగాలుఁగొల్పు

టర్థి మధుర కేతెంచుట యువకుఁ జిత్ర

జయము ప్రదమ్ముఁగొనుట యీనతఁజి నీవు

దమ్ముడును జరించిన యద్భుతంపుఁ జరిత

మెన్నఁగొనియాడ వెవ్వర మిప్పడేము”⁶⁷

అక్రూరునేకు హ్రదంలోను, రథంలోను జలరామ కృష్ణులొకే రీతిని గోచరించడం అద్భుతావాహం.⁶⁸

శ్రీ కృష్ణుడు గురుష్కులని సముద్రంమంచే తెచ్చి ఇవ్వడంలోనూ అద్భుత రస ముంది.⁶⁹

గోప నోద్ధారం చేసి గోవకుల యంత భయంకర వర్షపాతము నుంచి సందక్షించడం ఆ త తపోనికి కావతం.⁷⁰

వి=7)

ఇలా వివరిస్తూ పెళ్ళితే హరివంశమంతా అద్భుతరసానికి ఉదాహరణగా చెప్పు వలసి వస్తుంది. ఈ అద్భుతరసాన్ని అత్యంత ప్రీతి పాత్రంగా మనోహరంగా ఎర్రన వర్ణించాడని వివరించిన నోరి సరసింహశాస్త్రిగారి అభిప్రాయాన్ని గ్రహించడం అనుచిత మేమీ కాదు. అంతేగాదు అతనికి (ఎర్రనకు) అద్భుతరసము అభిమానరసము. అద్భుతము, అద్భుత రసము అను మాటలు ప్రయోగించి నన్ని మారులు శ్రీ కళ్యాణ శబ్దములు తప్ప మరియేమియు నితడు ప్రయోగించలేదు. ఈ మూడు శబ్దములును అతనికి అలవాటైన ఊత వేదములా యేమి అనునట్లు తిరిగి తిరిగి వచ్చుచుండును. అద్భుత శ్రీకళ్యాణములే అతని నావేశించి గ్రంథములు పలికించినవా; అవియే యతని కవిత ధర్మమూ; శ్రీకళ్యాణములు; వేదముగా విచారింపము. ఈ అద్భుతమును ముందు కొంత పరామర్శ చేయుదము.

“కార్డుని యాశ్రమములో చనిపోయిన బాలకుని మహాద్భుతాత్మకులై చూచిరి. నైవన్యకుని యెడకు సుతస్వము అద్భుత వేగంబున నీడెను. బాలకృష్ణు డప్రళయ-కాలములో అద్భుతాకృతి నుండునట. ధర్మజుడు మార్కండేయముని ప్రసాదమున సత్య ద్భుత కథా శ్రవణ పరిపొషితుడయ్యెను. మార్కండేయుడు తనకంటె వృద్ధతముల నెరిగించుట మహాద్భుతమట! కువలయాశ్వుని తండ్రితో ఉదంకుడు ‘విను మొక్క యద్భుతంబునెప్పెద’ నని ప్రారంభించెను. కౌశికుడు ధర్మవ్యాధుని తో ‘నీ చరిత్ర ముంగ నుమతి నద్భుతం బొలసె’ ననెను. పాంచజన్యుడను పావకుడు పుట్టుగా ‘తద్దయు నద్భుత మందె లోకముల్’. కుమారస్వామి ముఖమున ‘నద్భుతముగ నుదగ్ర దహన శిఖావళు’ లుద్భవించెను. ద్రౌపది కేవురు భర్తలు సమరకులగుట యద్భుతము. ధృతరాష్ట్రుడు పాండవుల యరణ్య వాసము విని “ఇట్టివి గదా వివిధాత్మక కర్మపాశముల్” అనుకొనెను. జనమే జయుడు అద్భుతంబగు దుర్యోధనుని చరితము చెప్పుమని యడిగెను. ద్రౌపది భీముని వీర్యము ‘అనేక మద్భుత’ మని వర్ణించెను. ‘అతలంబునఁ గ్రుంగిన నద్భుతముగ ఊచునకు నెగసి పోయిన సైందవునిఁ దెత్తు’ మని భీమార్జునులు ప్రతిజ్ఞ చేసిరి. వానరులు భూవిపరము అద్భుతముగ గగ్గిరి.

“మహిమ విద్వైష్ణిమారులు అద్భుత శబ్ద ప్రయోగము చేసినాడో లెక్కించిన గ్రంథము పెరిగిపోవును.

“అద్భుత ధన్య శబ్ద వాచ్యుడెవరో వానికై నారదుడన్నేసించిన మనోహరమగు నొకయాభ్యాసుక హరివంశములో మన్నుడి. నారదుడు ముందొక కూర్మమును చూచి.

దానికా శబ్దము లన్వయించెను: కూర్మము గంగయే యందుకు తగువనెను, గంగ సాగ రమే అందుకు పాత్రవనెను. సాగరము భూమిని నిర్దేశించెను. భూమి తన్ను ధరించు కులగిరులను జూపెను. కులగిరులు విశ్వమునకు పితామహుడాధారము గనుక పరమా ద్భుతము నధిక ధన్యమునగు మహాభూతంబితండే' యనెను. నారదుడు బ్రహ్మను ఆద్భుత ధన్య పదములతో సంబోధింపగా నతండదరివడి యట్టి ప్రభావము కలది వేద ములే యనెను. అంతట నారదుడు వేదముల నాదరించి సాక్షాత్కారంబు నొనరింపకొని బ్రహ్మ వాక్యములివియని చెప్పెను.

“అనవుడు వేదములు తపో

ధనవర యాశ్చర్య ధన్యదశ కర్తులమే

యనువమ మహత్త్వకలితము

లనంతములు యజ్ఞములు సమగ్రోదయమూర్”

“ఏము గలుగు యెల్లను యజ్ఞారంబి యజ్ఞంబులు లేనినాడు మా కలిమియు నిర ర్థకంబి మాకుం బరమ పరాయణంబులు యజ్ఞంబుల కా నైజుంగుము ఆనెను. అంతట నారదుడు యజ్ఞంబుల బ్రత్యక్షంబు గావించి ఆద్భుత ధన్య శబ్ద వాచ్యములుగాఁ బలికి వాని పరమ ప్రభుత్వము కొనియాడగా సద్వరము లిట్లనియె :

“మాకాత్మ విష్ణుడాతఁడు

గై కొని నడవంగఁ జెడక కలుగు నిరువమో

తేకం జగ్గియు హవియు న

నాకుల మంత్ర శుభతతు లతఁడ మునింద్రా”

“ఇట్లగుటంజేసి యాశ్చర్యధన్య శబ్దంబులు రెంటికి వాఙ్మండమ్మహా పురుషుం డని చెప్పిని యధ్వరంబుల వలుకులు విని”

“యాదవ గ్రోష్టిలో శ్రీకృష్ణ భగవానుడుండఁగా నకల జనశ్రోత్ర మందరంబగు చంద్రుంబగుల యైలుంగునఁ గమంగొని

“అమరులు తోనగు జనమూల

నమితాద్భుత కీర్తితో మహాధన్యుడ వో

కమలాక్ష నీవు, నీతో

సము లేవ్వరు నిక్కమునకుఁ జర్చింపంగన్”

“అవి నవ్వుచు నవ్వితుఁడతవిజోడ

వనము; యద్భుతాత్మక్షుడ నత్వంత ధన్య

తముఁడ నగుదు నే నొకఁడన విమల దక్షి

జాభ్యుపేత నద్భావ మమరునేని”

“నావిని వారదుండు యదునాయక నా చనుదెంచినట్టి కా

ర్యావధి నిద్రమయ్యెఁ బ్రియమందితిఁ జెచ్చెఱఁ బోయివచ్చెదన్”

అని గమనోన్ముఖుఁ డయ్యెను.

“అద్భుత రసమున కింత యతిశయమేమి? ధన్య శబ్దముతోపాటు అద్భుత శబ్ద ముండుటకు కారణమేమి? కేవలాలంకారికులకు అద్భుతరసము సుతక్కువైనద్యోతకము కాక పోవచ్చును. వారికి శృంగారము ప్రతీకూలాభ్యము. కొందరికి వీరము. ఈ మ నాటకములు శృంగార వీరములతో నేదో ఒక రసము ప్రధానముగా నుండవలెనని వారి మతము. భవభూతి కరుణయందు అభిమానము చూపినాడు. ఇప్పుడిప్పుడు హాస్యమును కూడ కీవులు ఆదరించు చున్నారు. కాని అద్భుతము ఎఱుఱు కభిమానమునుబట్టి సందే హములేదు. పై యాభ్యాసముచే వ్యాసమహర్షికి దానియందు పక్షపాతము కనిపించును. భారతము శాంత రస ప్రధానమనియు, దానికి నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడైనట్లును పెద్దలు విరలుచినారు.

“ఈ శక్త్యాత్మకమైన శ్రీచక్ర రాజార్చనము మువడేశములో అనాదిగా నున్నది. శ్రీచక్రరాజము నవావరణాత్మకము. అందులో అద్రష్టాశయమునందును బిందువు. ఆ పిమ్మట త్రికోణము కలదు. తొమ్మిదవ దానికి భూపుర ఫలజ్ఞు. ఈ తొమ్మిది ఆవరణ ములను తొమ్మిది చక్రములని భావన చేయుచు వానిని ఇతర భావనలతోపాటు నవరసా త్మకభావన చేయుట గూడ గలదు. ఒక్కొక్క చక్రము, అనగా ఆవరణ ఒక్కొక్క రసాత్మకము. అందు భూపురము శృంగార రసాత్మకము. త్రికోణము అద్భుత రసా త్మకము; బిందువు శాంత రసాత్మకము. శాంతమునకు స్థాయి నిర్వేదము. అందుచే శాంత రసాత్మక భావనకు పుష్కలాధికారులు సర్వసంగ పరిత్యాగము చేసిన పరమ హంసలే. గృహస్థు అగు ఎఱుఱు దానికి అవ్యవహితముగు అద్భుత రసభావము హృదయ పద్మములో ఆరూఢము చేసికొనెనా? ధన్య శబ్దము శాంత రసోపాసనా నిర్ధార కా?”⁷¹ నోరివాటి అభిప్రాయమెంతైనా ఘనము ముంధరము; సముచితం.

అరణ్య చేర్చుకేవలం మార్కండేయుడు ధర్మరాజుతో ప్రళయ ప్రకారం చెప్పి ప్రళయానంతరం—

“కమనీయ జలదవర్జసి .....

“కని విస్మితందనై యాత్మగతః—”

“లోకంబులు దెగటారగ

నేకారవమైన యవట విభావు దోక్షం

దేవతమున నిశ్చించుచు

నేకతమున నున్నవాడొ యెవ్వడగునో—”

అని చూచి విస్మయ మందడంలో అద్భుత రసం సముత్పన్న మవుతుంది. యక్ష ప్రళయంలో అద్భుత రసముంది.⁷³

దుర్యోధనుడు మోష యాత్ర పేర సోరశవీలను అవమానింపబోయి అవమాని తుడై తదవమాన దవానలంలో క్రాగినప్పుడు తండ్రి ధృతరాష్ట్రుడు పుత్రుని ఓదార్చి అర్జునుని శౌర్యపరాక్రమాలు చెప్పి అద్భుత రసంతో ముంపడం ఉదాహరించ దగ్గది.

“సరికి దొరింగి కానల వసించి కృశించిన పార్థుడైతె వి
రరుల వీరలనం బరమనమ్మదలీల మహాప్రలాభవి
స్ఫురణముఁ బొంది యెదివికెఁడోయ శరీరముతోన క్రన్ముఅన్
ధరణికి వచ్చె; నిట్టివిగదా వివిధాద్భుత కర్మ పాకముల్”

“గాండీవము విల్లడై యో

ఖండల నందన్ముడు విల్లుగల వాడైతె త

క్యాండంబులు చివ్వములద

యొందెటికి వాడి దవము పొల్పియొ సరిమున్”⁷⁴

ఇంక నృసింహ పురాణంతోను మారణ్యకళివృథు ప్రహ్లాదునకు పెట్టిన పరీక్ష లన్నీ విఫలమై హరిష్టై మహామతో అద్భుత రసపరిపూర్ణమై చెస్తూ మరింత మహోజ్వలంగా పెరిగి పోవడంలో మును చూడగలం. ఇందుకు నృసింహపురాణమంతా ఉదాహరణమే అవుతుంది. హరి న్తంభుల బ్రహ్మచారి ఆవిర్భవించడంలోను అద్భుత రసపోషణ ముంది.

ఇలాగ ఎర్రన ఈ అద్భుత రసానికిచ్చిన ప్రాముఖ్యం స్పష్టమవుతుంది. తక్కువ లంగా అద్భుత రస పోషణలో ఎర్రన అందేవేసిన జేయి అని నిరూపించుకొన్నాడు. తద్వారా సహృదయ హృదయాలను కృష్ణుడు గోపికల హృదయాల్ని హరించినట్లు ఎర్రన ఆకట్టుకొన్నాడు.

3.1.5. శాంతరసం

శాంత రసం పరమోత్కృష్టమైన రసం. దీనికి స్థాయి భావం శమం. సమస్త మూ శమించినప్పుడు శాంతంకాక మరేమిటి? మహాశరణం శాంతరసంతో పరిణమాస్తమవుతుంది. ఖిల పూర్ణమైన హరివంశం నైతం శాంతరసంతోనే ముగుస్తుంది. ఈ విషయం విశులంగా చర్చించేముందు శాంతరసం ఎర్రన సాహిత్యంలో పరిశీలించడం అవసరం.

స్వసింహావతారమెత్తి విష్ణువు హితకళ్యాణశివుని సంహరించాక కలిగిన శాంత రసాన్ని ఎర్రన మనోహరంగా చిత్రించాడు.

శివనారసింహ ఖరా

హత దైత్య మహీవనూప హారంబనద

ర్పితమయ్యె ననగఁ బరిశాం

తతబొందె ద్రిలోకపీడ తత్తమిత్రన్"75

శ్రీమన్నారాయణుడు యోగవిద్రలో మందగా శాంతమనంతమై ఒప్పునది.

“వేయి శిరంబులొప్పు బదివేలు కరంబులెల్ల నొప్పినా

రాయణుఁ డాద్యమైన తనయంచిత తల్పముఁ జెంది పెక్కువేల్

హాయనముల్ పరిభ్రమణమందుట నొందిన దప్పిమాన్వర

ద్రాయత సుప్తిగోశి కనుదమ్ముల దోయి యెక్కింత మోడ్చినన్”

“మును గల్పాంతమునందు విచ్చల విడిన్ మోచంబు వర్ణిల్లఁగాఁ

తను బ్రాపించి చిరోప భోగ మహిమన్ ధన్యాత్మయై విశ్వమో

హన నాఁ బ్రాజ్ఞుల చేతఁ గీర్తనలు వింతారంగఁ గన్నట్టి ని

ద్ర నెఱిం జెందెఁ దీయ భావము సమృద్ధివృద్ధి యోగాకృతిన్”76

శ్రీకృష్ణుడు ఆలమందలో గోవతులతో, అన్నతో అత్యంతానంద సందోహంతుడి లమైన హృదయంతో శాంత మొప్పారగా ఉండగా అక్రూరుడు చూచిన పుట్టం.

“ఆ సమయంబునం జండ్రిదయోల్లాసంబున విభాసమానంబులై న గోవులంబేరు
 పేరం బిలుచు గోపాలకుల యెలుంగులను దుహ్యమానలగు దేనువుల దుగ్ధ భారా నివ
 హంబుల విశాంతపినదంబుల నొందొంటిం ద్రేళ్లుడించి సమ్ముఖంబులగు చోగ్గివత్స
 సముదయంబుల విపుల భావనంబుల నొక మ్రోతగా మ్రోయుదుంబియ్య పయోధిం
 బురుడించు నందగోప హెషంబునకు నవిరత రత నినాద మధురంబుగాఁ జనుదెంచి
 యక్రూరుండు తదీయ మధ్యంబున ననంత సహతుండైయున్న యాచి దేవు నాదిమాత్మి
 పగిలె దదభిన్న భావుండగు బలదేవుండునుం భానును విరిసిల్లు షాసుదేవు నంతంతం
 గని హర్షతరంగితంబగు నంతరంగంబును తాష్టధారా పరిపుత్రంబులగు నపాంగంబును
 బులక పరికలితంబగు వంగంబునై యుకండు”

“ఇతఁడే విక్వగురుండు సర్వనరదుండికుండు నారాయణుం
 జతిలో కాద్యుత భూరి విక్రముఁడు దేవాత్మంబుగా రాత్రికా
 గతుడైనాఁ దీతనిం జిమోద మెనగఁగానిట్లు గంటింగృతా
 ర్థక నే నొందితి మత్సమానులిట తథ్యం దెవ్వరిందే డె అన్”

చాణూర ముష్టికుల నంహరించి విజేతలై న పుత్రులు జరిస రామకృష్ణుల గాంచిన
 దేవకీ వసుదేవ పరిజనులు చూచినప్పటినితఁ డాంత తనస్ఫూర్తి విస్ఫూర్తితో అనందాతి
 కాంబుమై ఒప్పుతూంది. మనం పైకం ఆ సంతోషంలో భాగం పండుకొంటాము.

“మును గన్న నాడ దవ్యన బాటపైచిన
 పట్టి గ్రమ్ముట గన్న భంగి గవియు
 నంతక ప్రతిరూపుడైన చాణూరుదో
 ర్బలము వికర్మించి బ్రదుకునమ్మ
 కురుబాష్ప నేత్రయై యునులు తల్లడిలంగ
 నున్న దేవకీ యెటు లుగ్ర భంగి
 బిగతుని బరిమార్చి బలికుడె తనకు మా
 తెందును లేక యుద్ధిర తేజ
 మమర వెలుగు నాకృష్ణ లోకాధిరామ
 మూర్తి గనుగొని వాత్సర్యముగ హృదయ
 యగుచు జన్ములు చేపంగ హాళిత
 లాకువులు కన్ను గొవల విందాత నలరె”

“వసుదేవుండును బుక్ర మూరిత భుజావష్టంభావనా
రసికుంబాతిత శాత్రవుం బ్రహ్మదిత ప్రాత్రన్వితుంజూచుచున్
వెననానంద రసానుభూతి వతనన్ సిద్ధుండపోలెన్ జరా
వ్యసనంబేమియు లేక యత్తః గుమారాకారుఁ డయ్యెన్ మదిన్”

“కంసుని కొల్వవారయిన కామినులెల్లను గృష్టచూర్తి యా
శంసదలిర్ప తెప్పలిడఁ జాలక చూడ్కులు గొల్పుచున్ సభన్
గంసుని యుక్కియున్ బహుముఖంబుల మల్లల పోరుఁ దద్రపు
ధ్వంసము లోనుగా నొక విధంబు నెఱుంగ రత్నమ్రైలుంగమిన్”⁷⁸

ఈ విధంగా శాంతరస మత్యంత మనోజ్ఞంగా చిత్రితం. ఇదే తీరిని శ్రీకృష్ణ
జనన సమయంలోను వసుదేవుడెరిగి హర్షామోదం పొందడంతో శాంతరసం వర్ణితం.

“నెఱులై యెప్పు విసీల కేళములునున్నిద్రాన నాబ్జంబునే
దైతి నూత్నంబుద తుల్యకాంతియును నైదివ్య ప్రభావంబునం
గఱయన్ మాగును లేక పుట్టిన శుభాంగం బిద్యుతాపాదియై
నెఱయం గన్నులు విచ్చిహుచు తనయున్ పీక్షించి మోదంబునన్”⁷⁹

—ఇలాగా హరివంశంలో శాంతరసముప్పత్తిల్ల జేసిన ఎర్రన ప్రతిభ ఆమోఘం.

ఇలాగే వృసింహ పురాణంలో హిరణ్యకశిపుని సంహరించాక భగవంతుని
ఉగ్రస్వరూపాన్ని ఉపసంహరించవలసిందని బ్రహ్మ స్తుతింపగా శాంతం పొందడంలో
శాంతరసం పోషితం. “అని ఇట్లు భారతీ వల్లభుండు సల్లాప రూపంబుగా నభిరూపా
రసంప్రవంబు గావించినఁ గారుణ్య తరంగితాంతరంగుడై దేవతాసింహుండగు లక్ష్మీ
నరసింహం డప్పికామహదెన మధుర స్మిత వికాస భాసురంబుగా నాలోకించి యిట్లు
నియె”⁸⁰ ఇందులో అహోబల మాహాత్మ్యాన్ని వివరించి దానికి విశిష్టతను చేకూర్చడం
జరిగింది. .

ఇలాగా నవరసాలను సహృదయావర్జకంగా వరిపోషించిన ప్రతిభా సంపన్నుడు
ఎర్రన.

3.1.10 రస సంకరం

అనేక రసాలను ఒకేచోట వర్ణించడం రస సంకరం. లాక్షణికుల మతం ప్రకారం ఇది దోషమే. కానీ సందర్భోచితంగా ఆయా రసాలు సమ్మిళితమైనట్లు కవులు వర్ణించి అనౌచిత్యం పాలుగాక భావితీనహం చేయడం మెచ్చదగ్గ విషయం. అలాంటి సందర్భాలు ఎర్రనలో మనం చూడగలం. కొన్ని ఉదాహరణలు :

పీర రౌద్ర భయానక విస్మయ రసాలు :

నృసింహస్వామి ఆవతరించి హిరణ్యకశిపుని సంహరించినపుడు ఆ స్వామి స్వరూపాన్ని చూసి భయకంపితులై భక్తి ప్రపత్తులతో ప్రహ్లాదుడు, మునులు, దేవతలు సుతిస్తారు. ఆ సందర్భంలోని ఎర్రన రచన:

“అని బహు భంగులన్ముని ఘరావలి తవ్వి మఱించు వాఙ్మయ
ధ్వనులు నభోదిగంత మిళితంబులుగా మధువేగ విప్పుర
ద్వన దిశిసూను కుంజరవిదారణ దారుణ భేలవంబు నం
దన సరసింహ లీల వినుతస్థితి పార్థకమై తనర్పగన్”

“పీర రౌద్ర భయానక విస్మయాఖ్య
రసము అనుదోధ్య భంగుల నెనక మెనగ
నఖిల భవన హృద్యంబుగ నవ్విభుండు
నిపుణ వక్రతా నటనంబు నిర్వహించు”

“తదనంతరంబి యయ్యు
న్మదమోర విజృంభణంబు మాని వికాసం
బోధవగ ..... ”

“పితకమల ధళంబులకున్
బ్రతియగు లోచనంబులందుఁ బ్రజ్ఞా ప్రసాద
స్మృత రుచిజాలములు దిశా
ప్రతీన్ బూర్జేందు రుచుల భంగి వెలుంగున్”

శృంగార వీర రసాలు :

శ్రీకృష్ణుడు రుక్మిణీదేవి సొందర్య వైభవాన్ని విని ఆమెను తన దానినిగా జేసుకో యత్నించే సమయంలో అతని హృదయంతో కలిగిన భావాల రూప కల్పన ఎర్రన అత్యంత మనోహరంగా చేయడంలో శృంగార వీర రసాలకు అవకాశం కలిగింది.

“ఎమ్మెయిఁ జూతునొక్క తరళేక్షణ నక్కట చూచి యెమ్మెయిం
గ్రమ్మన నిర్వహింతునొకా కై కొను తరము వేడి శత్రు నం
ఘమ్మల నెమ్మెయిం దొడరి గర్వము సొంపడగింతు నొక్క యే
నెమ్మెయి నిశ్చయింతునొకా యింతి దెన మ్మను విన్నవందముల్”

“నన్ను బొడగన్నచోట నన్నలిననయన
చూపు చూపులఁ బ్రేమంబు సొంపు గణిన
యపుడ తఱియంగ నులుకుదు నమరు లడ
పడినఁ బట్టుదు నాపాణి పంకజమున”

“కమలాన్య నెమ్మొము కమ్మని తావికి
దందడిఁ దమకిందు తరళితయును
ముద్దిలు యెల దొక్కు ముద్దారుఁ బలుకులు
వినఁగ నుత్తల పడు వేడుకయును
పూబోడి నెమ్మేనిఁ బొంది యానందంబు
గడగాన మూనెడు కౌతుకంబు
కామిని కొండండ కడలొత్తు కోర్కులు
నిండింపఁ గాంక్షించు నెఱగడకయు

భామయును నేను ననోన్య భావమగ్ను
లగుట యెఱిగిన యాప్త జనాళి ప్రియము
నిర్వహింపంగఁ గలుగుట నిక్కమునకు
నరయ నేభంగి భాగదేయంబొ నాకు”³²

రొద్ర భయానకాద్భుత రసాలు

గరుత్మంతుడు బాణాసురుని సైన్యాన్ని ఎదుర్కొని సంహరించిన తీరు వర్ణన.

“జెక్కల నడచియు నటిముఠి

ముక్కునఁ బొడిచియును నఖరములఁ జీరియు నే

దిక్కు హరి సూచె దానా

• దిక్కు రిపులనెల్ల వైవశేయుఁడు నుటిపెన్”

“గరుడఁడు బాణానికము

చొరి గొనియెడు జాడ జముని పోయెడు క్రీడా

సరణి కరణి శవమయమై

యురు రౌద్ర జియానకాద్భుతోద్ధతిఁ జెంచెన్”⁸³

భూమినక రౌద్ర వీరరసాలు :

వామనుడు బలిని పాదత్రయమడిగి విరాట్స్వరూపం ధరించిన సందర్భంలోని ఎర్రన రచన.

“బలి యాశ్చర్యము నొంది సంభ్రమ భయభ్రాంతత్వ సమ్మేళనా

కులభావంబునఁ జూచుచుండె నసురల్ క్రోధోద్ధతిన్ వేల సం

ఖ్యలు దీప్తి స్ఫుర దత్రశత్రు విటపిగ్రావోల్లసత్పాణలై

పెలువం జాట్టును ముట్టి రవ్విత మహాభీమాభిరామాకృతిన్”

“వదములు జాను లూరువులు బాహువు లంకుగఁ బట్టి యెందుమన్

గదలక యుండ నొత్తుఁడని క్రమ్మిన యాచలవద్విరోధులం

బదములు జంఘలూరువులు దాహువు లోలినమర్చి త్రొక్కియన్

విదిలిచియు నొగిల్చియును వ్రేసియుఁ ద్రుంచె నకండు వ్రేల్చిడిన్”⁸⁴

వీరాభాసహాస్యరసాలు :

హాస్యరస వివరణలోను, వీరాభాసోదాహరణలోను, పూర్వోక్త మైనట్లు శిశు పాలుడు శ్రీకృష్ణు డెదిర్చి, రుక్మిణిని గ్రహించ వ్రయత్నించిన సందర్భంలో వీరాభాస హాస్య రసాలు వ్రస్తుటం.⁸⁵ ఇత్యాదా ముదాహరణలు, తదాభాసాలు, రససంకరమూ ఎర్రన కృతులలో మనం గుర్తించ గలం.

3.2 భక్తి :

నవరసాలతోపాటు భక్తిని పైకం రసంగానే లక్షణాలు అంగీకరించిన విషయ చర్చ రెండో ప్రకరణంలో చేయడం జరిగింది. వృసింహపురాణ హరి వంశాలలో

రసంగా పరిపూర్ణంగా పరిపోషింపబడి ఉండడం గమనించదగ్గ విషయమని చెప్పడం కంటే ఆకృతులు రెండూ భక్తి ప్రతిపాదనకే ఉద్దిష్టమయ్యాయని చెప్పడం సమంజసం. నృసింహపురాణంలో నరసింహస్వామి భక్తి తత్వమూ, హరి వంశంలో శ్రీ విష్ణువే హరిగా భువిపై అవతరించి ద్వారకా నామక వైకుంఠంలో సుధర్మ అనే పేరుగల సఖా భవనంలో వెలసిన విషయ వివరణా ఉద్దిష్టాంశాలు గనుక భక్తి ప్రాధాన్యమూ ప్రాబల్యమూ విస్పష్టం. భాగవతభక్తి తత్వం ఇందులో పరిపూర్ణం చెంది ఉండడం మరే విశేషం. నవవిధ భక్తులై పరిపోషింప బడ్డాయో తద్వారా ఎర్రన భక్తి తత్వమెలాంటిదో క్రమంగా పరిశీలిద్దాం.

3.2.1 ఎర్రన భక్తి రసం :

ఎర్రన భక్తిని రసంగానే తనకృతులలో చిత్రించడం పై భావాలను స్థాపిస్తుంది. నారదుడు మహాతి మీటుచూ శ్రీ కృష్ణ గానం చేసుకొంటూ ద్వారకకు వేంచేసిన సందర్భం.

“అన్నిటి యాభోగంబుల

నన్నీరజనాభు శ్రుతి సమారాధ్య యశున్

పెన్నిదిఁ బడసిన నడువునఁ

జెన్నొందఁగఁ బాడె జనుల చిత్తములరన్”⁸⁶

“పదవఁ జేతి దండియ యటు వెట్టి కేలు

మొగిచి భక్తి రసం బాత్మముంకికొనంగ

నఖిల వేదాంత విద్యా రహస్య భావుఁ

గోరి కీర్తించెఁ బ్రభువు నన్నారదుండు”⁸⁷

— నారదుని ఆత్మలో భక్తి రసం ముంచుకొన్నదని ఎర్రన వర్ణించాడు. ఇలాగే అనూభవలక్ష్మీత్ర మహిమను నృసింహ పురాణాంతంలో చెప్పినప్పుడు

“అని రోమహర్షణుడుఁ వినిపించుటయు సంయమి ప్రవరులు భక్తి రసావేశం బున్ నానందామృత ధారల మునిగి యహోబలనాభు నిచ్చట దలంచుచు యభేచ్ఛం జనిరి”⁸⁸ అని ముగించడంలో ఎర్రన భక్తిని రసంగా పరిగణించినట్లు స్పష్టం. అక్కడ చేసిన సంయమివరులు “భక్తి రోసావేశంబున నానందామృత ధారల మునిగి” పోయారట. ఇది ఎర్రన తన కృతులలో రసావిష్కరణ గావించ యత్నించిన తీరు

ప్రకృతపుర వర్ణనా సందర్భంలో విష్ణునామ సంకీర్తనం ఒకే పద్యంలో సవవిధ భక్తి రీతుల్ని ఎర్రన సూచించడం గుర్తించదగ్గ అంశం.

“నారాయణుని దివ్యనామ సంకీర్తనం.

బనిశంబుఁ జేయు మహాత్ములకును

పద్మాజిఁ శ్రీపాద పద్మంబు లత్యంత

భక్తి మైఁ బూజించు ప్రాజ్ఞులకును

లక్ష్మీశ్వరుని సముల్లా సహేతువులగు

వ్రతములు నల్పు నద్వర్తనులకు

విశ్వరూపుని మూర్తి విభవంబు నేకాగ్ర

బుద్ధి భావించు నత్పురుషులకును

భవము దీక్షిత తుదివచ్చి భవ్య ముఖము

లనుభవించంగఁ దగు నెలవగుటఁ జేసి

యఖిల వస్తు సంపదలకు నాకరంబు

గుణవిధా విభాసురము వైకుంఠపురము”⁸⁹

— ఇంతే గాకుండ నవవిధ భక్తి రీతులకు క్రమంగా ఉదాహరణలివ్వడం ఎర్రన పోషించిన భక్తిరస పరిపుష్టికి మన మనస్సంతుష్టికి హేతువు. దీనికి కారణం హరి సర్వోత్తముడు. హరి స్మరణం సర్వదుఃఖ నివారకం. మోక్షదాయకం అని ప్రహ్లాదుడు దానవ బాఘరకు” అనిలునిచే గాలి దర్కునిచే గ్రాగ”⁹⁰దని చేసిన హితోపదేశం వల్ల వ్యక్తమవుతుంది. హరిభక్తి మహిమ హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదుని హర్మ్యకలంఘించి పడదోయించగా చెక్కుచెదరక బ్రతికినప్పుడు తెలుస్తుంది. అది మంత్రబలంగాదప్పి,

“విష్ణువరాయణత్వం బెట్టిదనీవ”—

“ఒరులకుఁ గేదు రలంపరు

హరిభక్తికి రూప మొరుల నాత్మ సముమకాఁ

బరికించు వారి నాపద

పొరయునె కారణము లేక పొందునె భయముల్”⁹¹

అని వివరిస్తాడు. ఇది ఈనాడు మనం చాలా గొప్పగా భావించే మానవ వాదంతోగాని, నవ్యమానవవాదంతోగాని తీసిపోదనిపిస్తుంది. పైపెచ్చు ఇలాంటి నద్భావం సర్వమానవ పౌట్రాత్రం, అంతకంటే సర్వమానవ కోటి సమానంగా చూడగలిగే అర్హతను సంపాదించుకోవడం అవసరమని ఏనాడో చెప్పినట్లు స్పష్టమవుతుంది.

ఇక నవవిధ భక్తి రీతులను పరిశీలిద్దాం. నవవిధ భక్తులలో కీర్తనం మొదటిది.

3.2.2 కీర్తనం :

నామ కీర్తన మహత్వాన్ని ప్రహ్లాదుడిలా వివరించాడు.

“దారుణ దురితాంధకార మార్కోదయం

బధిక పాతక విపినానలంబు,

నిబిడ కల్మషమేఘ నిర్భర పవనంబు

బాడపాపాంబుధి బాడబంబు

క్రూరకిల్బిష శైలకుశిశనిపాతంబు

ఘనకలుషోరగ గరుడమూర్తి

మోర దుష్కృత కాలకూట గంగామౌళి

యతులాఘ హరిణ వంచాననంబు

సకల కళ్యాణ మూలంబు సకలవేద

శాస్త్ర సారంబు సకలార్థ సంపయంబు

సకల మంత్ర రహస్యంబు సాధు హృదయ

సర్తనము విష్ణునామ సంకీర్తనంబు”⁹²

రూపకాలంకారంలో సాగిన ఈ సీస పద్యం మనోహరం - నారాయణ నామ సంకీర్తనా వైశిష్ట్య మీ పద్యంలో సహృదయరంజకంగా సాగింది. విష్ణునామ సంకీర్తనం పాపపు చీకటికి సూర్యోదయమని, పాతకములనే అడవికి దావాగ్ని అని, కల్మషములనే మేఘాలకు ప్రభంజనమని, పాపమనే సముద్రానికి బడబాగ్ని అని, క్రూరమైన పాపమనే కొండలకు వజ్రాఘాతమని ఘనకలుషములనే పాపములకు గరుడుడని, దుష్కృతాలనే కాలకూటానికి శివుడని, అఘములనే హరిణాలకు హర్యక్షమని, సకల కళ్యాణ మూలమని ప్రహ్లాదుని చేత చలికించడం అత్యంత సమర్థవంతంగా ఉన్నది. సాధుహృదయాలలో సర్తించేదే విష్ణునామ సంకీర్తనమని పద్యాన్ని ముగిసేవడం పరమ రమణీయంగా ఉన్నది.

శ్రీ మహావిష్ణువే తన్నామోచ్చారణా వై శిష్ట్యాన్ని వృక్షం చేశాడు.

“ఏనెవ్యాదనా నాచరిత్రము తెఱంగెభృంగియో జున్మయ
భ్యానం బెట్టిదియో యెఱుంగని విమూఢాత్ముండు మర్నమమె
ట్లయినం బేర్కొనఁ గాంచునేని దురితోడగ్రాంతకారచ్చటా
భానుండితఁ డనఁగ భవ్య పదముం బ్రాపించువాఁడున్ మన్”⁹³
ఉదంకుడను మహర్షి విష్ణువు ప్రత్యక్షమైనప్పుడు చేసిన కీర్తనం.

“దేవదేవ శ్రుతి ప్రమాణ విధేయ మాధవ జంగమ
స్థావరాత్మకమైన లోకము సర్వమున్ భవదీయ మా
యావిధేయము విశ్వరూపుడ వ్యయండువుసేవ స
ద్భావ సుస్థితి నిన్నెఱింగినఁ బాయుఁ బావము లచ్యుతా”⁹⁴

అక్రూరుని హరి సంకీర్తనం :

“జయ సర్వాత్మక సర్వభూత విభూతా సంభావ్య సర్వజ్ఞ స
ర్వయుగోత్పత్తి సమాప్తి కర్మకలనా వర్తిష్ఠా విద్యావిని
శ్చయు ధారేయ సమస్త విష్ణుయ పితా సందాయక ప్రక్రియా
నయనిష్ఠావనశాఙ్గి నోదవ ధర్మవాక్యప్తి రంజకృపా”⁹⁵

— ఇలా ఎన్నెన్నో ఉదాహరణలివ్వవచ్చు.

3.2.3 అర్చనం :

కీర్తనం తర్వాత అర్చనం ప్రాధాన్యం వహిస్తుంది.

దేవతలు వి పును సందర్శించి అర్పించడం—

“శ్వేత ద్వీప సుపార తిమిరశ్వేతభానవే
నమః కైవల్య కంఠాయ వైకుంఠవనరాయన”⁹⁶
ప్రహ్లాదులు సృసింహమూర్తిని అర్పించడం

“శ్రీనాథనాథ జగన్నాథ వమ్రైక రక్షనమజ్ఞ సరోజాక్ష
మమైష్ఠ్య రక్షించు లక్ష్మీక యీశా వృసింహా వమస్తే నమస్తే నమః”⁹⁷

ఇంద్రుడు శ్రీ కృష్ణుని కొవరించిన అర్చనం పేర్కొన్నదగ్గది.

“అంతయు ననుసంధించి గోవులు గోపాలరక్షగమింప వచ్చి నిజ పయోధరం

బులి చొరగు వయః పూరంబుల నతని శిరంబిఖిషేకించె .... విట్లు కృష్ణాభిషేకంబు
సర్వభూతహంబయి పరగిన యనంతరంబ”

“దివ్యాంబర భూషానుల
 నవ్యంబుగ నప్పుడు కమలనాభుని కింద్రుం
 డవ్యాహతముగఁ జేసెను
 భవ్య పరిష్కారమధిక భేదంబుమరన్”⁹⁸

3.2.4 శ్రవణం :

హరివంశ శ్రవణ ప్రాశస్త్యాన్ని జనమేజయునకు వైశంపాయనుడు వినరించిన విధం.

“విను హరివంశ నామేమన విశ్రుతమైన పురాణమగ్రిమం
 బనుపమ వాగ్విశేషవిభవాభ్యుదయ సత్కవిత సుతుండు నె
 ప్పిన యది యేనునీతి వినిపించెదఁ బూజ్యతమంబు వంశవ
 ర్ధనము నమస్త పుణ్య ఫలదం బిది శ్రోతకు వక్తకున్ నృపా”
 “భాసిత శుద్ధి యుక్తుడవు భవ్యయశుండవు నైవనీవ యు
 ద్ధాసిత బుద్ధియుక్త మును భవ్యయశంబునునైన యాదవో .
 ల్లార చరిత్రమున్ వినఁదలంపఁగ నర్హుడ విద్ధ వైభవ
 శ్రీ సుఖసుస్థిరాయువులఁ జెందఁగఁ బాత్రమవై తనర్చుటన్”⁹⁹

3.2.5 పాదసేవనం :

అక్రూరుడు శ్రీకృష్ణుని పాదసేవనం చేయడం :

“శ్రుతిసేమంత పదంబులం బ్రకటమై సున్నిగ్గ సిందూర సాం
 ద్రత రంజిల్లెడు వాసుదేవు చరణద్వంద్వంబు గోష్ఠస్థలీ
 గతులన్నాతన గోమయంబుల ననర్ఘశ్రీ దలిర్చె నృహ
 ద్భుక మీ యొప్పిదమంచు భక్తి వినయ స్ఫూర్ణతృప్తమస్తాంగుడై”¹⁰⁰

హరిపాదసేవనం వల్ల ఎలాంటి పాపాలు అంటవని ప్రహ్లాదుడు హిరణ్యకశిపుని తో చెప్పడం.

“ధయముల నెల్ల బాపుటకుఁ బాల్పిడి నాడు పయోధుహాతుడ
 క్షయఃకవలుం డనంతుఁ డనిశంబును నామదిలోన నుండగా
 కయ మొక పెందునుంగలదె వంకరుహోదరపాదపంకజా

శ్రయులకుఁ దండ్రి పుట్టవు జరామరణాది భయంబు లేమియున్”¹⁰¹

హరిపాదసేవనం వల్ల కలిగే ఫలితమనంతమని విన్నవ్వి.

3.3.6 వందనం ;

నారదుడు శ్రీ కృష్ణునికి సమస్కరించగం.

“అద్యుఁడవాదిదేవుఁడ వనంతుఁడ పుత్ర మ రూపబోధ రూపతా
హృద్యుఁడ వుద్యతాఖిల సహేతుక స్పష్ట విధాలు పుద్భవ
చేద్యనవద్య వీర్యుఁడవు సిద్ధుఁడ వీవు భవన్నమస్కరూ
స్వాద్యనుధారసంబెపుడుఁ జాలఁగఁ గల్గెడు మాకునమ్యతా”¹⁰².

ఇలాగే గోపవృద్ధులు శ్రీ కృష్ణుని గొప్పదనాన్ని ప్రస్తుతిస్తూ మ్రొక్కడం :

“ఆలం గాచెద వక్కట

తైల్లోకోక్తముఁ బేర్చిఁగావఁదగు వ్యాధవు నీ

మూల మెఱుంగమి వెఱుఁగడుఁ

దూలెద మిట్లేమి తప్పు దొడరునో యనుచున్”

“నందగోపుని యస్వయానందకరుఁడు

సుదతియో యశోదకుముద్దు సూక్ష్మఃక్షి

క్రీడ సలిపెడు నదె చిన్ని కృష్ణుఁడమచు

మనుజుఁగా నిన్నుఁగను తప్పు మోకువెచ్చ”

“నీవెవ్వడవైన వగుము

భావంబున నీకు మ్రొక్కి బ్రతికెదము మమున్

గావుము బ్రోవుము గొల్లల

మేవిధిఁ బేరు కొనువార మెఱుఁగ మొకటియన్”¹⁰³.

— అని ఎంతో హృద్యంగా సరైన వర్ణించాడు. నారద వందనం జ్ఞానయుతుని వందనం. గోపవృద్ధుల మొక్కు మూరభక్తికి వివర్ధనం.

3.3.7 స్మరణం ;

హరి స్మరణమే ముఖ్యం. తన్మూలంగా ప్రహ్లాదురకు హరభక్తికినీడు పెట్టిన బాధలన్నీ నటావంశలై బాధించవు. అగ్నిలో వడవేసినా, హర్షప్రతికం నుంచి త్రోయించినా చలించని ప్రహ్లాదుని మోక్షానందం ఈ విషయం స్పష్టం.

వి=9)

“శౌరేపదాంబుజవృత్తి రసంబునఁ దేలెడు నామనంబు తం
 డ్రీ రుచింబంప దన్యముఁ గడిందిగ నీహాసరించినట్టి యి
 ద్దారుణ వహ్నియున్ వినుము తామరసాకరమయ్యె నాకుఁబ్ర
 స్పారిక పీచు లీళిలు చల్లని తువ్వర విస్ఫులింగముల్”¹⁰⁴
 “ఇంతయుఁ జూచి విక్రముగ నేను వచింతుననంతు నచ్చుతుం
 జింతవ నేయుదున్ సకల జీవుల యందును గాంతు నన్నిభున్
 బ్రాంతి యొకింత లేదు మదిఁ బండిన భక్తియు నొందు దిక్కు వో
 దెంతటి పేర్మియైన నగునిచ్చె తెఱంగున దైత్య పుంగవా”¹⁰⁵

3.2.8 దాస్యం :

దాస్యభక్తికి పైతం అత్యంత ప్రాధాన్యముంది. దైష్ణవ భక్తి తత్వంలో ‘దాస
 దాసదాసామదాసః’ అనే మాక్తి ఉండనే ఉంది. శ్రీకృష్ణునకు గోప గోపీ జనం గావులు.
 వారిది దాస్యభక్తి. కుబ్జ భక్తురాలు కావడం చేతనే శ్రీ కృష్ణుని అనుగ్రహంతో సుహాస
 కాగలిగింది. ఇలా ఎన్నేని ఉదాహరణలివ్వవచ్చు.

దేవతలు నారాయణుని ప్రస్తుతించడంలో ఈదాస్యభక్తి పైతం మనకు స్పష్టంగా
 తెలుస్తుంది.

“దాస్యమొకండునుం బరమ ధర్మముగాఁ గొని యన్య ధర్మ మా
 శాన్యముగా గణింపకయ సంశయ విశ్చల భక్తి సంత తో
 పామ్యనశేష భవ్య పురుషార్థ భవైక విదాయి నిన్ననా
 లన్యతఁ బాంప రాత్రులు దలంచి భజింతురు భక్త వత్సలా”¹⁰⁶

3.2.9 సఖ్యం :

వరసరాయణులలో వారాయణునిపై జేరునకు గల భక్తి సఖ్య భక్తి. తన్నూ
 లంగానే నరుడు విషయమై నట్లు సర్వవిద్యలోక వివితమే. అదే రీతిగా శ్రీ కృష్ణునిపై
 ఆకూరునకు సఖ్యభక్తి విస్వప్నం.¹⁰⁷ ఇంతేగాదు ఈ విషయం ఆకూరుడు వాద్యం
 చేశాడు. శ్రీ కృష్ణుని దర్శించి ఆకూరుడు భావించిన తీరు;

“అయ్య శ్రీ కృష్ణ యిందు రమ్మనుచుఁదోయి
 కొఁగిలింతునో యటుగాక కమలనాభ
 యాచి పురుష యమ్యత యని వ్రణామ
 మాచరింతునో రెండు కృత్యములు నాకు”¹⁰⁸

ఇంతేగాక ఈసఖ్యం శ్యమంతకమణి అక్రూరుని వద్ద ఉండగా కృష్ణునకు గలిగిన అపరాధాను అవసయింప జేసుకొడానికి అక్రూరుని రప్పించి ఆ రక్షాన్ని బయట పెట్టించి తరువాత దాన్ని ధరింప ఆతడే అర్హుడన్న విషయాన్ని తెలిపి ఆతని సఖ్యాన్ని నిరూపించాడు. 109

3.3.10 ఆత్మనివేదనం

హరి సర్వోత్తముడు. సర్వమూ భగవత్పరంచేసి ఆత్మనివేదనం గావించడం వైష్ణవ భక్తితత్వంలోని ముఖ్యాంశం. ఈ ఆత్మనివేదనం సర్వభక్తకోటిలో వ్యసంహ పురాణంలో అంతకంటే హరివంశంలో చూడగలం. దుక్మిణీ గోపికలు ఆత్మనివేదనైక భక్తితత్పరలని స్పష్టమవుతుంది.

బ్రహ్మ ఆత్మ నివేదనైకపరుడై సరసింహస్వామిని ధ్యానించిన విధం:

“నేరనివార మేమిటికి నిక్కము నీ గుణరూపచింతకు
న్నేరము పెద్దయున్నియమ నిష్ఠయు భక్తి యుజువాని సల్పుగా
నేరము మమ్ము నివ్వెదము నేరమి చూడక యాశ్రయైక ర
జారత బుద్ధివై కరుణ గావు మహోబల తీర్థ నాయకా” 110

ఇంతేగాక సరసింహ స్వామియే వ్రహ్మాదుని ఆత్మనివేదనైక భక్తిని అంటే ప్రవత్తిని ప్రస్తుతించడం ఉదాహరించదగ్గ అంశం.

“మెచ్చితి నిను నీ కీ పౌర
పొచ్చెఱుఁ బిలుకేల యింక బుధపూజితః నీ
సవ్వరిత మివట సవ్వసై
టచ్చు మదీయ ప్రవత్తి కశీలము వందున్” 111

“దైతేయ రాజ్య విజయ
భ్యాతియెనఁగ నీవు నెట్లె అము భవభో
గాతిశయ మనాపకుఁడ
వైతగ భజియించి పొందు మన్మత్పదమున్” 112

ఇలాగా నవవిధ భక్తిరీతులు ఎర్రన కృతులలో స్పష్టంగా చూడగలం.

3.3 భక్తి ఆరు విధాలు :

ఇది ఇలాఉండగా భక్తి ఆరు విధాలనీ, అవి శాంతం, దాన్యం, ప్రీతి, సఖ్యం, వాత్సల్యం, మాధుర్యం అనీ రూపగోస్వామి మతమన్న విషయం రెండో ప్రకరణం లోనే పూర్వోక్తం. ఈ అరింటిలోను నవవిధ భక్తి రీతులలో దాన్యం, సఖ్యం, అనే వాటికి ఉదాహరణలతో వివరణ ఇవ్వడం జరిగింది. శాంతం ర్గనమన్న విషయం నవ రస ప్రస్థానంలో స్పష్టం చేయడం జరిగింది ఇక మిగిలినవి రెండు, ఒకటి వాత్సల్యం రెండు మాధుర్యం. వీటిని క్రమంగా సమీక్షిద్దాం.

3.3.1 వాత్సల్యం :

“భరతుడు హాన్య శృంగార మోన్వరితోదాత్తైః, వీర రాద్రాద్భుతేషు ఉదాత్త కంపితైః, కరుణ వాత్సల్య భియానకేషు అనుదాత్త స్వరిత కంపితైః పరైః పాప ముపహదయతి” అని నూయారసమలందు వడ్డముల నెట్లచ్చరింప వలయునో చెప్పుచు వాత్సల్యమును బేర్కొనెను. దీని నెనిమిది రసములలో జెప్పలేదు. ఇటనే యీ పదము ను వాడెను. దీనిని జూచియే సాహిత్య దర్పణకారుడు ‘అథమునీంద్ర సమ్మతో వత్స లో రసః’ అని యారంభించి(చెప్పుటచే) ఓక్కిలి చమత్కారముగా నుంటబట్టి వత్సల మును గూడ రసముగాఁ జెందుము. దీని స్థాయి ప్రేమయుక్తమగు రతి. దీనికిఁ బుత్ర భ్రాతృదులాలంబనము, వారిచేష్టలను, విద్యా శౌర్యోదయాదులును నుద్దీపనములు. ఆలింగనము, గాఢ సంస్పర్శము, శిరచ్ఛృంబనము, ఈక్షణము, పులకలు, ఆనంద బాష్పములు మొదలగునవి యిను భావములు. అనిష్టశంక, హర్షము, గర్వము మొదలగుననవ్యభిచారి భావములు.” 113

పుత్రహాత్సల్యానికి చక్కటి ఉదాహరణలు బాల గోపాలుని చేష్టలు. యశోదా వందుల పుత్రవాత్సల్యం పూతన సంహారానంతరం బాలకృష్ణుని గాంచినప్పుడు స్పష్టమవుతుంది.

“అకట నేఁ జెల్లి నేజెల్లి హాకుమార
హా తమాభవ హా వత్స యనుచు నార్తిఁ
దల్లియును దండ్రీయును వచ్చి తనుజుఁ బొదివి
రమ్ముగేక్షణ బాష్పాకులాక్షి యగుచు”

“బాలుని గ్రుచ్చి యెత్తి యురంబున నదిమి కొనిన నందుండు నయ్యిందువదన నిదియేమి ఈరక్కసి యెక్కడినుండి వచ్చె నిచ్చిఁబుతవాని నీ చందంబు సేయుట యెల్ల నీ పేల్ యేమట తనిన నయ్యబల యూతని తోడ”

“కడుపు నిండంగఁ జన్నిచ్చి కొడుకు నిద్ర

చోవ దీవియ మండంగఁ బ్రొద్దువోపు

నంతదాక మేల్కొని యుండి యలసి కన్న

కింత మూసితి నాలస్యమేది యిందు”¹¹⁴

బాలకృష్ణులైగల ఆ తలివండుల, వాత్సల్య మెంతటిదో స్పష్టం. ఇంతకంటే మరింత మనోహరమూ, స్వాభావికమూ అయిన వాత్సల్యం యశోదలో చూడగలం. బాలకృష్ణుడు చేసే పలుగాఁ పనులకు వేపారి గోపికలు యశోదతో మెరపెట్టుకోగా వారి నేదో సర్ది చెప్పి పంపిన యశోద పుత్రునిపై చూపిన వాత్సల్యం, అమోఘం. అనన్య సామాన్యం.

“భువన క్షేతములెల్ల మాన్పు శిశుతా మ్సూర్తిం బ్రవర్తిల్లుచున్
వివిధ క్రిడలఁ ద్రోడయెన వ్రణపున్ విష్ణుం బ్రవర్తిల్లు నా
నపసితామృతదోరుఁ జూచి యేలమిన్ రాజాస్యయాత్మియనం
భవతా బుద్ధిఁ బ్రవృద్ధమైన మహతా బంధంబు నందిల్లగన్”

“ఏలా యిందును నందుఁ బాతెదపు నీకే బ్రాతియే వెన్నలుం
జాలుం బాలక చాలజేఁ పె విదె నా పాలిండ్లు పెన్ పోనలై
పాలొక్కుమ్మడిఁ గ్రమ్ముచున్నయవి నీ భవంబునం దృప్తిగాఁ
గ్రోలం జాలవె యింతవట్టకట యీ గోపేల చుట్టాలొన”

“తల్లివనుఁ బాలు గ్రుక్కెడు తక్కిన యవి
పుట్టెఁడును నొక్క రూపమ భూమి బయఁగు
నొడువు పొంకయ్యఁ జన్నిత్తుఁ దొడల మీద
గుండె పట్టి యుంచుకొనినట్లు వన్న”

“అని యెత్తుకొని యురంబున
దనియెను నదిమికొని చుట్టు తొక్కి
ఘనదుగ్ధ పిచ్చలంబుగ
మనమలరంగ నిచ్చుటయుఁ గుమారుడు స్రీశి

“మను జగనీ స్తనంబలకు మోవగ వ్రేగయి యున్న యట్టి య
 వ్విసుత పయస్సులన్నియును వేడుకతోఁ గడుపార నారగిం
 చినఁ బ్రియమంది నందనతి చెక్కులు నక్కును మస్తకంబు మూ
 ర్కానుచు ముద్దులాడి మఱి కొంచొక పేపునకుం బ్రియంబునన్”¹¹⁵

—ఈ దృశ్యమెంతో మనోజ్ఞం. మన కన్నులకు కట్టినట్లు సాక్షాత్కారమై రసానందా
 బ్దిలో ఓలలాడిస్తోంది. అతల్లి బిడ్డపై ఎంత మమకారమూ, వాత్సల్యమూ కనపరచిచో
 సుస్పష్టమవుతుంది. ఇది పెంచిన ప్రేమ ఆ విషయం యోగోద ఎరుగదు. కానీ కన్న
 ప్రేమ దేవకీదేవిది. దేవకీ వసుదేవుల వాత్సల్యం సైతం ఉదాహరింపదగ్గదే.

కంస సంహారానంతరం—

“అప్పు డప్పుణ్య పురుషుల మీదం ద్రిదళకర్త విముక్తంబగు కుసుమ వర్షంబు
 గురిసె, దివంబున దేవ దుందుభులు మొరసె మునుల యాశీర్వాదనినాదంబులును,
 సిద్ధుల జయవదోనినాదంబులునుం దెరసె మేదురంబులై వీతెంచెఁబ్రత్యర్థి భంజన పాఠీ
 ణుండైన యావద్భూనభుండు గ్రక్కునంజనుడెంచి కంస చళన కిరోరంబులగు కరం
 బులఁ దండ్రి వరణ గ్రహణించొనిర్చిన నతండు గాఢంబుగాఁ గౌగిలించి దీవించెఁ
 దల్లికి మ్రొక్కిన నుద్గత నవక్షీర మన్బుజ స్తనంబగు సురంబునఁ గొడుకుంగడు బిగి
 యం గదియించి శిరంబు మూర్కొనియె”¹¹⁶

—ఇలాగా ఈ మాతాపితల వాత్సల్యం రసంగానే సహృదయ హృదయాలలో రసించి
 ఆనంద సందోహాన్నిస్తుంది.

3.3.2 మధుర భక్తి :

ఇంతకు ముందే రెండో ప్రకరణంలో భక్తి, మధుర భక్తులను గూర్చి వివరించిన
 సందర్భంలో మధురభక్తి స్రావాన్యం గుర్తించడం జరిగింది. అయితే ఎస్. కే. డే
 పండితుడు వివరించిన మరికొన్ని అంశాలు మధురభక్తిని గూర్చి తెలుసుకోవడం అవ
 సరమని భావిస్తున్నాను.

“The Krishnarati (Love of Krishna) forms ‘Sthayibhava’ of
 this ‘rasa’ and the recipient here is not the literary ‘sahrudaya’ but
 the ‘bhakta’ the faithful. This ‘sthayibhava’ known as ‘Madhura rati’
 which is the source of this particular ‘rasa’ is defined in terms of

love of 'Krishna' and the nature of the 'nayaka' and 'nayika' is defined in the same manner and their feelings and emotions illustrated by examples adduced from pccms dealing with the love stories of 'Krishna' and 'Radha'. The work is, therefore, essentially a 'Vaishnava' religious treatise, presented in a literary garb taking 'Krishna' as the ideal hero, with caution, however, that what is true of 'Krishna' as the hero does not apply to the ordinary secular hero.¹¹⁷ మొట్టమొదట రాధాకృష్ణ మధురభక్తి జయదేవుని గీతగోవిందంలో మనం చూడ గలం. అదే కాలానికి చెందిన తమిళ పన్నెద్దరాళ్ళారుల వైష్ణవ భక్తి సైతం మధుర భక్తియే. హరివంశంలోని గోపీకృష్ణుల భక్తి తెలుగులో ప్రవ్రథమ మధురభక్తి. ఆ వెనుక పోతన భాగవతంలో గోపీకృష్ణులలో ఈమధురభక్తి పెలివిరిసింది. పదకవితా విరామహదైవ అన్నమాచార్యుని సంకీర్తనలోను, ఆ వెనుక క్షేత్రయ్య పదాల్లోను మధురభక్తి మరింత పుష్టి చెందింది. అటు బెంగాలీలో వల్లభాచార్యుని పుష్టి మార్గంలో ఈ మధురభక్తి గోపీకృష్ణుల మూలంగా పరిపుష్టి చెందింది. చైతన్యస్వామి, విద్యావతి, మీరాబాయి ఇలాగా ఎందరో మహానుభావు లీ మార్గాన్ననుసరించి ఈమధుర రసాస్వాదన చేసి తరించారు. భక్తాదులను తరింపజేశారు.

ఎర్రన హరివంశంలో మన మా మధుర భక్తి రసాస్వాదన చేయవచ్చు. తెలుగు లో ఈ సిద్ధాంతానికి ఇదే ఆరంభమన్న విషయం పూర్వోక్తం.

వ్రేపల్లెలో శ్రీకృష్ణుడు వేణుగానలోలుడై ఉండగా గో, గోప గోపీజనం మధుర భక్త్యంబుడి మునిగి పోయినట్లు ఎర్రన అత్యంత మహోహరంగా వర్ణించి తరించాడు మనలను సైతం తరింప జేశాడు.

“గోపాలురు తద్వేణుర

వాహురములోన మునిగి యానంద రస

శ్రీసరిజతి నాత్మీయ

వ్యాపారము లెల్ల వదలి రవిచేష్టితులై”¹¹⁸

“అత్తటి, ఇల్లెలోన గల యంగన లెల్ల నముక్కుకంబులై

చిత్తము లెత్తి తేర యదుసింహుని పాలికి నేగుదెంచి య

య్యుత్తమ సౌకుమార్యనిధి యుజ్జ్వల లీలలు మెచ్చి రాగముల్

కుత్తుక బంటియై యెనగ, గ్రొలిచి చూడుకొని దమ్మబేంపువ్వున్”

“తగిలిన చూడ్కులు మగుడన్
దిగువ వెరవు లేక మదను త్రిప్పులఁ బడు న
మృగువల తగు లాత్మీయం
బగు కోర్కెకి దగిన నాతఁ డామోదమునన్”

“అనురూపాలోకనముల
ననురూపాలాపములను ననురూప వివే
షనములఁ దనమనసు తెఱం
గును వారికిఁ దెలియఁ జేసి కుతుకము దెనిచెన్”

“ఇట్లు వశీకరించి యందఱుం గళిందకన్యాతీర కాంతారంబుల కెలయించిన”

“తల్లిదండ్రులు మాన్పు భర్తలు మగుడ్పఁ
జెలులు వలదనఁ జాట్టలు సిగుపఱువ
ప్రేత లొకటియు నెఱుఁగక వెన్నువేనుకఁ
దగిలి పోయిరి తమకంబు తవులు కొనఁగ”

“హరి చేష్టితములు గ్రమమున
మరిగి నిజముగాఁ దమతమ మగలఁ దొరఁగి యా
హరి యంద భర్తృ బుద్ధిం
బరిజతలై రా వ్రజఁబు బాలిక లెల్లన్” 119

“లలితాలోకములన్ మనోజ్ఞ మధురాలాపములన్ విస్మయ
త్కలహాసంబుల బిందుసప్త సభరోత్సాహం సంగంబులన్
విలసద్వక్త్ర సరోరుహార్పణములన్ స్నిగ్ధోరు సంపెష్టసం
బులఁ బూజించిరి గోపభామలు జగహ్నుత్పార్షదాశ్చాత్మనిన్”

“హరి చరితంబులు రస ని
ర్భరములుగా జతలు గ పాడుదు రాతం
దరుడుఁ బాడఁగ నాడు
రుదు ర కరతాళ సం తోన్మద గతులన్” 120

ఇలాగా మధుర భక్తి రస సంభరితలై గోపికలు గోవిందుని గొలువ రాసక్రీడ
నైతం కొనసాగింది.

“పిడియేనిక వదువు వొడువఁ
గడుపేడుకఁ గ్రాలు గంధగజవతి మాడ్కిన్
బడతుల నడుమ యమాద్యహం
డడవుల నొప్పారెఁ బటు మదాంధి స్ఫూర్తిన్” 121

ఇది మధుర భక్తి రస సంభరితమైన ఘట్టం. ఈఘట్టాన్ని ఎంతో హృద్యంగా బొచిత్యంతో ఎర్రన రచించినతీరు తరువాతి కవులకు మూలమని చెప్పడంలో పందేహం లేదు.

ఇంక ముగింపుగా ఇక్కడ ప్రత్యేకంగా ప్రహ్లాదునిభక్తి తత్వాన్ని ప్రశంసించడం ఎంతైనా అవసరం. గాంధీర్యం ఒక గుణం. ఒక వ్యక్తి రాజసానికి, బెన్నెశ్యానికి నిదర్శనమైన లక్షణం. ఇంకా ఎన్ని కష్టాలు, నష్టాలు కలిగినా వాటిని లెక్కచేయక ఆగార పాగు గాంధీర్యం గలవాణ్ణి గంధీర స్వశావుడనడం లోక నహణం. ఎర్రన ప్రహ్లాదుని గాంధీర్యయుక్తునిగా వర్ణించడం విశేషం. తండ్రి హిరణ్య కశిపుడు శతవిధాలా నన్ను చెప్ప యత్నించి చివరికి, ఘోరహింసకులోను చేసినా కుమారుడు ప్రహ్లాదుడు లెక్కచేయడు. కడసారిగా రాక్షసగురువు శుక్రుడు ప్రహ్లాదునితో “అన్నాఁ బాధలఁ బొందనేల జనకా జ్ఞాయత్త చిత్తుండవై యున్నన్ సేమముగాదె?” అనీ

“జననీ జనకుల కప్రియ
మనఁజను సదర్శమైన నవి దురితమ కా
మును లుగిడింతు రవి నీ
మనమునఁ దేల పో మవలచె మహిత విచారా” 122

అనీ ప్రబోధిస్తాడు. ఇక్కడ ప్రహ్లాదుని ‘మహిత విచారా’ అని సంబోధించడంలో ఆతని గాంధీర్యం గోచరిస్తుంది. అది ఆతని సమాధానంలో గంధీర రసమై ఒప్పుతూంది. ఆ పలుకులివి

“అనినఁ గేలుమోడ్చి యద్దానవాన్వయా
చార్యుజూచి వివరయ సంప్రయోగ
కలిత చిత్తుడగుచు గంధీర రసమును
నిట్టులనియె బాబుఁడెల్ల వివగ”

“మీ రరయని ధర్మంబుల
 మేరలు నెఱుకలును గలవే మీకుం దగవే
 నారాయణ భక్తి పరత
 వారింజెద ననుట యిట్లు వైదికవర్యా!”

“తామను డిశ్చిండు విష్ణు మ
 హామహిమల కొలది యెఱుంగడదేవు చెనన్
 వేహాఱు నలుగ నంతయుఁ
 సోపించిన నుడిని బ్రతుకు నులభంబగునే” 123

అని చెప్పడమే గాక విష్ణుభక్తి వైశిష్ట్యాన్ని వివరించాడు.

“వానుదేవుని పాదవనరుహంబుల భక్తి
 తగదను తండ్రియుఁ దండ్రిగాడు
 పేచోడితిమైన విష్ణుధర్మమునకుఁ
 గోపంబు గురుఁడును గురుఁడుగాఁడు
 భిక్షుఁబులు హిన్నఁ బ్రభువైన హరిసేవ
 కరింప హితుఁడును హితుఁడుగాఁడు
 పరయోగ మతమగు వైష్ణవ జ్ఞానంబు
 వదలిన చదువును చదువుగాదు

కేశవాకార లీలలు గీలుకొని ము
 దులు బొందిని తలఁపును దలఁపుగాదు
 బాధలు పోత్రఁబును సుఖ మధుర రుచులఁ
 జెడిక కుండెడి జిహ్వయు జిహ్వగాదు” 124

—అని బచ్చితంగా చెప్పగలిగిన హరిభక్తి నిష్ఠాపరుడు ప్రహ్లాదుడు.

ఈ విధంగా ఎర్రన నృసింహపురాణంలో ప్రహ్లాదుని భక్తి, హరివంశంలో
 వివిధ భక్తుల శ్రీకృష్ణ భక్తి రస పరిపాకంలో ముంచితేల్చి మనోహరం గావించడం
 ఎర్రనకే సాధ్యమైంది.

సూచికలు

1. హరివంశము   ఉ.భా   3-8
2. పై దే   ,,   3-9
3. ,,   ,,   3-43
4. ,,   పూ.భా   8-177
5. ,,   ,,   8-183
6. ,,   ,,   8-26, 27, 52, 53
7. ,,   ,,   8-34, 38
8. శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము. అరణ్య పర్వ శేషము   6-145, 146, 148
9. నృసింహపురాణము   2-77, 86
10. పై 8 లోనిదే   6-250
11. డా॥ పి. యశోదారెడ్డి: తెలుగులో హరివంశములు   పు 231
12. ఆచార్య ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం: లక్ష్మీరంజన వ్యాసావళి   పు-54
13. హరివంశము,   పూ.భా   3-43, 44
14. ,,   "   4-27, 28, 30
15. ,,   "   5-13, 14
16. ,,   "   5-132
17. ,,   "   5-132, 133, 135, 136
18. ,,   "   8-156
19. ,,   "   9-151
20. ,,   "   9-152, 153, 154
21. ,,   "   9-168
22. ,,   "   9-173
23. పై 8 లోనిదే   5-177
24. పై 8 లోనిదే   5-327

25. హరివంశము పూ.భా 7-38, 40
26. నృసింహ పురాణము 4-163, 169
27. ,, 4-170 171, 173
28. ,, 5-96, 97
29. పై 8 లోనిదే 4-352, 353
30. ,, 4-355
31. పై 25 లోనిదే పూ.భా. 4-34, 35
32. ,, ,, 4-135, 136
33. ,, ,, 5-150
34. ,, ,, 9-115
35. ,, ,, 9-116, 123, 124
36. ,, ,, 9-141, 142
37. ,, ,, 9-145, 147
38. ,, ,, 9-183
39. ,, ,, 9-185, 186, 187, 188
40. పై 8 లోనిదే 5-434, 435
41. ,, 6-251, 252
42. ,, ,, "
43. ,, 6-253
44. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ అనువాద పద్ధతి-శ్రీగోవిందరాజస్వామి కళాశాల పత్రిక 1974-75
పుటలు 25-28
45. నృసింహపురాణము 2-100
46. హరివంశము ఉ.భా 3-99, 100
47. తెలుగులో హరివంశములు పు-231

48. పె 46 లోనిదే పూ.భా. 8-42
49. ,, ,, 9-97
50. ,, ,, 9-134
51. ,, ,, 4-34, 35
52. పె 45 లోనిదే 5-79
53. ,, 5-81
54. ,, 4-139
55. పె 8 లోనిదే 6-186
56. ,, 6-116
57. ,, 5-423
58. ,, 6-235
59. పె 45 లోనిదే 5-100
60. పె 46 లోనిదే పూ.భా. 3-181
61. ,, ,, 9-132
62. ,, ,, 6-44
63. ,, ,, 6-48
64. ,, ఉ.భా. 1-96, 97
65. ,, ,, 1-98, 99, 100
66. ,, ,, 1-101
67. ,, ,, 2-80
68. ,, పూ.భా. 8, 192, 199
69. ,, ,, 9-209-212
70. ,, ,, 7-175-182
70. ఎట్టయ కవిత్వ, సారస్వత వ్యాసములు—ప్రథమ సంపుటము పు 81-84
72. ఆరణ్య పర్వ శేషము 4-252, 354
73. పెదే 7-391-464

74. ,, 5, 342, 343
75. పై 46 లోనిదే పూ.భా. 4-38
76. ,, ,, 4-194, 195
77. ,, ,, 8-133-134
78. ,, ,, 9-135, 136, 137
79. ,, ,, 5-120
80. పై 45 లోనిదే 5-146
81. ,, ,, 5-112, 113, 114, 115
82. పై 46 లోనిదే ఉ. భా. 3-60, 62
83. ,, ,, 8-104, 105
84. ,, ,, 10-266, 267
85. ,, ,, 3-99, 101
86. ,, ,, 3-32
87. ,, ,, 3-33
88. నృసింహపురాణము 5-195
89. ,, 1-145
90. ,, 4-84
91. ,, 4-126, 127
92. ,, 2-35
93. ,, 1-103
94. పై 72 లోనిదే 4-376
95. హరివంశము పూ.భా. 8-200
96. పై 88 లోనిదే 3-10
97. ,, 5-111
98. పై 95 లోనిదే పూ.భా. 7-217, 218
99. ,, ,, 1-52-53

100.   ,,   ,,   8-173
101.   పై 88 తోనిదే   4-36
102.   పై 95 తోనిదే పూ.భా.   8-123
103.   ,,   ,,   7-234, 235, 236
104.   పై 88 తోనిదే   3-52
105.   ,,   4-129
106.   ,,   3-27
107.   పై 95 తోనిదే పూ.భా.   8-190-200
108.   ,,   ,,   8-136
109.   ,,   ,,   3-226, 244
- 110   పై 88 తోనిదే   5-145
111.   ,,   5-118
112.   ,,   5-119
113.   కావ్యాలంకార సంగ్రహము   పు 302, 303
114.   పై 95 తోనిదే   పూ.భా.   5-154, 157
115.   ,,   ,,   5-236, 240
116.   ,,   ,,   9-148
117.   S. K. De: Sanskrit-Poetics as a study of Aesthetic - Aesthetic
          Enjoyment P-6!
118.   పై 95 తోనిదే పూ.భా.   8-9
119.   ,,   ,,   8-10, 14, 16
120.   ,,   ,,   8-19, 21
121.   ,,   ,,   8-24
122.   పై 88 తోనిదే   ,,   1-11 15
123.   ,,   ,,   5-16, 17, 19
124.   ,,   ,,   5-22

4. ఎర్రన సాహిత్యం-అంగిరస ప్రస్థానం :

ఇతః పూర్వం నవవిధరసాలు, భక్తిరసం, మమరభక్తి ఎర్రన తన కృతులలో పరిపోషించిన తీరు తెన్నులను చవిచూశాము. వీటిని వ్యస్తంగా వివరించడం జరిగింది కాగా ఆయాకృతులలో ప్రధాన రసాలు అంటే అంగిరసాలు ఏవి ? అనే అంశాన్ని నైతం మనం సమీక్షిస్తే అప్పుడు ఎర్రన కృతులలోని రసప్రస్థాన అధ్యయనం పరిపూర్తి అయినట్లే.

4.1 నృసింహపురాణము :

పై ని వివరించినట్లు అన్ని రసాల్ని ఎర్రన ఎంతో సామర్థ్యంతో పరిపోషించాడు. అవన్నీ అంగరసాలుగానే భాసిస్తూ ఉంటాయి. పోతే ఆయా కృతులలో అంగిరసాలు ఎలా వర్ణితమో పరిశీలిద్దాము. ఎర్రన నృసింహపురాణములోని కథ అందరికీ తెలిసిందే. అది ప్రసిద్ధ భక్తుడు ప్రహ్లాదుని చరిత్ర. హిరణ్యకశిపుడు వరగుహకుడై ఇంద్రులను జయించి దేవతలను బాధించగా విష్ణువును వేడుకొంటారు. విష్ణువు నృసింహవతారమైతే హిరణ్యకశిపుని సంహరించి ప్రహ్లాదుని తన భక్తులలో శ్రేష్ఠునిగా ఘనీకరించి పట్టాభిషేకుని చేస్తాడు. ఇది ఇందరి కథ. ఇందరి ప్రధాన రసం శాంతమని ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటాచార్యులు స్థాపించారు. “ప్రహ్లాదుడు తండ్రికిని, గురువులకును, దైత్యదాలకులకును హరి మహిమానుభావములు వర్ణించుచు గావించిన యువన్యాసములు పక్షి జ్ఞానముల కాలవాలములు. హిరణ్యకశిపుడెన్ని విధముల హింసించఁజూచినను ప్రహ్లాదుఁడక్షతుఁడై వెలయుట కాతని భక్తి సంపదయే కారణము. అందుచే నీభాగమున నెడనెడ నితర రసముల పరిపోషణముకూడఁ గానవచ్చుచున్నను ప్రధానరసము శాంతమే. అహోబిక్షత్రమాహత్యై నిరూపకమైన నరసింహుని సేవించుట వలన మోక్షము కరతలామలకమగునని చెప్పఁబడినది. హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదుని బాంధువులకును, హింసించుటకును గావించిన ప్రయత్నములం దొకవంక వీరరొములును వేతొక వంక నద్భుతమును గోచరించుచున్నవి. నరసింహవిర్భావ ఘట్టము రోద్రాద్భుతముల సమ్మేళనము. నరసింహునితో దోరుటకై హిరణ్యకశిపుఁ డుత్సహించు పట్టున వీరమును, నరసింహుడు హిరణ్యకశిపుని చీల్చి చెండాడు నంద ర్భమున రోద్ర భీభత్సములును చక్కగాఁ బోషింపబడినవి.

“ద్వితీయాశ్వాసమున హిరణ్యకశిపుని.... తపో వర్ణన సందర్భము వరస్వర విరుద్ధములైన శాంతవీరముల కాలవాలమై యెప్పురుచున్నది. అచ్చరలు హిరణ్య కశిపుని నాకర్షించుట కెన్ని విలాస విధిమము లాచరించినను లాభము లేకపోయెను ‘వెలయంగ నడవించి గాచిన వెన్నెలలై’యవి యువివిఁబోయెను. దీనికంతకును హిరణ్య కశిపుని తపోనైశ్చల్యమును, ధృతీయుఁ గారణములు. ఇచ్చట నచ్చరల విలాస విధి మములు వర్ణించుపట్ల శృంగారమును, తపోవర్ణన సందర్భమున శాంతమును గాన వచ్చుచున్నవి. వరలాభానంతరము హిరణ్యకశిపుడు ప్రదర్శించిన విజయోత్సాహములకు మేరలులేవు. ఈ సందర్భమున పీఠ రసము పరిపూర్ణ నొందుచున్నది.

“హిరణ్య కశిపుడు పెట్టు బాచలు పడలేక యింద్రాది దేవతలు జ్ఞాహన్వతి పురో గములై వెళుంతమున కేగి నారాయణుని ముందు తమ దైన్యము వెల్లడించుచు మొర పెట్టుకొనిరి. ఇచ్చట కరుణారసము గోచరించుచున్నది. తృతీయా శ్వాసము నందలి యుత్తరార్థమున హిరణ్య కశిపుని లీలా విహారము వర్ణితమైన నన్నివేశము శృంగార రసపూరితమై యున్నది. కలిగాంచిన పిమ్మట హిరణ్య కశిపుని దేవేరి వ్యాకుల చిత్తయై చిత్త రిల్లిన పట్టునఁ గరుణ రసచ్ఛాయలున్నవి.

“సనకసనందనాదు లాగ్రహోదగ్రులై జయవిజయము శపించు ఘట్టమున రోద్రరసమును, ఆశాపము విని జయవిజయము మూర్ఛమునిగిన సందర్భమునఁ గరుణ రసమును గోచరించుచున్నది. దేవతలు బ్రహ్మాదులును శ్రీమన్నారాయణుని స్తోత్రము చేయు సందర్భములందు శాంతరసము వెల్లివిరియుచున్నది.”

ఈ విధంగా నృసింహపురాణంలో “వీర రోద్ర భయానక విస్త్రయాఖ్య రస ములు”² శృంగార కరుణ భక్త్యాదులతో సంకులమై అవి అంగరసాలుగాఁగూడి ప్రధాన రసమైన శాంతరసపరిపోషకమై ఒప్పురుతున్నాయి. కాబట్టి ఇందలి అంగిరసం శాంతరసం.

4.2 ఆరణ్య పర్వశేషము :

మహాభారతం నవరస భరితమై ఒప్పుచూన్నప్పటికీ శాంతం అంగిరసంగా సరిపే పండిత లోకమూ అంగీకరించి స్థిరీకరించిన అంశం. అదే విధంగా ఎర్రన పూర్తి చేసిన ఆరణ్య పర్వశేషం నైతం శాంతరస ప్రధానమే. ఆరణ్య పర్వం సర్వమూ పాండవుల

కష్టాలకు, కడగండ్లకు కూడలి. అయినా అందులోనూ ఈ నవ రసావిష్కరణకు ఆవ కాళం లేకుండా పోలేదు. “కారద రాత్రులుజ్వలనత్తర తారక హార వంతు లం జారు తరంబులయ్యె....”³ అన్న వద్యంతో మనోహరంగా ముగిసి పోగా, ఆ వెంటనే ఆ స్ఫూర్తి ఏ మాత్రమూ చెడకుండా ఎర్రన తన ఆరణ్య పర్వ శేషాన్ని ఆరంభించాడు.

“స్ఫురదరుజాంతు రాగరుచిఁ బొంపిరి వోయి నిరస్త నిరదా
వరణములై దళత్కమల వైభవ జ్వంభణ ముల్లసిల్ల ను
ద్ధురతర హంస సారస మధువ్రత నిస్సనముల్ పెరింగఁగఁ
గరము వెలింగె వానరముఖంబులు కారదవేశఁ జూడఁగన్”⁴

—ఈ విధంగా ఆరంభమైన ఆరణ్య పర్వ శేషం నవరసాలకూ ఆకరమే అయినా పర్వాంతంలో పూర్వోక్త మైనట్లు - ధర్మజుడు యక్ష ప్రశ్నలకు సదుత్తరాలిచ్చి సోదరుల బ్రతికించు కోవడంతో యముడు ప్రీతుడై ధర్మజునకు ఇష్టావాప్తి కలిగించి అనుగ్రహించడంతో పూర్తి కావడం వల్ల ఇందు శాంతమే ప్రధాన రసంగా పరిగణింపబడుతుంది. మరో విశేషమూ ఉంది. శమనుడు యముడు, శాంత రసానికి స్థాయి భావం శమము. ఇక్కడ యమునితో ఈ ఐర్వం పరిపూర్ణం కావడం ప్రతీకాత్మకంగా శాంతరస ప్రధానమని భావించడంలో దోషంలేదు. దుర్యోధనుని మోషయాత్ర వీర భయూనక రౌద్రకరుణ దయావీర రసాలకు ఆటపట్టు. సైంధవుడు చౌపదిని మోహించి అపహరించడంలో వీరరౌద్ర హాస్య శృంగారాధాన దయా వీర రసాలు పరిపుష్టమయ్యాయి. శ్రీరామకథ నవరస సమ్మిళితం. సావిత్రిపాఖ్యానం - పూర్వోక్తమైనట్లు ధర్మవీర రస ప్రధానం. ధృతరాష్ట్రుడు పాండవుల ఆరణ్య వాసక్షేతాన్ని స్మరించి దుఃఖించడంలో కరుణరసం ఉప్పొంగిపోతోంది. ఇలాగా వీర రౌద్ర వీర భయూనక కరుణ హాస్య శృంగార దయావీర దానవీర ధర్మవీరాదులైన రసాలు అంగరసాలుగా ఉండి అంగిరసమైన శాంతరసానికి పరిపోషకాలై ఒప్పుతున్నాయి. అందువలన ఆరణ్య పర్వ శేషంలో సహితం శాంతమే అంగిరసమని తలంచడం సముచితం.

4.3 హరివంశము ;

ఎర్రన కృతులలో హరివంశం బృహత్తర కృతి. ఇది నవరస సంకీర్ణమై శాంతం అంగిరసంగా పరిపూర్ణత పొందింది. భారతంలో అంగిరసం శాంతం. ఖిలపురాణమని ప్రసిద్ధి పొందిన హరివంశంలోనూ శాంతమే ప్రధాన రసమనడమే సముచితం.

హరివంశం ఖిలపురాణమనడానికి తగిన ఉపపత్తులున్నాయి. “అధ్యాయముల తుదను సంస్కముల తుదను ‘ఖిలేషు’ అనియుండుటఁ జేసయు, ఆవివర్తమున ‘హరివంశస్తతః పర్వపురాణం ఖిలనంజ్ఞికమ్” “భవిష్యత్ పర్వవాప్యక్తం ఖిలేష్వే వాద్భుతం మహాత్” అనియు “ఖిలేషు హరి వంశశ్చ భవిష్యచ్చ ప్రకీర్తితమ్” (2-71, 72, 257 వావిళ్ళప్రతి) అనియు నుండుటఁజేసి హరివంశము భారతమునకు ఖిలము, ఖిలమనగా పరిశిష్టము. అది పర్వము మొదలుకొని స్వర్గారోహణ పర్వము వఱకుఁగల గ్రంథము భారతమనియు హరివంశముతోఁ గలిసిన గ్రంథమును మహాభారతమనియు నందురు. (పూర్వత్రాస క్తం పరిశిష్టం వస్తు ఖిల శబ్దవాచ్యమ్’ బృహవారణాశిక - ఆనందగిరి వ్యాఖ్య 5.1) మహాన్ బ్రహ్మ పరాహ్మ గృష్టిష్టా సజాబాల భారభారత హైలి హిల రౌరవ ప్రవృద్ధేషు, (6.2.38) అను ఫిట్ సూత్రమునందు మహాభారత శబ్దమును ‘సుమంత జై మిని వైశః పాయనపైల సూత్ర భాష్య భారత మహాభారత ధర్మాచార్యాస్త్రవ్యంతు’ అను ఆశ్వ లాయన గుహ్య సూత్ర వాక్యమునను భారత మహాభారతముల ప్రశంస యుండుట వలన పై సూత్రకారులకు ముందే భారతమనియు, మహా భారతమనియు విభాగము కల దని తెల్లము.”⁵ ఇంతేగాదు ఎర్రన హరివంశంలోను ఇది ఖిలపురాణమన్న విషయం స్పష్టం చేయబడింది. హరివంశకృతిభర్త వేమఘాటాలుడు —

“భారత పరాంశమని యిం

పారిగఁ జెప్పుదురు బుధులు హరివంశము నీ

వారమ్య కథఁ దెనుంగుగ

ధీరోత్తమ నిర్వహించి తెలుపుము చూకున్”⁶

అని అడిగినట్లుంది. ఇంకా చివర జనమేజయుడు వైశంపాయనుని...

“బంధు రాష్ట్రాదశ పర్వ నిర్వహణ నం

భావితంబగు మహా భారతంబు

హరివంశ పరిపూర్ణమగునట్లుగా గ్రమ

వ్యాఖ్యాన మొనరించి తనఘ నీవు”⁷ అని ప్రశంసించాడు. కాబట్టి హరి వంశం భారతానికి పూరక గ్రంథమని తేలింది. భారతంలో అంగిరసం శాంతం. కను కనే ఖిల పురాణమైన హరివంశంలోనూ శాంతమే అంగిరసం. ఈ విషయం స్పృశించే ముందు మనం భారతంలో శాంతం ప్రధాన రసమని వివరించిన విశ్వనాథ సత్యనారా

యజగారి వివరణ పరిశీలించడం అవసరం. “అలంకారికులు తొమ్మిదవ రసమును శాంతముగా స్వీకరించిరి. “నిర్వేద స్థాయి భావోన్మీళితోప నవమోరసః”. మహా భారతమునందు నిర్దేశిత శాంతరసము నిర్ణయింపబడినది. మహాభారతము శాస్త్రవ్యాస గలది. యాదవుల యొక్కయు, పాండవుల యొక్కయు అవసానముతో సమాప్తి పొందుచున్నది. అందుచేత భగవంతుడైన వ్యాసునకు ప్రధానముగా తన కావ్యము వైరాగ్యమును పుట్టించవలెనన్న చాత్వర్యము కలదిగా చేయుటయైనది. మోక్షలాక్షణిక మైన పురుషార్థము శాంతరసము ముఖ్యముగా ప్రతిపాదితమౌతున్నదని సూచించ బడి నది. దీనిని అనేక మంది వ్యాఖ్యాతలు వివరించినారు. ఆ వ్యాసుడు మహామోహము నందు మునిగియున్న లోకమునకు అతివిమల జ్ఞానద్రిష్టి కలిగియుంటే ఈ మహా కావ్య మును వ్రాసినాడు. ఇతర రసములచేత శాంతరసము ఇతర పురుషార్థములచేత నాల్గవ పురుషార్థము అనుగమింపబడుచున్నది. శాంతరసమే అంగిగా చెప్పబడినది.... ఈ మహా కావ్యమునందు శాంతరసమే అంగి. ఇతర రసములంగములు అన్నది చక్కగా అను సందింపబడినది.

“ననాకము భగవంతుడునై న వాసుదేవుడు ఇందు కీర్తింపబడుచున్నాడు. అన్న ఈ వాక్యమునందు ఈ యర్థము వ్యంగ్యముగా నున్నది.... ఈ నిగూఢ రమణీయమైన అర్థము మహా భారతము యొక్క చివర హాసిత వర్ణనముతో మహాకావ్యమును పూర్తి చేసిన కవిబ్రహ్మయైన కృష్ణ ద్వైపాయనుని చేత స్ఫుటము చేయబడినది. ఈ అర్థముచేత వ్యాసుడు సలసారాతీతమైన తత్వమునందు భక్తి యొక్క గొప్పతనమును నిరూపించుచున్నాడు. సాంసారికమైన వ్యవహారము పూర్వ పక్షము చేయబడినది. పాండవుల చరిత్రయే వైరాగ్యమును పుట్టించునదియై యున్నది. వైరాగ్యము మోక్ష మూ లము .... మహా భారతమునందు సాక్షాత్ భగవంతుడైన శ్రీకృష్ణుడే కీర్తింపబడెను. మోక్షలక్షణమైన పురుషార్థమే యుత్కృష్టమనియు తృప్తినగున జేయుటయు సుఖమును పెంపొందించుటయు లక్షణముగాగల శాంత రసమే మహా భారతము నందలి అంగి రసమనియు లెస్సగా ప్రతిపాదించబడినది.

“శాంతరసము లోకక్రియల నుండి ఉపరతి దోషించునది. యోగుల చిత్త వృత్తికి నన్నిధానమందున్నది. సర్వభావముల యొక్క ఉపశాంతి యొక్క స్వరూపమది.

“శాంత రసము క్లిష్టమైనది. అది జీవితావసానము నందు లేని పూర్వజన్మ సంస్కార వశమున పరిణతమైన వేళయందు నిరంతర జిజ్ఞాసా శ్రద్ధా వేదాంత చర్చా

త్రోక విషయగత వైరాగ్య పరిపాకాదుల చేత సిద్ధించునది. అచ్చటికి శాంతరసము. శాంతమునకే 'రసోవైసః' అని చెప్పబడును. నిర్మలినానందమునకు గుణతః మిక్కిలి దగ్గర, ప్రయత్నతః చాలదూరము. తక్కిన రసములన్నియు నీ రెంటి నడుమ ఉన్నవి.

“ఆనందవర్థుడు మహాభారతమును గూర్చి చెప్పుచు ‘శాస్త్ర రూప కావ్య రూపాన్వయిని మహాభారతే’ అన్నడిందుకనే. భగవంతుడు వ్యాసుడు తన కావ్యమునందు శాంతరసము సంగిరసముగా తీర్చిదిద్దుకొనుటకు వేదములు, నువనిషత్తులు, శాస్త్రములు, దర్శనములు, పూర్వరాజకధలు, అర్థ వాదములు, లక్షలు నిక్షేపించుకొనవలసివచ్చెను.”⁸

పై విశ్వాధారి పరిశీలనలో భారతంలోని ప్రధాన రసం శాంతమనీ, దానికి స్థాయి భావం సిర్వేదమని స్పష్టమయింది. ఇతః పూర్వం శాంత రస నిరూపణంలో స్థాయి శమమని మనం గుర్తించాము. కాబట్టి హరివంశంలోను శాంతమే అంగిరస ముండంలోను, దానికి శమం స్థాయి భావమనడంలోనూ ఎలాంటి విప్రతిపత్తి ఉండనవ సరంలేదు. హరివంశం భారతానికి పూరక గ్రంథం. అంటే ఖల పురాణమన్న విషయం ఇంతకు ముందే పూర్వ విద్వాంసులచేత, లాక్షణికుల చేత నిరూపించబడిన విషయమూ మనకు తెలుసు. “సంస్కృత హరివంశమున హరివంశ పర్వము, విష్ణుపర్వము, భవిష్య పర్వమని మూడు భాగములు కలవు ...

“ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ తన హరివంశమున ఈ విభాగములను యథాతథముగ పాటించ లేదు అనలు ఈ మూడు పర్వముల పేర్లను ఎర్రన గైకొనలేదు. ఆయన తన గ్రంథ మును పూర్వోత్తర భాగములని రెండుగ విభజించెను. అందు పూర్వభాగమున తొమ్మి దాశ్వాసములును, ఉత్తర భాగమున పది యాశ్వాసములును గలవు. అదిగాక ఎఱ్ఱనకు లభించిన హరివంశము మూడు పర్వములు గలదిగాక పూర్వభాగము , ఉత్తర భాగము అనెడి రెండు విభాగములు కలదియై యుండునేమోయని సందేహించుట కివకాశము కలదు.

“ఎఱ్ఱన పూర్వభాగమున నాలుగాశ్వాసములలో హరివంశ సర్వకథా సందర్భ మును ముగించెను. అటనుండి ఐదవ అశ్వాసము మొదలు ఉత్తర భాగములోని ఎని మిదవ అశ్వాసము వరకు శ్రీ కృష్ణుని జీవితచరిత్రను క్రమముగా అభివర్ణించెను. అవన్నియు సంస్కృతమున విష్ణుపర్వమునందు భవిష్య పర్వమునందును గలవి. వ్యాసు డు భవిష్య పర్వమున చేర్చిన కృష్ణసంబంధి కథలను (హంస దీభకో పాశ్యానము లప్ప) అటనుండి తొలగించి శ్రీకృష్ణుని జీవిత చరిత్రలో వాటికి గల అర్థస్థానమున నిల్పెను. వాటిలో హంస దీభకో పాశ్యానము నెందులకో తడవలేదు. మరి విష్ణు పర్వ

ములోనిదే అయిన వజ్రనాభవధ యనెడి ప్రభావతీవ్రద్యుమ్నోపాఖ్యానమును కూడ ముద్దిలేదు. హంసడిభకోపాఖ్యానమును వినర్జించుటకేమి కారణమో చెప్పలేము రెండనపియైన ప్రభావతీ వ్రద్యుమ్నోపాఖ్యానము ఇంచుమించు ఉపావరిణయ కథ వంటిదే కనుక దానిని వదలిపెట్టి యుండవచ్చును. ఇక మిగిలిన భవిష్య పర్వమును చాలా సంగ్రహించి తుది రెండాఖ్యానములలో ముగించెను. ఈ హరివంశానువాదము భారతానువాదము వలెనే కథామూత్రానువాదమై స్వతంత్రముగా నడచెను. కావ్య శిల్పమున కనుకూలించెడి ఘట్టములనన్నిటిని రసభరితముల నొనర్చి మూలమునకు వన్నెపెత్తెడి రచనా నైపుణిని ప్రదర్శించెను.”⁹

ఇది ఎర్రన హరివంశములో అనుసందించిన కథారీతి. తదితరాలకాలు ప్రసక్తాను ప్రసక్తంగా నవవిధ రసాలు, నవవిధ భక్త్యాదులు వివరించిన పట్టులలో ఉడవడం జరిగింది. వాటిని మళ్ళీ పునశ్చరణ చేయడం పునరుక్తి దోషమవుతుంది. పై రసాలన్నీ అంగరసాలుగా ఉండి ప్రధాన రసమైన శాంతరసానికి హరివంశంలో పరిపోషకాలుగా ఉన్నాయి.

హరివంశ పూర్వ భాగంలో నానరాజ జనన వృత్తాంతాలతో పాటు శ్రీకృష్ణ జనన, బాల్యక్రీడలు ముగ్ధమనోహరంగా అభివర్ణించి తరించాడు ఎర్రన. గో గోప, గోపీజన జీవనవర్ణనం స్వచ్ఛాన సద్ధంగా చిత్రించి నాన్యతో దర్శనీయం చేశాడు ఎర్రన. చాల్యంలోను, ఆతర్వాత ఉత్తర భాగంలోను దుష్ట సంహారం ప్రధాన ద్యేయం. ఆయా పర్వనల్లో వీరరౌద్ర ఘోషకాదుత్సవ, హాస్య శృంగార రసాలు అతి స్పష్టంగా వర్ణించడం ప్రశంసనీయం. చివరికి కథ శాంతరసంతో పరిపూర్తి చెందుతుంది. శ్రీకృష్ణుడు లీలామానుష విగ్రహుడు, విష్ణువుయొక్క గొప్పదనాన్ని జనమేజయునకు వైశంపాయునుడు ఇలా వర్ణించి చెప్పాడు.

“గోవ్యవేదుల కతి గోప్యంధనంగను

తత్సవాదుల కాది తత్త్వమనగ

నొత్త బోధకుల కాధ్యాత్మంబనంగను

వేదంబుకకు నిత్య వేద్యుడనగ

గర్తయుఁ గురుంబుఁ గార్యంబు పురుషుండుఁ

బ్రకృతియు మద్దియుఁ బ్రాణిచయము

గాలంబుగళయు వక్తయును వక్తవ్యంబు
 వాక్కును నను బహుత్వంబు లెల్లఁ
 దానయై నిత్యుడమృతుడద్వంద్యుడజరుఁ
 దప్రమేయుఁ డనాద్యంతుడజుడనంగఁ
 బరగు విష్ణుండు విశ్వైక భర్త నిఖిల
 మునకు నొక్కండ సంహర్త పుణ్యయశుడు"10

ఇలాగే చిత్రరేఖ ఉపతో అనిరుద్ధుని గొప్పదనాన్ని ఉగ్గడిస్తూ అతని తాత శ్రీకృష్ణుని
 చిన్నత్యాన్ని ఇలా చిత్రించింది.

“తైత్రిలోక్యంబును సేచు దేవుడు ధర్మం బు నిర్మి న్నరుం
 దైలీలన్ యదురాజ వంశమున విఖ్యాతంబుగాఁ బుట్టిగో
 పాలీకేశికరుండు నఁ బరఁగె నే భవ్యాత్ముఁ డాకౌకిన్
 బాలా మన్యుడు వీడు తత్సముఁడు సౌభాగ్యానుభావంబునన్”11

ఇంతేగాదు శ్రీకృష్ణుడే తాను దుష్ట శిక్షణ, స్వరక్షణ కోసం అవతరించిన విషయం తానే
 వ్యయంగా పెర్కొవడం గమనింపదగ్గ అంశం.

“క్షత్రియుడనేను యదువంశ సంభవుండ
 దుష్టమర్దన సుజన సుతోషణముల
 యందుఁ జాలెడు వాడ.....”12

ఇది ప్రధానాంశంగా గ్రహించి పైనిపేర్కొన్న రసాలన్నిటిని పరిగణనలోనికి తీసుకొని
 మనం పరిశీలించినప్పుడు ఇందలి ప్రధాన రసం శాంతమని స్పష్టమవుతుంది. ఇంకా
 ఇందల్ని నిర్వేదకారణభూతమూ, శమకారణమూ అయినా తపోభక్తులను పరిసీల్చే
 ఇది మరింత దృఢపడుతుంది.

శాంతరసోపస్కారకాలైన అనేకోదాహరణలు మనం పరిశీలించాము. గోపీ
 కృష్ణుల, రుక్మిణీ కృష్ణుల మధురభక్తి, భక్తి ఆత్మనివేదనైక ప్రవర్తి మనం చూడగలం.
 ఉగ్రసేనునంతటివాడు షత్రుమరణమే అయినా అత్యంత గౌరవ ప్రపత్తితో శ్రీకృష్ణుని
 సంభావించడం, దేవకి వసుదేవులు, యశోదానందులు చూపిన వాత్సల్య భక్తి అత్యద్భు
 త వరనా వైవిధ్య వైశిష్ట్యాలతో నాన్యతో దర్శితీయం. అక్రూరుని సవ్యాభక్తి అనితర
 సాధ్యమైంది.

శ్రీకృష్ణుని సంహారార్థం కంసుడు చేసిన ప్రయత్నాలలో, పూతనాదుల బాల కృష్ణుడు వధకావించడం, కాశీయుని, కేశిరాక్షసుని, కువలయాపీథుని, చాణూర ముష్టిపిల్లని, కంసుని, కాలయశునుని, నరకాసురుని, హింద్రక వాసుదేవుని, బాణాసురుని, బలిని సంహరించడంలో శ్రీకృష్ణుని పరాక్రమం చివరికి వారికి ఉపశాంతి లభించడం, అందునా ముఖ్యంగా బాణాసుర బలి హిరణ్య కశిపులను వధించి అనుగ్రహించడం పీఠిలో ఎంతగానో నిర్వేదం సృష్టమైంది. చివరి దశలో ఇందుతో చివరికి శాంతమే పరిపుష్టమైంది. ఆయా రాక్షసుల తపస్సు, ముచికుండుని తపస్సు, చివరికి సంతానం నెవంతో శివునిగూర్చి కపస్సుచేయడానికి శ్రీకృష్ణుడే కైలాసానికి బయలుదేరడం, హరి హరార్చన తం అభివర్ణించడం, మంటాకరుని క్షత్రి, ఇంద్రాది దేవతలు గరుడుడు శ్రీకృష్ణుని స్తుతించడం వీటన్నిటా శాంతమే ప్రాముఖ్యం వహిస్తుంది. కాబట్టి వివరణాత్మకంగా పూర్వోక్త మైనట్లు వీరభయానక వీరభక్తరాధ్ర, హాస్య కరుణాత్మక భక్తి శృంగారాది అంగరసాలతో శాంతరసం ప్రధాన రసంగా పరిపుష్టి చెందుతూంది.

కాబట్టి భారతానికి పూరక గ్రంథమైన హరివంశం భారతం లాగానే శాంతం అంగిరసంగా గలిగిన ఉత్తమ కృతి. ఎర్రన ఈ మహాకృతి రచన మూలంగానే నన్నయ తిక్కనలతో సమానస్థానమాక్రమించి సరిగద్దె నెక్కినట్లు స్పష్టమవుతుంది. ఈ కవిశ్రయం ఆంధ్రులందరికీ ఆరాధ్యులయ్యారు. ఎర్రన ఈ కృతిద్వారా సుకృతి అయ్యాడు. ఈ విధంగా ఎర్రన కృతులలో శాంతమే అంగిరసమై ఆత్మంతాదరణీయమై ఒప్పుతూంది.

చివరికి లోకకళ్యాణమే ప్రాధాన్యం వహించినట్లు స్పష్టం. శ్రీకృష్ణావతారం దుష్టులను దునిమి శిష్టులను సంరక్షించడం ఎర్రన కృతులన్నిటా స్పష్టం. హరివంశం లో ఈ విషయం వ్యంగ్యంగా. వాచ్యంగా అభివ్యక్తి కరించబడ్డది. యాదవులు ఆ బాల గోపాలమూ శ్రీకృష్ణుని గూర్చి అభినవించడంలో ఈ విషయం స్పష్టం.

“ఈ వసుమతి యంతయు నిటు

మీవలనఁ బ్రతిష్ఠవడపె మీవారగు వా

రే వారు వారు కల్యా

జా వాసులు దారయగుట యరిది నే యనఘ”13

“అన విని రాము డిట్లనియె నక్కట యంతననేల మీరు గూ

ర్చి నెఱయఁ బెంపగా మీ చిరశిక్షఁ జరించి యాగృహం

ఐన సరసాన్నముల్గుడిచి బుద్ధి దనర్చిన మాకునెందు శో

భన మగుటేమి సందియము బాంధవు లేవ్వరు మిమ్ము బోలగన్"14

అని స్పష్టం చేయడంతో లోకకళ్యాణార్థమే శ్రీకృష్ణుడుద్దించినట్లు స్పష్టమవుతుంది. హరివంశం చివర ఊగవద్దకి, భారత హరివంశ పతనం వల్ల కలిగే ఫలం వర్ణితం

"శ్రీమహా భారతంఐ హరివంశోత్తంసంబుగా నఖిలంబును యథాక్రతు వ్యాఖ్యా సంబుగా జేసి-మిమ్ము నారాధింపం గలిగె నే ధన్యుండనైతి"15 నని జనమే జయుడు వై శంపాయనునితో చెప్పడమే ఇందుకు చక్కటి ఉదాహరణ.

ఇలాగా శాంతమే అంగిరసమై ఒప్పారుతుందని స్పష్టం.

ఎర్రన తన కృతులన్నిటా నవరస సంఖరితంగా సహృదయ హృదయావర్జకంగా రచన చేసి శాంతం అంగిరసంగా పరిపోషించి ఉండడం వల్ల ఎర్రన రస ప్రస్థాన వైశిష్ట్యం స్పష్టం. తదనంతర కవుల కెందరికో ఎర్రన మార్గ దర్శకుడయ్యాడని చెప్పడం దోషం కాదు.

సూ చి క లు

1. నృసింహపురాణము, పీఠిక పు. 40,41
2. ,, 5-113
3. ఆరణ్య పర్వ శేషము 4-142
4. ,, ,, 4-148
5. వేలూరి శివరామశాస్త్రి-ఎర్రన హరివంశము వావిళ్ళప్రతి-పీఠిక పు xxiii
6. హరివంశము పూ.భా 1-40
7. ,, ,, 10-291
8. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ: విశ్వనాథ సాహిత్యోపన్యాసములు, శాంత కరుణ రసములు పుటలు 22, 26, 29, 38, 39
9. పింగళి లక్ష్మీకాంతం : ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర పు.284, 285
10. హరివంశము ఉ.భా. 10-100
11. ,, ,, 7-154
12. ,, ,, 5-179
13. ,, ,, 2-81, 82
14. ,, ,, 2-81, 82
15. ,, ,, 10-347

5. ఎర్రన - సోమన - పోతన : రస పోషణ

ఈ ప్రకరణం పూర్వప్రకరణాలకు ఉపసంహారం మాత్రమే. మూడు. నాలుగు ప్రకరణాలలో ఎర్రన తన కృతులలో గావించిన రసప్రస్థానాన్ని అన్ని దృక్కోణాల నుంచి మనం పరిశీలించాము : అతని రసపోషణావత్సాన్ని గ్రహించాము. కాగా ఈ సింహావలోకంలో ఎర్రన సమకాలికుడైన సోమన, తరువాతి వాడైన పోతన రస దృష్టిలో ఏమేరకు ఎర్రనతో తులచాగలరో ఇంతః పూర్వమే పండిత ప్రకాంతులు చెప్పిన అభిప్రాయాల్ని ఒకే చోట సమీక్షించడమే నాయీ లక్ష్యం. తస్మాదంగా ఎర్రన రసదృష్టి సమున్నతమైందని గ్రహించడం సాధ్యమవుతుంది.

“ఇది మనసున నుంచుకొని యెఱ్ఱన సోమనల కవిత్వములను బరిశీలింపఁగా, రసపోషణదృష్టి యెఱ్ఱన కన్న సోమునికి దక్కవ యని నాకుఁ దోచెడిని. సోముని సర్వజ్ఞ బిరుదము, నవీన గుణసనాథత్వము మొదలగు వానిని గూర్చి నాయాక్షేపము లేదు .... ఐనను రసప్రవాహమున నెఱ్ఱన యందున్నంత బిగువు నిర్మలతయు నీతిని యెడలేవు. ఒక్క ఉదాహరణము మన్నింతురు గాక. ఉలూఖల బద్దుడగు చాలకృష్ణుడు రోటిని జమిలి మద్దుల నడుమ నీడ్చుకొని పోఁగా, నా చెట్లు కూలెను. అప్పుడు కొందరు గోపికలు సంభ్రాంతలై పాటి వచ్చి యశోదతో నిట్లనిరి :

“ఎక్కడి బిడ్డ నీకు ? నిటులెంతయుఁ గట్టిడి వేయుగంబులన్
చొక్కెడు తోటితో బలియుఁబుత్రుని ద్రాకులఁ గట్టి నాడు వా
రక్కట : కల్గిరే : వినఁగ, నాటి వోయెఁగుమారుఁ డేపునన్
మిక్కుటమైన ప్రాతులవె మీదఁబడన్ వడిదాఁ బెనంగెడిన్

(హరివంశము. పూ.భా. 5-247)

“అనినం దల్లడమంది మేను విరియన్ హాయంచు గోపాల భా
మిని విప్రసత్తుములై పటాంచలము ధమ్మిల్లంబుఁ దూరింగ లో
చన పద్మంబుల బాష్పధార లెనఁగన్ సంభ్రాంతిఁ బాదద్వయం
బును చొట్టిలఁగఁ దాతె గోపికలు నుద్యుతారై తో జనన్”

(హరివంశము-పూ.భా. 5-149)

ఉత్తర హరివంశమున అనిరుద్దుడు చిత్రరేఖచే నవహరింపఁబడఁగా నతని యాడువారు

“చెందమ్మి విరులలోఁ జిందు తేనెలు వోలెఁ

గన్నుల బాష్పంబు కణము లదర,

వలుద చీకట్లలో వ్రాలు చుక్కలు వోలె

వేణి భరమ్మలో విరులు వ్రేలఁ,

మాలు తీగెల వెంటఁ దూగు తేటులు వోలె

ననదు నెన్నడుములు నారు లొలయ,

రావు జక్కవలఁ జేరని చంద్రికలు వోలెఁ

జన్నుల ముత్యాల సరులు పెనఁగ,

ముద్దు మోము లల్లార్చుచో మూఁపులందుఁ

గర్జ భూషణ జాలంబు గళగళింప

మార్చి మార్చి చేతులవ్రేళ్ళ మడఁచి కొనుచు

నింక నెట్లమ్మ : యంచు నయ్యింతులేడ్య” (ఉత్తర హరివంశము 5-276)

పై రెండు పద్యములను బహిష్కరించినట్లెదనను. ఏడ్చు నన్నివేళమొక తీరయినను రసధార రెండవ పద్యము కన్న మొదటి దాని యందు తీక్షణము కాదా ? రెండవదాని యందు చమత్కార మెక్కువ యని యంగీకరించితి. కాని యంత మాత్రమున మనము మోసపోరాదు. యశోద వెంటనే, కృష్ణుడు కాలో, చేయియో విఱుచు కొన్నట్లు, ఎఱున గూడ ‘సంత్రాతి’తో. బరువునట్లు, మనల బరువెత్తించినట్లు ఉన్నది మొదటి పద్యము. రెండవది, యెడ్చు వారితో సానుభూతి లేక తూలికయు, వన్నెలుఁ దీసికొని నిదానముగా నవ్వయఁ జిత్రించి నట్లున్నది. ‘చెందమ్మి విరులలోఁ జిందు తేనెలు, ‘వలుద చీకట్లలో వ్రాలుచుక్కలు’ మొదలగు భావములుదారములే ; చమత్కార జనకములే ; కాని ప్రకృత రసముతో సంబంధము వానికి లేదు ; ఇది గాదు చోటు వానికి. మొదటి దాని యందు ‘విశేషమేమియులే’ దని భావించెదరు వీరరాజుగారు. విశేషములలో విశేష మగు రసమందున్నది. సోముని పద్యము వ్రాయుటకు అతని వంటి ప్రతిభాశాలియే కావలయును. గాని ఎఱున పద్యముల వంటి పద్యముల నెవ్వఁడైన వ్రాయగలరని పంతులు గారందురు ..... కాని వారి సిద్ధాంతము వేరని మొదలే విన్నవించితిని”¹ ఇది రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ గారి సిద్ధాంతం.

“ఎర్రయగారిపైన ఎంతోగానో పరిశోధనలు చేసిన వేలూరి శివరామశాస్త్రిగారు నిష్పక్షపాతంగా నలభై యేళ్ళ కిందట ఇలా వ్రాశారు.

‘నాచన సోముని యుక్తరహరివంశమును నొకేమారు గ్రమక్రమముగా జదువుచు బోవగా సోమననే యెర్రన యనుకరించినట్లు నాకు దోచినది. విద్యాస్నాతకులు సత్వమునకు నిశ్చాయలకుగుదురుగాక !’ (సోముడు—ఉత్తర హరివంశ విమర్శ, పుట 15)

“అయితే నాకు మాత్రం సోముడే ఎర్రయ గారిని అనుకరించాడనిపిస్తున్నది.”²

ఈ విషయంలో శివరామశాస్త్రిగారి అభిప్రాయం ఏమైనా వారు ఎర్రయ గారి గురించి చెప్పిన ఈ క్రింది మాటలు ఆక్షరాల నిజము.

‘ఎర్రయ జన్మతః కవి. భావుకత అతనికి పరివేషము. అతని కవితాశయ్య పుష్ప గుంఫితము. హృదయము ‘రసప్రసవణము’ (నృసింహపురాణము పీఠిక, పుట 17)”³

— ఇది ఆరుద్రగారి అభిప్రాయం.

కాగా పింగళి లక్ష్మీకాంతం గారు ఇలా సెలవిచ్చారు. “ఈ ధర్మములను బట్టి చూచినచో, ఎర్రన కవితలో గల సత్వస్థితి సోమన కవితలో లేదు. సోమన రస భావము అవేశమున విశృంఖల విహారము తేయుచుండగా, ఎర్రన భావము సత్వసంయమితమై గంభీర మందగమనముతో పాగిపోవును. సోమన భావ గమనము లేడి పరుగు వంటిది ఎర్రనది గజగమనము. సూర్యకిరణ స్వర్ణచే తామరసంకారము చలించి, వికసించి మకరంద నిష్కందియైనట్లు కవివాక్కిరణ స్వర్ణచే భావుకుని హృదయము స్పందించి విప్పారి ద్రవీకరించును .... మన మాతని (సోమన)ని మెచ్చుకొందుమే గాని, అతనిలో లీనము కాలేము. ఈ పరమానుభూతిని ఎర్రన సుకరముగ కలిగింపగలడు.”⁴

ఇది ఇలా ఉండగా ఎర్రన, పోతనల రసవృష్టిని ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం గారు ఇలా అంచనా వేశారు.

“హరివంశమునందు శ్రీ కృష్ణుని జీవితము సభిస్తరముగ వర్ణింపబడినది. విష్ణుని దశావతారకథలను సంగ్రహముగ చెప్పబడినవి. శ్రీ కృష్ణ జీవితము భాగవతము నందును వర్ణింపబడినది. పోతనామాత్యుడు భక్తాగ్రేసరుడు. హృదయవాది కవి. అతడు శ్రీకృష్ణుని భగవంతునిగను, అతని చరిత్రను మానవవ్యాపారాతిరక్తముగను, చిత్రించెను. ఎర్రనగారు శ్రీ కృష్ణుని వీరరసోత్తుంగునిగను సందర్శించెను.

శ్రీకృష్ణుడు భగవదవతారమును విషయములో అతనికిని సందియము లేదు. అయినను అతని చర్యలన్నియు ఆలోచిక చర్యములు, అద్భుతాశ్చర్య సంపాదకములుగ ఎర్రన చూపలేదు. శ్రీ కృష్ణుడు విష్ణ్వంశ జనితుడయ్యును మానవ సులభమైన లేక సాధ్యమైన శక్తి సామర్థ్యముల చేతనే తన జన్మోద్దేశమును పూర్తి చేయుచు కార్యావసరమును బట్టి ఆలోచిక సామర్థ్యమును ప్రదర్శించినట్లు ఎర్రనార్యుడు చిత్రించెను. హరివంశము లోని కష్టములన్నియు దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణతో సంబంధించినవి. ఇదియే శ్రీ కృష్ణా నతార సాఫల్యము గదా ? ఈ కార్యములందు శ్రీ కృష్ణుని లోకాతీతమైన బలశైల్య ములును అతని అనన్య సామాన్య బుద్ధి బలమును మిక్కిలి ప్రకాశించును. అక్కడ శ్రీ కృష్ణుని శృంగార జీవితముతో ఎక్కువ ప్రసక్తి లేదు. పోతనగారు శ్రీ కృష్ణుని జీవితమునందు శృంగారరసలక్షణము లరయబోయి, కొన్ని యెడల నా మహా పురుషుని జీవితమును సందేహావర్తములలో దిగబెడిచినాడు .... హరివంశమునందెట్టి సందిగ్ధ స్థానములు లేవు.

“ఇట్లు ఎర్రాప్తెగ్గడ మహాకవి తన హృదయమార్దవమును, సర్వంకషమనీషను, నిర్విరోధ కవితా ధారను వేయి విధంబుల ప్రదర్శించినాడు. ఆతడు సంస్తవనీయమైన వినయము గల వాడగుటచే నన్నయ తిక్కనలను తనకు కవితా గురువులుగా పొగడుచు వచ్చినను ఆతడు ఆ మహానీయాచార్యులతో తుల్యాచార్యుడనుట నిస్సందేహము” ఈ గుణాలన్ని రాశీభూతమై రస నిర్వహణచణత్వంలో ఎర్రనను మహాకవిగా, ప్రబంధ పరమేశ్వరునిగా తీర్చిదిద్దినట్లు స్పష్టం కాక మానదు.

ఔచిత్య సంభరితమైన రచనా నైపుణ్యానికి, శృంగారరసపరిష్కృతి సరియ మన సంపూర్ణమూ అయిన సమతా రీతికి రుక్మిణీ కృష్ణుల ప్రథమ సందర్శనం ఎర్రన కవితా పదూటి కిరీటానికి కలికితురాయి.

“పతి చూపున్ సతి చూడ్కియున్ సమగతింబ్రస్మిత రాగంబులై
ధృతివాయం బయిలోట యొల్లగిల నుద్వేగంబుజన్ హీ పతి
దుఃఖి వాటిల్లఁ బరస్పరాంగములపై నొండొండ ప్రాకగఁడ
చ్చతురావస్థఁ గృతార్థ దంపతుల యోజంబొచ్చె నిర్వాజితన్”

అను !

)....(

సూచికలు

1. సారస్వతాలోకము పు. 129-132
- 2,3. అరుద్ర సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యం
- శివ సంపుటి పు. 176, 188
4. ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్ర పు. 337, 338
5. లక్ష్మీ రంజన వ్యాసావళి పు. 56, 57, 63.
6. హరివంశము ఉ.భా. 3-80.

ఉపయుక్త గ్రంథాలు

1. అనంత కృష్ణశర్మ, రాళ్ళపల్లి : సాహిత్యలోకము.
2. అప్పారావు, పి.ఎస్.ఆర్ (అను) : నాట్యశాస్త్రము
3. ఆంధ్ర మహాభాగవతోపన్యాసములు. ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు, హైద్రాబాదు.
4. ఆంధ్ర మహాభారతోపన్యాసములు; ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు హైద్రాబాదు
5. ఆరుద్ర : నమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం, సం. 3
6. ఎర్రన : ఆరణ్య పర శేషము : శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము—ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం తెలుగు శాఖ సంశోధిత ప్రతి.
7. ,, : ఆరణ్య పర్వశేషము : శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము—వావిళ్ళ ప్రతి.
8. ,, : నృసింహాచారాణము : ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, హైద్రాబాద్
9. ,, : హరివంశము : వావిళ్ళప్రతి
10. కోటేశ్వరరావు, తుమ్మపూడి : ఆముక్త మాల్యదా సౌందర్యము
11. గంగప్ప, ఎన్ : తెలుగులో పదకవిత.
12. ,, : తెలుగు వాగ్గేయకారులు.
13. ,, : సారంగపాణి పదసాహిత్యం.
14. ,, : క్షేత్రయ్య పద సాహిత్యం.
15. గోపాలస్వామి, కె.వి. (నం) : ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్ర సంగ్రహము.
16. చంద్రశేఖరరెడ్డి, ఆర్. : శిల్పప్రభావతి.
17. జగన్నాథ పండితరాయలు : రసగంగాధరం.
18. తిరుపతి శ్రీ గోవిందరాజస్వామి కళాశాలా పత్రిక—1974-75
19. తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము, సం. 4
20. ధనంజయుడు : దశరూపకం.
21. నరసింహం, కె.వి.ఆర్ : సాహిత్యదర్శనము.
22. నాగయ్య, జి : ఆంధ్ర వాఙ్మయ సమీక్ష
23. ,, : ఎర్రన శ్రీనాథుల సూక్తి వైచిత్రీ
24. పోతన : శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము.
25. బాపూజీ, జంధ్యాల జయకృష్ణ : శ్రీనాథుని సాహిత్యప్రస్థానము.
26. భరతుడు : నాట్యశాస్త్రం.
27. భోజదేవుడు : సరస్వతీ కంఠా భరణం (అను) స్ఫూర్తి శ్రీ.

28. యశోదారెడ్డి పి. : ఎర్రన .
29. , : తెలుగులో హరివంశములు.
30. లక్ష్మీరంజనం, ఇందవల్లి : లక్ష్మీరంజన వ్యాసావళి.
31. లక్ష్మీకాంతం, పింగళి : ఆంధ్రవాఙ్మయ చరిత్ర
32. , : సాహిత్య శిల్ప సమీక్ష
33. విద్యానాథుడు : ప్రతాప రుద్రయశోభూషణం
34. విశ్వనాథుడు : సాహిత్య దర్పణం.
35. శేషయ్య, చాగంటి : ఆంధ్రకవితరంగిణి
36. సత్యనారాయణ, విశ్వనాథ : విశ్వనాథ సాహిత్యోపన్యాసములు.
37. సారస్వత వ్యాసములు—ప్రథమ సంపుటము : ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ
38. సూర్యనారాయణకావ్య, మల్లాది : దశరూపకము
39. సూర్యనారాయణకావ్య, సన్నిధానం (వ్యాఖ్య) : కావ్యాలంకార సంగ్రహము.
40. సోమన, నాచన : ఉత్తర హరివంశము—వావిళ్ళ ప్రతి.
41. వేంకటాచార్య, దివాకర్ల : సాహిత్య సోపానములు.

అంధగ్రంథాలు

42. Dr S.K : Sanskrit Poetics as study of Aesthefic
43. Haas, George, O.A : Dasarupa.

X—) ౧ (—X

894.813/09
 ANN
 Acc no. 19269

ముద్రిత గ్రంథాలు

విమర్శలు:

1. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు- నాటక
సాహిత్యసమాలోచనము (పిహెచ్. డి. గ్రంథం)
2. శ్రీతయ్య పదసాహిత్యం (ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య
అకాడమీ అవార్డు పొందిన గ్రంథం)
3. తెలుగులో పదకవిత (ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య
అకాడమీ అవార్డు పొందినగ్రంథం)
4. వేమిపదగలు -చెన్నవనాత్మక విమర్శ (విశ్వనాథ
సాహిత్యపీఠం అవార్డు పొందిన గ్రంథం)
5. సారంగపాణి పదసాహిత్యం
6. సాహిత్యసుధ -
7. జాతికి ప్రతిబింబం - జానపద సాహిత్యం
8. తెలుగు నాటకం
9. వేమనభావన
10. భాషావాదాలు
11. ప్రసంగసాహితీ (రేడియో ప్రసంగాలు)
12. తెలుగుదేశపు జానపదగీతాలు
13. జానపదగీతాలు (సేకరణ - లఘువివరణ)
14. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు
15. తెలుగు వాగ్గేయకారులు
16. జానపదగీత రచయితలు
17. సాహిత్యవ్యాసములు -17
ఉన్నవలక్ష్మీనారాయణ శతజయంతి ప్రసంగం
18. నిర్దోషద్రయోగి
19. ఎర్రన-రసదోషణ
20. సాహిత్యసమాలోచన
21. శ్రీతయ్య
22. పురందరదాసు
23. నాగార్జునుడు

పాఠ్యపుస్తకాలు:

- 24.8వ తరగతి ఉపవాచకం
- 25.9వ తరగతి ఉపవాచకం
- 26.10వతరగతి ఉపవాచకం
- 27.కమర్షియల్ ప్రాక్టీసు, పెక్రటరీయల్ కోర్సు 1,2
భాగాలు (ఇంటర్మీడియట్ పాఠ్య పుస్తకం)

కవితలు:

- 28.బాలగేయాలు
29. నవేదయం

కథలు:

30. తీరినభయం

నవలలు:

31. సుహాసినీహసం (సాంఘికం)
32. రాజరాజప్రశస్తి (చారిత్రకం)
33. అత్తార్థిణం(చారిత్రకం)

నాటకం:

34. పదకవితా విశామమృదు
(అన్నమాచార్యశతవితచరిత్ర)

ముద్రణలో:

1. అన్నమాచార్య ప్రముఖ వాగ్గేయకారులు:
తులనాత్మక అధ్యయనం
2. పదసాహిత్య పరిమళం
3. కాటమరాజు విజయం
4. పునర్వ్యవసం(నాటికలసంపుటి)
5. గురుహాజ(వయోజనవిద్య)